

JOSEPH ARTHUR, conte de
GOBINEAU

**Eseu asupra
INEGALITĂȚII
raselor umane**

INCITATUS

JOSEPH ARTHUR, conte de GOBINEAU

ESEU ASUPRA
INEGALITĂȚII RASELOR UMANE

Traducerea: Mariana Ilie

Incitatus

©Incitatus pentru prezenta versiune în limba română

Redactor: Andreea Năstase
Coperta: Ion Năstase
Tehnoredactare: Diana Șerban

ISBN: 973-99912-7-0

Introducere

Publicând *Eseul* lui Gobineau *asupra inegalității raselor umane*, editura **Incipit** propune lectura unei opere care a suscitat vreme de peste un secol controverse extrem de animate și este citată în nenumărate lucrări de științe politice, sociologie, etnologie și antropologie.

Ediția de față nu reproduce decât Cartea I a voluminoasei lucrări, și aceasta deoarece aici se găsește esența gândirii gobiniene, celelalte părți reprezentând „studii de caz” aduse ca o confirmare a teoriei: Cartea a II-a – *Civilizația antică radiind din Asia Centrală înspre sud-est*, Cartea a III-a – *Civilizația care a radiat din Asia Centrală înspre sud și sud-est*, Cartea a IV-a – *Civilizațiile semitizate din sud-vest*, Cartea a V-a – *Civilizația europeană semitizată*, Cartea a VI-a – *Civilizația occidentală*. Pentru traducere s-a folosit textul apărut în volumul I din *Operele* lui Gobineau, coordonat de Jean Gaulmier și Jean Boissel, publicat în 1983 la Gallimard în colecția *Bibliothèque de la Pléiade*.

Gobineau s-a născut în 1816 la Ville-d'Avray, într-o familie cu un rang nobiliar contestat. Numit în 1849 șef de cabinet al lui Tocqueville, pe atunci ministru de Externe, în același an a primit postul de secretar al legației Franței de la Berna, unde a redactat primele două volume ale *Eseului asupra inegalității raselor umane*, apărute în 1853 (ultimele două volume au fost publicate în 1855). Ulterior a mai funcționat ca diplomat la Teheran, Atena, Rio și Stockholm.

Eseul face parte, de fapt, dintr-o trilogie, care mai conține *Istoria perșilor* și *Povestea lui Ottar Jarl, pirat norvegian*. În afară de acestea, Gobineau a mai scris romane (*Pléiades*), foiletoane (*Le prisonnier chanceux*, *Ternove*, *L'Abbaye de Typhaines*), nuvele (*Scaramouche*, *Mademoiselle Irnois*), povestiri și amintiri de călătorie (*Nouvelles asiatiques*, *Trois ans en Asie*), eseuri (*Coup d'oeil sur l'histoire de la morale*), poeme (*Manfredine*, *Amadis*, *Beowulf*), piese de teatru (*Alexandre le Macédonien*), precum și numeroase articole publicate în ziarele și revistele vremii. În plus, a purtat o corespondență bogată, extrem de interesante fiind schimburile de scrisori cu Alexis de Tocqueville.

În mod indiscutabil, Gobineau a rămas în istoria ideilor prin *Eseul asupra inegalității raselor* care, potrivit multor comentatori, a deschis calea rasismului. Pentru a înțelege mai bine acest proces, vom încerca să detaliem, în limitele spațiului disponibil.

În 1983, Claude Lévi-Strauss formula următoarea definiție a rasismului clasic: „Rasismul este o doctrină care pretinde să vadă în caracterele intelectuale și morale atribuite unui ansamblu de indivizi, oricum ar fi definit acesta, efectul necesar al unui patrimoniu genetic comun.“ În 1988, antropologul își lărgea definiția, denumind rasismul „o doctrină precisă care poate fi rezumată în patru puncte: Unu: există o corelație între patrimoniul genetic pe de o parte, aptitudinile intelectuale și dispozițiile morale de cealaltă parte. Doi: acest patrimoniu, de care depind aceste aptitudini și dispoziții, este comun tuturor membrilor anumitor grupuri umane. Trei: aceste grupări denumite «rase» pot fi ierarhizate în funcție de calitatea patrimoniului lor genetic. Patru: aceste diferențe autorizează «rasele» zise superioare să le comande, să le exploateze pe celelalte, eventual să le distrugă.“¹

Teoria modernă merge dincolo de aceste definiții, extinzând domeniul rasismului: „Rase imaginare sau rase reale joacă același rol în cadrul procesului social și sunt deci identice din acest punct de vedere: aceasta este problema sociologică.“² Aceste aspecte sunt, însă, foarte îndepărtate de subiectul Gobineau și de perioada în care a creat.

Într-un secol al nouăsprezecelea marcat de frenezia descoperirilor în științele sociale, curiozitatea enormă și dorința de a formula un *sistem*, de a da o explicație coerentă pentru mersul lumii și de a oferi prescripții pentru viitor îl situează pe Gobineau în curentul intelectual al epocii. Dar, spre deosebire de contemporanii săi, gânditorul francez nu era animat de un spirit liberal, optimist: nu încerca să identifice căile prin care societatea omenească ar fi putut ajunge la un nivel superior, ci, încredințat de ineluctabilitatea decăderii speciei, dorea doar să-i descrie cauzele și să ofere o periodizare demonstrabilă. Acest aspect îl deosebește fundamental de adepții darwinismului social care au imaginat, într-adevăr, o societate perfectă sub ocârmuirea rasei celei mai puternice, câștigătoare a selecției naturale.

Identificarea și clasarea diferitelor tipuri umane reprezenta, încă de la sfârșitul veacului precedent, o preocupare constantă pentru numeroși cercetători, iar teoriile care asociau caracteristicile somatice cu

1. Ambele definiții sunt citate de Pierre-Andre Taguieff în „Le Racisme“, Dossier 20 CEVIPOF, 1998.

2. Colette Guillaumin citată în Michel Wieviorka, *Spațiul rasismului*, editura Humanitas, 1994.

virtuțile intelectuale și morale erau numeroase; Gobineau însuși citează clasificările lui Blumenbach, Prichard, Morton și Carus. Elementul nou pe care îl aduce el este încadrarea istorică a acestor deosebiri.

Componentele fundamentale ale teoriei sale pot fi rezumate ușor:

- există trei rase principale, cea albă/ariană, cea galbenă și rasa neagră. Ele nu mai sunt prezente în stare pură, fiind transformate succesiv prin amestecul sângelui. Totuși, chiar și rasele numite de autor cuaternare păstrează caracteristicile dominante originare: negrii, cu un nivel de inteligență scăzut, au o voință puternică, sunt pradă instincțelor, sunt instabili din punct de vedere afectiv, nu țin nici la viața lor, nici la a celorlalți; membrii rasei galbene sunt predispuși spre apatie, au o tendință de mediocritate în toate domeniile, „nu visează, nu gustă teoriile, inventează puțin, dar sunt capabili să aprecieze și să adopte ceea ce e util“, le sunt superiori celor dintâi; în sfârșit, albi sunt dotați cu o inteligență energetică, un gust extrem de dezvoltat pentru libertate, iubesc viața, dar știu să și-o sacrifice atunci când este necesar, având, în plus față de celelalte rase, simțul onoarei. (vezi *intra*, începutul cap. XVI).
- metisajul conduce la decadentă, fapt confirmat, potrivit lui Gobineau, și de evoluția limbilor vorbite de diferitele popoare.
- *Concluzia generală* este sumbră: din cauza metisajelor succesive, specia umană va dispărea în câteva mii de ani; însă mai cumplit decât dispariția este felul în care se va produce aceasta, printr-o degradare din ce în ce mai accentuată a caracteristicilor fizice, intelectuale și morale ale indivizilor.

După cum se poate observa, teoria lui Gobineau nu are un caracter prescriptiv, mulțumindu-se doar să descrie cauzele și manifestările fenomenului; din acest motiv, gânditorul poate fi descris mai degrabă ca un *rasialist* decât ca rasist; aceștia din urmă, potrivit lui Taguieff, elaborează doctrine politico-științifice care includ, pe lângă elementul explicativ, „prescripții, definesc valori și norme, care se traduc prin discriminări sau segregări, expulzări sau persecuții, chiar exterminări.“³

Din acest punct de vedere, e semnificativă soarta postumă a operei lui Gobineau. Este adevărat, creațiile lui au produs o impresie puternică asupra lui Wagner, care i-a recomandat colaboratorului său fidel Ludwig Schemann să le promoveze – ceea ce acesta a și făcut, înființând o *Gobineau-Vereinigung*. Este straniu, însă, faptul că nu *Eseul asupra inegalității raselor* s-a bucurat de cea mai înaltă apreciere în cercul wagnerian, ci lucrările literare evident mediocre, precum piesa *Alexandre le Macé-*

donien, care a avut parte de nenumărate reprezentații în Germania. La fel de interesantă, în raport cu modul în care pangermaniștii și național-socialiștii și l-au apropiat ulterior pe Gobineau, este reacția pe care a produs-o *Eseul* asupra lui Houston Stewart Chamberlain; în prefața la ediția din 1901 a cărții, acesta scria că francezul „este un fals savant, care nu știe nimic despre biologie; este un literat cu erudiție livrescă, care a pus pe hârtie reverii ultrafanteziste, divagații de profet apocaliptic proorocind sfârșitul lumii.”⁴ Dacă este incontestabil faptul că Rosenberg și Hitler s-au folosit de apologia „raselor germanice primitive” din *Eseu*, conferindu-i lui Gobineau o sinistră faimă postumă, trebuie, totuși, să păstrăm mereu în minte contextul cultural în care a creat acesta; iar descrierea pe care i-a făcut-o Hannah Arendt este relevantă: „nu înseamnă în mod necesar că el însuși [Gobineau] ar fi fost un predecesor al generației aceluia «dans vesel al morții și meseriei» (Joseph Conrad). El n-a fost nici un om de stat care să fi crezut în afaceri și nici un poet care să fi lăudat moartea. A fost doar un amestec curios de nobil frustrat și de intelectual romantic care a inventat rasismul aproape din întâmplare.”⁵

Dincolo de rolul său în conturarea ulterioară a ideologiilor rasiste, nu trebuie să uităm că, reacționar într-un spirit apropiat de cel al lui Burke, profund antiliberal, opus „monstruozității cananeene” numite *patrie*⁶, Gobineau a exercitat o influență considerabilă asupra unor gânditori precum Nietzsche și Spengler, anunțând, înaintea morții lui Dumnezeu, moartea speciei umane.

Concluzia este una singură: deși lipsită de orice bază științifică, teoria lui Gobineau trebuie să fie cunoscută de cei care doresc să privească ultimul secol și jumătate într-un mod activ și critic.

Incitatus

4. Chamberlain citat în Jean Boissel, *Notice la Eseul despre inegalitatea raselor umane*, Gallimard, 1983, p. 1250.

5. Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, editura Humanitas, 1994, p. 232.

6. *Eseu asupra inegalității raselor umane*, Cartea a IV-a, cap. III, p. 681 în ediția din 1983.

*Majestății sale George al V-lea, rege al Hanovrei,
prinț regal al Angliei, duce de Cumberland, duce
de Brunswick și de Luneburg, etc., etc.*

Sire,

Am onoarea de a oferi aici Majestății Voastre fructul unor lungi meditații și al unor studii adesea întrerupte, mereu reluate, care m-au pasionat.

Evenimentele importante – revoluții, războaie sângeroase, răsturnări de legi – care de prea mulți ani au loc în statele europene fac imaginația să se îndrepte cu ușurință spre examinarea faptelor politice. În timp ce vulgul nu ia în considerare decât rezultatele imediate ale acestora și nu admiră sau dezaprobă decât scânteia electrică cu care acestea le lovesc interesele, gânditorii mai profunzi caută să descopere cauzele ascunse ale unor asemenea teribile zguduiuri și, coborând cu lampa în mână pe cărările întunecoase ale filosofiei și ale istoriei, încearcă să afle prin analiza sufletului uman sau prin cercetarea atentă a cronicilor soluția unei enigme care tulbură atât de intens existențele și conștiințele.

Ca fiecare, am simțit curiozitatea îngrijorată pe care o inspiră agitația epocilor moderne. Dar, punând în slujba înțelegerii mobilurilor acestora toate forțele inteligenței mele, am văzut orizontul uimirilor mele, deja vast, crescând și mai mult. Părăsind, mărturisesc, încetul cu încetul observația erei actuale pentru cea a perioadelor precedente, apoi a întregului trecut, am reunit aceste fragmente diverse într-un ansamblu imens și, condus de analogie, m-am îndreptat – aproape că împotriva voinței mele – spre prezicerea viitorului celui mai îndepărtat. Nu mi s-a mai părut interesant să cunosc doar cauzele directe ale tulburărilor așa-zis reformatoare; am vrut să descopăr rațiunile mai înalte ale acestei identități a maladiilor sociale, pe care cunoașterea cea mai rudimentară a cronicilor umane o remarcă la toate națiunile care au existat vreodată și pe care o vom găsi, conform acestei asemănări, și la cele care vor urma.

Observ, de altfel, facilități deosebite ale epocii prezente pentru un astfel de studiu. Dacă prin agitația sa ea duce la practicarea unui soi de chimie istorică, tot ea îi facilitează această trudă. Negura deasă, tenebrele profunde care ne ascundeau, din vremuri imemorabile, începuturile unor civilizații diferite de a noastră se ridică și se dizolvă azi în soarele științei. O minunată epurare a metodelor analitice, după ce sub mâna

lui Niebuhr* a apărut o Romă ignorată de Tit-Liviu, ne descoperă și ne explică și adevărurile amestecate în povestirile fabuloase ale copilăriei elenice. Într-un alt colț al lumii, popoarele germanice, mult timp necunoscute, ni se arată la fel de mari, de majestuoase pe cât fuseseră considerate de barbare de către scriitorii din Imperiul Roman târziu. Egiptul își deschide mormintele subterane, își traduce hieroglifile, își dezvăluie vârsta piramidelor. Asiria își scoate la iveală palatele și inscripțiile fără sfârșit, odinioară ascunse sub propriile lor ruine. Iranul lui Zoroastru n-a știut să ascundă nimic investigațiilor atente ale lui Burnouf**, iar India primitivă ne povestește, în Vede, fapte din zorii creației lumii. Din aceste cuceriri, deja atât de importante în ele însele, rezultă și o înțelegere mai justă și mai cuprinzătoare a lui Herodot, a lui Homer și mai ales a primelor capitole din Cartea Sfântă, această comoară abisală de spuse înțelepte pe care nu le putem admira îndeajuns pentru bogăția și justetea lor decât dacă abordăm totul cu un spirit luminat.

Atâtea descoperiri neașteptate sau nesperate nu depășesc însă, fără îndoială, așteptările oricărei critici. Ele sunt departe de a prezenta, fără lacune, liste ale dinastiilor, înlănțuirea regulată a domniilor și a faptelor. Totuși, printre aceste rezultate incomplete există unele admirabile pentru lucrările de care mă ocup, mai fructuoase chiar decât tabelele cronologice cele mai exacte. Ceea ce regălesc aici cu bucurie e revelația obiceiurilor, a moravurilor, până la portrete și la costumele unor nații dispărute. De aici înainte le cunoaștem starea artelor, întrezărim întreaga lor viață, fizică și morală, publică și privată și puteam să reconstituim, cu materialele cele mai autentice, ceea ce constituie personalitatea raselor și principalul criteriu al valorii lor.

În fața unei asemenea acumulări de bogății cu totul noi sau abia acum înțelese, nimeni nu mai e autorizat să pretindă că explică jocul complicat al raporturilor sociale, motivele înălțării și căderii națiilor doar cu ajutorul considerațiilor abstracte și pur ipotetice pe care le poate furniza o filosofie sceptică. În vreme ce faptele pozitive abundă, izvorăsc de prefătindeni, se ridică din toate mormintele și de sub mâna celui care vrea să le consulte, nu mai e permis ca, precum teoreticienii revoluționari, să adunăm nori pentru a forma din ei oameni fantastici și să ne distrăm făcând himerele să se miște artificial în medii politice care le seamănă. Realitatea, prea evidentă, prea presantă, interzice asemenea jocuri, adesea blasfematorii, întotdeauna nefaste. Pentru a decide

* Barthold Georg Niebuhr (1776-1831) – istoric și diplomat german. Metoda critică folosită în *Istoria romană* i-a influențat mult pe istoricii care i-au urmat (n. red.).

** Eugène Burnouf (1801-1852) – lingvist francez. A descifrat limba zend (sau avestică) a manuscriselor zoroastriene (n. red.).

în mod sănătos asupra caracterelor umanității, tribunalul istoriei a devenit singurul competent. De altminteri, sunt de acord, e un arbitru sever, un judecător redutabil în evocarea unor epoci la fel de triste ca aceasta de acum.

Nu că trecutul ar fi el însuși imaculat. El conține totul și găsim astfel în el mărturia multor greșeli și a multor eșecuri rușinoase. Oamenii de azi ar fi chiar îndreptățiți, prin comparație cu el, să se laude cu câteva merite care îi lipsesc. Dar dacă, pentru a le respinge acuzațiile, evocăm deodată umbrele grandioase ale perioadelor eroice, ce vor spune? Dacă le reproșăm că au compromis credința religioasă, fidelitatea politică, cultul datoriei, ce vor răspunde? Dacă le spunem că nu mai sunt apți decât să continue defrișarea cunoștințelor ale cărei principii au fost recunoscute și expuse în trecut, dacă adăugăm că antica virtute a devenit obiect al deriziunii, că energia a trecut de la om la aburi, că poezia s-a stins, iar marii săi interpreți nu mai trăiesc, că ceea ce numim interes e totuna cu considerațiile cele mai meschine, ce pretexte vor invoca?

Nimic, sau că toate lucrurile frumoase, căzute în tăcere, nu sunt moarte, ci dorm; că toate epocile au avut perioade de tranziție, epoci în care suferința luptă cu viața și din care aceasta din urmă iese în final victorioasă și strălucitoare și că, de vreme ce Caldeea prea veche a fost înlocuită odinioară de tânăra și viguroasă Persie, Grecia decrepită de Roma virilă și dominația bastardă a lui Romulus cel Mare de regatele nobililor prinți teutonici, tot astfel și rasele moderne vor întineri la rândul lor.

Aici am sperat un moment, unul scurt, și aș fi vrut să răspund imediat istoriei pentru a-i confrunta acuzațiile și pronosticurile sumbre, dacă n-aș fi fost frapat de observația copleșitoare că mă grăbesc prea tare să avansez o teorie lipsită de dovezi. Am vrut să le caut și astfel am ajuns fără încetare, prin simpatia mea față de manifestările umanității în viață, să aprofundez și mai mult secretele umanității moarte.

Atunci, din inducție în inducție, am ajuns să mă pătrund de această evidență: că problema etnică domină toate celelalte probleme ale istoriei, a căror cheie o deține, și că inegalitatea raselor al căror concurs formează o națiune e suficientă pentru a explica toată înălțuirea destinelor popoarelor. Nimeni n-a mai fost izbit, de altfel, de presentimentul unui adevăr atât de sclipitor. Oricine a putut observa că anumite grupuri umane, abătându-se asupra unei țări, i-au transformat, printr-o acțiune subită, atât obiceiurile cât și viața, și că acolo unde înainte de venirea lor domnea moleșea, noii veniți au fost capabili să facă să țâșnească o activitate nemaivăzută. Astfel, pentru a da un exemplu, o nouă putere a fost conferită Marii Britanii de invazia anglo-saxonă, printr-o acțiune

a Providenței care, conducând în această insulă câteva din popoarele guvernate de spada iluștrilor strămoși ai Majestății Voastre, își rezerva dreptul, așa cum a observat odată, cu profunzime, o Augustă Persoană, să dea celor două ramuri ale aceleiași națiuni aceeași casă suverană ce-și trage drepturile glorioase din sursele îndepărtate ale celei mai eroice origini.

După ce am recunoscut că există rase puternice și rase slabe, am început să le observ de preferință pe primele, să le disting aptitudinile și mai ales să urc pe lanțul genealogiilor lor. Urmând această metodă, am sfârșit prin a mă convinge că tot ceea ce e mare, nobil, fecund pe pământ, creațiile umane, știința, arta, civilizația îl conduc pe observator spre un punct unic, ele n-au apărut decât dintr-o singură gândire, nu aparțin decât unei singure familii ale cărei ramuri diferite au domnit în toate spațiile politice din univers.

Expunerea acestei sinteze se găsește în această carte, prin care îmi depun omagiul la picioarele tronului Majestății Voastre. Nu mi se potrivea, și nici nu m-am gândit la asta, să părăsesc regiunile înalte și pure ale discuției științifice pentru a coborî pe terenul polemicii contemporane. Nu am căutat să luminez nici viitorul de mâine, nici măcar cel al anilor care vor urma. Perioadele pe care le trasez sunt ample. Încep cu primele popoare care au trăit odinioară pentru a ajunge la cele care nu există încă. Nu lucrez decât cu serii de secole. Fac, într-un cuvânt, geologie morală. Vorbesc rar despre om, și mai rar încă despre cetățean sau despre supus; adesea, chiar mereu fac referire la diferitele fracțiuni etnice, căci nu e vorba pentru mine, pe culmile pe care m-am plasat, nici de naționalități fortuite, nici măcar de existența statelor, ci de rase, de naționalități și de civilizații diverse.

Îndrăznind să schițez aici aceste considerații, mă simt întărit, Sire, de protecția pe care spiritul generos și elevat al Majestății Voastre îl acordă eforturilor inteligenței și de interesul particular cu care onorează lucrările de erudiție istorică. Nu voi uita niciodată prețioasele învățături pe care mi-a fost dat să le aud din gura Majestății Voastre și aș îndrăzni să adaug că nu știu ce să admir mai mult: cunoștințele atât de strălucite, de solide și diverse pe care le posedă Suveranul Hanovrei, sau generosul sentiment și nobilele aspirații ce le însuflețesc și asigură poporului său o domnie atât de prosperă.

Plin de o recunoștință inalterabilă pentru bunătatea Majestății Voastre, O rog să binevoiască a primi expresia profundului respect cu care am onoarea de a fi, Sire, prea umilul și supusul servitor al Majestății Voastre,

A. de GOBINEAU

CARTEA ÎNTÂI

Considerații preliminare; definiții, cercetare și expunere
a legilor naturale care domnesc în lumea socială

Capitolul I

Condiția muritoare a civilizațiilor și a societăților
rezultă dintr-o cauză generală și comună

Căderea civilizațiilor este cel mai frapant și în același timp cel mai obscur din toate fenomenele istoriei. Înfricoșând spiritul, această nenorocire păstrează ceva atât de misterios și de grandios, încât gânditorul nu se satură să o observe, să o studieze, să se învârtă în jurul secretului său. Fără nici o îndoială, nașterea și formarea popoarelor oferă în urma examinării lor observații remarcabile: dezvoltarea succesivă a societăților, succesul lor, cuceririle lor, triumfurile lor au cu ce să frapeze imaginația și s-o atragă; dar toate aceste fapte, oricât de grandioase le-am presupune, par a se explica cu ușurință; le acceptăm drept simple consecințe ale darurilor intelectuale ale omului; odată aceste daruri recunoscute, rezultatele lor nu ne miră; ele explică, prin simpla lor existență, lucrurile mari a căror sursă sunt. Astfel, din acest punct de vedere, nu avem dificultăți sau ezități. Dar când ne dăm seama că după un timp de putere și de glorie toate societățile umane intră în declin și cad, spun toate, și nu una sau alta, când remarcăm cu câtă teribilă liniște globul ne arată, răspândite pe suprafața sa, resturile civilizațiilor ce au precedat-o pe a noastră, și nu doar civilizații cunoscute, ci și unele cărora nu le știm decât numele și altele care, zăcând în schelete de piatră în fundul unor păduri aproape la fel de vechi ca lumea*, nu ne-au transmis nici măcar această umbră de amintire; când spiritul, întorcându-se către statele noastre moderne, își dă seama de extrema lor tinerețe, își spune

* A. von Humboldt, *Examen critique de l'histoire de la geographie du Nouveau Continent*, Paris (n. a.).

că au început de ieri și unele dintre ele sunt deja caduce: atunci recunoaștem, nu fără o anume groază filosofică, cu câtă rigoare cuvântul profeților despre instabilitatea lucrurilor se aplică civilizațiilor ca și popoarelor, popoarelor ca și statelor, statelor ca și indivizilor; și suntem constrânși să constatăm că orice aglomerare umană, chiar protejată prin cea mai ingenioasă rețea de legături sociale, contractează, în chiar ziua în care se formează, ascuns printre elementele vieții sale, principiul unei morți inevitabile.

Dar care este acest principiu? Este el uniform, la fel ca rezultatul pe care îl produce, și toate civilizațiile pier din aceeași cauză?

La prima vedere, suntem tentați să răspundem negativ, căci am văzut multe imperii, Asiria, Egiptul, Grecia, Roma căzând pradă unor conflicte circumstanțiale care nu se asemănau între ele. Totuși, trecând dincolo de aparențe, găsim imediat, chiar în această necesitate de a sfârși care planează asupra tuturor societăților fără excepție, existența irecuzabilă, chiar dacă latentă, a unei cauze generale și, plecând de la acest principiu sigur al morții naturale independent de toate cazurile de moarte violentă, ne dăm seama că toate civilizațiile, după ce au durat puțin, prezintă unele tulburări intime, dificil de definit, dar nu mai puțin dificil de negat, care au în toate locurile și în toate timpurile un caracter analog; în sfârșit, relevând o diferență evidentă între ruina statelor și cea a civilizațiilor, văzând același tip de cultură persistând uneori într-o țară sub o dominație străină, sfidând evenimente dezastruoase, iar alteori, din contră, în prezența unor dificultăți mediocre dispărând sau transformându-se, ne oprim la această idee, că principiul morții, vizibil pe fundalul tuturor societăților, este nu doar implicit vieții lor, ci chiar același pentru toate.

Am consacrat examinării acestui fapt important studiile ale căror rezultate le înfățișez aici.

Noi, modernii, știm primii că orice aglomerare de oameni și modul de cultură intelectuală care rezultă din ea trebuie să piară. Epocile precedente nu o credeau. În antichitatea asiatică, spiritul religios, emoționat ca de o apariție anormală de spectacolul marilor catastrofe politice, le atribuia mâniei cerești pogorâte asupra păcatelor unei nații; aceasta era, gândeau ei, o pedeapsă pentru a-i face să se căiască pe vinovații încă nepedepsiți. Evreii, interpretând greșit sensul Făgăduinței, credeau că imperiul lor nu se va sfârși niciodată. Roma, chiar în momentul în care începea să se prăbușească, nu se îndoia de eternitatea imperiului său*. Dar, pentru că au văzut mai multe, generațiile actuale și știu

* Amédée Thierry, *Histoire de la Gaule sous l'administration romaine*, t. I, p. 244 (n. a.).

mai multe; și, la fel cum nimeni nu se îndoieste de condiția universal muritoare a oamenilor, pentru că toți oamenii care ne-au precedat sunt morți, tot astfel credem în mod ferm că popoarele au zilele numărate, chiar dacă mai numeroase; căci nici unul din cei ce au domnit înaintea noastră nu mai continuă s-o facă. Există deci, pentru clarificarea subiectului nostru, puține lucruri de luat din înțelepciunea antică în afară de o singură remarcă fundamentală: recunoașterea amestecului divin în conducerea acestei lumi, bază solidă de care nu trebuie să ne depărtăm, acceptând-o în toată întinderea pe care i-o asigură Biserica catolică. Este incontestabil că nici o civilizație nu se stinge fără voia lui Dumnezeu, și, aplicând condiției muritoare a oricărei societăți axioma sacră de care străvechile sanctuare se serveau pentru a explica unele distrugerii importante, considerate de ele, în mod eronat, drept fapte izolate, înseamnă să proclamăm un adevăr de prim ordin, care trebuie să domine cercetarea adevărilor pământești. Sunt de acord să se adauge că toate societățile pier pentru că sunt vinovate; nu înseamnă decât să stabilim un paralelism just cu condiția indivizilor, găsim în păcat germenele distrugerii. Sub acest raport, nimic nu se opune, judecând conform simplelor lumini ale spiritului, ca societățile să urmeze soarta ființelor care le compun și, vinovate prin ele, să sfârșească precum ele; dar odată aceste două adevăruri admise și cântărite, o repet, înțelepciunea antică nu ne e de nici un ajutor.

Ea nu ne spune nimic precis în privința căilor pe care le urmează voința divină pentru a aduce moartea popoarelor; este, dimpotrivă, hotărâtă să considere aceste căi ca fiind esențialmente misterioase. Cuprinsă de o pioasă teroare la vederea ruinelor, ea admite prea ușor că statele care se prăbușesc nu pot fi astfel lovite, zguduite, înghițite decât cu ajutorul minunilor. Că un fapt miraculos s-ar fi produs în anumite împrejurări, atâta timp cât cărțile sfinte o afirmă, mă supun și o cred; dar acolo unde mărturiile sacre nu se pronunță într-o manieră formală, și e vorba de majoritatea cazurilor, putem considera în mod legitim opinia vremurilor trecute incompletă, insuficient de clară, și să recunoaștem, contrar direcției în care ea înclină, că, de vreme ce severitatea celestă se exercită asupra societăților noastre constant și în urma unei decizii anterioare stabilite de la primul popor, oprirea se produce în modul prevăzut, normal și în virtutea prescripțiilor definitiv înscrise în codul universului, alături de alte legi care, în imperturbabila lor regularitate, guvernează atât lumea animală cât și lumea anorganică.

Dacă suntem îndreptățiți să reproșăm tocmai filosofiei sacre din primele timpuri faptul de a se fi limitat, în lipsa ei de experiență, pentru explicarea unui mister la expunerea unui adevăr teologic indubitabil, dar care la rândul său este un alt mister, și de a nu-și fi împins cercetă-

rile până la observarea faptelor căzând sub incidența rațiunii, cel puțin nu putem s-o acuzăm că a ignorat grandoarea problemei căutând soluții la suprafața pământului. Mai bine zis, ea s-a mulțumit să pună problema în mod nobil și, dacă n-a rezolvat-o și nici măcar n-a mai clarificat-o, cel puțin n-a făcut din ea un prilej de a cădea în eroare. Din acest punct de vedere ea se situează mult deasupra lucrărilor școlilor naționaliste.

Spiritele luminate ale Atenei și ale Romei au stabilit această doctrină acceptată până în zilele noastre, că statele, popoarele, civilizațiile nu pier decât prin lux, moliciune, proastă administrare, corupție a moravurilor, fanatism. Toate aceste cauze, fie reunite, fie izolate au fost declarate responsabile de sfârșitul societăților, iar consecința necesară a acestei opinii ar fi că acolo unde cauzele nu acționează n-ar trebui să existe nici o forță dizolvanță. În final ar trebui să stabilim că societățile nu mor decât de moarte violentă, fiind astfel mai fericite decât oamenii și că, în afară de a eluda cauzele distrugerii pe care tocmai le-am enumerat, putem să ne imaginăm perfect o națiune la fel de durabilă ca globul însuși. Inventând această teză, anticii nu-i percepeau miza; nu vedeau în ea altceva decât un mijloc de a susține doctrina morală – singurul scop, se știe, al sistemului lor istoric. În relatarea evenimentelor, ei se preocupau într-atât să evidențieze înainte de toate influența benefică a virtuții, efectele deplorabile ale crimei și viciului, încât tot ce ieșea din acest cadru moral, interesându-i prea puțin, rămânea cel mai adesea neobservat sau neglijat. Această metodă era falsă, meschină și deseori mergea chiar împotriva intenției autorilor săi, căci ea explica, urmând nevoile momentului, noțiunile de virtute și de viciu într-un mod arbitrar; dar, până la un anumit punct, severul și lăudabilul sentiment care-i stătea la bază îi servește drept scuză și, dacă geniul lui Plutarh și al lui Tacit n-au scos din această teorie decât romane și pamflete, acestea sunt niște romane sublime și niște pamflete generoase.

Aș vrea să mă pot arăta la fel de indulgent față de modul în care a fost aplicată această teorie de autorii secolului al XVIII-lea, dar între aceștia și măestrii lor există o prea mare diferență: cei dintâi erau devotați până la exagerare menținerii edificiului social, ceilalți au fost avizi de noutăți și porniți să distrugă; unii se străduiau să-și valorifice în mod nobil minciuna, alții au tras din ea concluzii îngrozitoare, știind să găsească aici arme contra tuturor principiilor de guvernare, care erau acuzate pe rând de tiranie, fanatism, corupție. Pentru a împiedica societățile să piară, metoda voltairiană constă în a distruge religia, legea, industria, comerțul, sub pretextul că religia înseamnă fanatism, legea – despotism, industria și comerțul – lux și corupție. În mod sigur, domnia atâtor abuzuri înseamnă o guvernare rea.

Scopul meu nu e nici pe departe să încep o polemică; n-am vrut decât să arăt în ce măsură ideea comună a lui Tucidide și a abatelui Raynal* produce rezultate divergente; a fi conservator ca unul, agresiv și cinic precum celălalt e tot o eroare. Nu e adevărat că acele cauze cărora le este atribuită îndeobște căderea națiunilor sunt neapărat vinovate și, recunoscând că ele se pot vedea în momentul morții unui popor, neg faptul că ar avea destulă forță, că ar fi dotate cu o energie suficient de distructivă pentru a determina ele singure catastrofa iremediabilă.

Capitolul II

Fanatismul, luxul, relele moravuri și ateismul nu duc în mod necesar la căderea societăților

Mai întâi este necesar să explic bine ce înțeleg prin societate. Aceasta nu este cercul mai vast sau mai restrâns în care se exercită, sub o formă sau alta, o suveranitate distinctă. Republica din Atena nu este o societate, nici regatul Magadha**, imperiul din Pont sau califatul Egiptului în timpul Fatimiților. Acestea sunt fragmente de societate care se transformă fără îndoială, se unesc sau se divid sub presiunea legilor naturale pe care le cercetez, dar a căror existență sau moarte nu constituie existența sau moartea unei societăți. Formarea lor nu e decât un fenomen cel mai adesea tranzitoriu și care nu are decât o acțiune limitată sau chiar indirectă asupra civilizației în mijlocul căreia are loc. Ceea ce înțeleg prin societate e o reuniune, mai mult sau mai puțin perfectă din punct de vedere politic, dar completă din punct de vedere social, de oameni trăind sub conducerea unor idei asemănătoare și cu instincte identice. Astfel, Egiptul, Asiria, Grecia, India, China au fost sau sunt încă scena pe care societăți distincte și-au derulat destinele, făcând

* Tucidide (aprox. 460-395 î.Chr.) – istoric grec, autor al *Istoriei Războiului Peloponeziac*, o profundă reflexie politică asupra naturii puterii, în care sunt căutate, dincolo de fapte, cauzele adânci ale evenimentelor. Arta sa datorează mult învățăturilor sofistilor. (Cf. Grand Larousse en 10 volumes, 1993.)

Guillaume Raynal (1713-1796) – istoric și filosof francez. Cea mai renumită operă a sa este *Istoria filosofică și politică a instituțiilor și comerțului europenilor în cele două Indii* (1770), conținând atacuri dure la adresa clerului și a procesului de colonizare (n. red.).

** Magdha – unul dintre cele patru regate principale ale Indiei din timpul lui Buddha și Mahāvira, situat la confluența fluviilor Gange și Son. A fost leagănul budismului și al jaimismului (n. red.).

abstracție de perturbările survenite în constituția lor politică. Cum nu voi vorbi de fracțiuni decât atunci când raționamentul meu se va putea aplica ansamblului, voi utiliza termenul de *națiune* sau cel de *popor* în sens general sau restrâns fără ca nici o ambiguitate să rezulte de aici. Spunând acestea, revin la examinarea chestiunii, și voi demonstra că fanatismul, luxul, relele moravuri și ateismul nu sunt instrumente de moarte sigură pentru popoare.

Toate aceste fapte au fost întâlnite, uneori izolat, alteori simultan și cu o foarte mare intensitate și la națiuni care se purtau bine din acest punct de vedere sau, în orice caz, nu o duceau rău.

Imperiul american al aztecilor părea să existe întru gloria celui mai mare fanatism. Nu-mi imaginez nimic mai fanatic decât o organizare socială care, precum aceea, ar avea o bază religioasă neîncetat hrănită de măceluri umane. S-a negat recent, și poate aparent pe bună dreptate, că vechile popoare europene ar fi practicat vreodată uciderea religioasă a unor victime considerate inocente, prizonierii de război sau naufragiații nefiind cuprinși în această categorie, dar pentru mexicanii toate victimele erau bune. Cu acea ferocitate pe care un fiziolog modern o recunoaște ca fiind caracterul general al raselor din Lumea Nouă, ei îi masacrau fără milă pe altarele lor pe concetățeni, fără ezitare și fără să aleagă, ceea ce nu-i împiedica să fie un popor puternic, abil, bogat și care ar fi durat și ucis încă mult timp dacă geniul lui Hernán Cortes și curajul tovarășilor săi n-ar fi pus capăt monstruoasei existențe a unui asemenea imperiu. Fanatismul nu duce deci la moartea statelor.

Luxul și moliciunea nu sunt nici ele mai evident vinovate; efectele lor nu se fac simțite decât în clasele înalte și mă îndoiesc că la greci, la perși, la romani moliciunea și luxul, având alte forme, au avut o mai mare intensitate decât ce vedem petrecându-se azi în Franța, în Germania, în Anglia, în Rusia, mai ales în Rusia și la vecinii noștri de dincolo de Canalul Mânecii. Tocmai aceste două țări par a avea o vitalitate neobișnuită printre statele Europei moderne. Iar în Evul Mediu venețienii, genovezii, pisani care adunau în prăvăliile lor, își etalau în palate, transportau în vasele lor, pe toate mările, comorile întregii lumi nu erau cu siguranță mai slabi. Luxul și moliciunea nu sunt deci cauze necesare pentru declinul și moartea unui popor.

Corupția moravurilor însăși, cel mai teribil flagel, nu joacă inevitabil un rol distructiv. Pentru aceasta ar trebui ca prosperitatea, puterea și dominația unei nații să se dezvolte direct proporțional cu puritatea obiceiurilor sale, ceea ce nu se întâmplă. În general, ne-am revenit din fan-tezia bizară care atribuia atâtea virtuți primilor romani. Nu vedem nimic edificator, și pe bună dreptate, în acei patricieni de viță veche care-și

tratau femeile ca pe niște sclave, copiii ca pe vite și creditorii ca pe fiare; și dacă mai rămân unii care apără această cauză, argumentând că nivelul moral variază în diverse epoci, nu e dificil să respingem acest argument, demonstrându-i slăbiciunea. În toate timpurile, abuzul de putere a trezit aceeași indignare; dacă regii nu au fost alungați pentru violul Lucreției, dacă n-a fost instituit tribunatul în urma mârșăviei lui Appius, cel puțin cauzele mai profunde ale acestor două mari revoluții, servindu-se de astfel de pretexte, mărturisesc destule despre dispozițiile contemporane ale moralei publice. Nu, nu în mai marea virtute trebuie să căutăm cauza vigoriei din primele timpuri ale tuturor popoarelor; de la începutul epocilor istorice nu există grupare umană oricât de mică care să nu-și fi trădat toate tendințele reprobabile; și totuși, sub acest odios bagaj, statele se mențin și chiar, uneori, splendoarea lor se bazează pe instituții abominabile. Spartanii au trăit și au câștigat admirația prin efectele unei legislații banditești. Oare fenicienii și-au datorat sfârșitul corupției care-i rodea și pe care o semănau peste tot? Nu, din contră, această corupție a fost instrumentul principal al puterii și al gloriei lor; din ziua în care mergeau pe țărmurile insulelor grecești, traficanți vicleni, paraziți scelerați, seducând femeile pentru a le vinde, furând de peste tot mărfuri pe care apoi le vindeau, reputația lor a fost pe drept cuvânt înjositoare; dar cu toate acestea au crescut și au deținut în cronicle lumii un loc pe care rapacitatea și reaua lor credință nu l-au influențat negativ în nici un fel.

Departa de a descoperi în societățile tinere o superioritate morală, nu mă îndoiesc că, îmbătrânind și, în consecință, apropiindu-se de prăbușire, națiile prezintă în ochii cenzorului o stare mult mai satisfăcătoare. Uzanțele se indulcesc, oamenii se înțeleg mai bine, fiecare învață să trăiască mai ușor, drepturile reciproce au timp să se definească și să se înțeleagă mai bine, astfel încât teoriile despre dreptate și nedreptate ajung încetul cu încetul la un grad mai înalt de delicatețe. Ar fi dificil de demonstrat că în perioada în care grecii au distrus imperiul lui Darius, ca și în epoca în care goții au intrat în Roma, nu existau la Atena, în Babilon și în marele oras imperial mult mai mulți oameni cinstiți decât în zilele glorioase ale lui Harmodius, Cyrus cel Mare și Publicola.

Fără să ne întoarcem la acele vremuri îndepărtate, putem judeca prin noi înșine. Unul din punctele de pe glob unde secolul este mai avansat și prezintă un mai mare contrast cu epoca naivă este desigur Parisul; și totuși un mare număr de persoane religioase și savante mărturisesc că în nici un loc, în nici un timp nu vom găsi atâtea virtuți eficace, atâta pietate, atâta ordine, atâta finețe a conștiinței cum găsim azi în acest

mare oraș. Idealul pe care ni-l facem despre bine este tot atât de înalt precum putea fi în sufețele celor mai ilustre modele ale secolului al XVII-lea, și chiar a renunțat la acea amărăciune, acel soi de rigiditate și de sălbăticie, aș îndrăzni să spun de pedanterie de care atunci nu era lipsit; astfel încât, pentru a contrabalansa îngrozitoarele abateri ale spiritului modern găsim, în aceleași locuri unde acest spirit și-a stabilit sediul puterii sale, contraste frapante, de al căror spectacol consolator secolele trecute n-au avut parte într-o asemenea măsură ca noi.

Nici măcar marii oameni nu sunt scutiți de perioade de corupție și de decadentă, prin mari oameni înțelegându-i pe cei caracterizați prin forță de caracter și virtuți puternice. Căutând în catalogul împăraților romani, cei mai mulți de altfel superiori prin merite ca și prin rang, găsesc nume precum Traian, Antoniu cel Pios, Septimiu Sever, Jovian; iar dincolo de tron, chiar în mulțime, îi admir pe toți marii doctori, marii martiri, apostolii Bisericii primitive, fără a-i mai pune la socoteală pe păgânii virtuoși. Adaug că spiritele active, ferme, valoroase umpleau taberele și municipiile, astfel încât putem fi siguri că în vremea lui Cincinnatus, păstrând proporțiile, Roma avea tot atâția oameni eminenti în toate domeniile de activitate. Cercetarea faptelor este întru totul concludentă.

Astfel, oamenii virtuoși, energici, talentați, departe de a lipsi în perioadele de decadentă și de bătrânețe ale societăților, se găsesc parcă în număr mai mare decât în sânul imperiilor nou apărute și, de altfel, nivelul comun al moralității este aici superior. Nu e deci întotdeauna adevărat să pretindem că în statele care decad corupția moravurilor este mai mare decât în cele care se nasc; că această corupție ar distruge popoarele e iarăși de contestat, pentru că unele state, departe de a pieri din cauza perversității lor, au trăit din ea; dar putem merge chiar mai departe și demonstra că decăderea morală nu e neapărat mortală, căci maladiile care afectează societățile au avantajul de a se putea vindeca, și aceasta uneori destul de repede.

Intr-adevăr, moravurile specifice ale unui popor prezintă variații frecvente după perioadele istorice pe care le traversează. Pentru a nu ne referi decât la noi, la francezi, constatăm că galo-romanii din secolele V și VI, rasă supusă, valorează desigur mai mult decât eroicii lor învingători, din toate punctele de vedere ale moralei; nici măcar nu le erau întotdeauna, luați individual, inferiori ca virtute militară și curaj. Se pare că, în epocile care au urmat, când cele două rase au început să se amestece, totul s-a prăbușit și că, spre secolele VIII și IX, teritoriul național nu reprezenta un tablou de care-să fim prea mândri. Dar în secolele XI, XII și XIII spectacolul s-a schimbat total și, în timp ce societatea reușise să-și amestece elementele cele mai discordante, starea moravurilor era

în general demnă de respect; nu existau, printre noțiunile aceluia timp, acele complicații care-l îndepărtează de bine pe cel care vrea să ajungă acolo. Secolele XIV și XV au fost deplorabile momente de perversitate și de conflicte; tâlhăria predomina; a fost – în mii de feluri și în sensul cel mai larg și mai riguros al termenului – o perioadă de decadentă; s-ar spune că în fața destrăului, a masacrelor, a tiraniei, a slăbirii tuturor sentimentelor cinstite în nobilii care furau de la supușii lor, în burghezii care-și vindeau țara Angliei, într-un cler fără nici o ordine, în sfârșit în toate clasele, întreaga societate începea să se prăbușească și să ascundă sub ruinele sale atâtea rușini. Societatea nu s-a prăbușit, a continuat să trăiască, s-a străduit, a luptat, a ieșit la suprafață. Secolul XVI, în ciuda nebuniilor sale sângeroase, consecințe atenuate ale epocii precedente, a fost mult mai onorabil decât cel dinaintea sa, iar pentru umanitate noaptea sfântului Bartolomeu n-a fost la fel de rușinoasă ca masacrul Armagnacilor. În sfârșit, de la această perioadă de revenire parțială societatea franceză a trecut la luminile vii și pure ale epocii lui Fenelon, Bossuet și Montausier. Astfel, până la Ludovic al XIV-lea istoria noastră prezintă succesiuni rapide de bine și rău, iar vitalitatea proprie unei națiuni rămâne dincolo de starea moravurilor sale. Am trasat în grabă cele mai mari diferențe; cele de detaliu abundă și ar trebui multe pagini pentru a le enumera; dar, pentru a nu vorbi decât de ceea ce am văzut cu ochii noștri, nu se știe că la fiecare zece ani, de la 1787, nivelul moralității a variat enorm? Conchid că, întrucât corupția moravurilor e, în definitiv, un fapt tranzitoriu și variabil care când se agravează, când se ameliorează, nu o putem considera o cauză necesară și determinantă a ruinei statelor.

Aici mă văd nevoit să examinez un argument de sorginte contemporană care nu intra în categoria ideilor importante în secolul al XVIII-lea dar, cum se leagă de minune cu decadentă moravurilor, consider că e cum nu se poate mai potrivit. Mai multe persoane cred că sfârșitul unei societăți e iminent atunci când ideile religioase tind să se diminueze și să dispară. Observăm un fel de corelație la Atena și Roma între profesarea în public a doctrinelor lui Zenon și Epicur, abandonul cultelor naționale care a urmat – după cum se spune – și sfârșitul celor două republici. Omitem să remarcăm că aceste două exemple sunt aproape singurele la care putem cita un asemenea sincronism, că imperiul persilor era foarte devotat cultului magilor atunci când a căzut, că Tyrul, Cartagina, Iudeea, monarhiile aztecă și peruviană au fost lovite de moarte îmbrățișându-și altarele cu multă dragoste și că, în consecință, e imposibil să pretindem că toate popoarele care-și văd distrusă naționalitatea ispășesc astfel un abandon al cultului părinților lor. Dar asta nu e

tot: în cele două exemple care mi-au părut fondate faptul ce rezultă ține mai mult de aparență decât de fond și neg faptul că la Roma ca și la Atena cultul antic a fost vreodată abandonat, până în ziua când a fost înlocuit în toate conștiințele prin triumful complet al creștinismului; cu alte cuvinte, cred că în materie de credință religioasă n-a existat niciodată la vreun popor o veritabilă soluție de continuitate; că, atunci când forma sau natura intimă a credinței s-a schimbat, zeul gal Teutates a fost înlocuit cu romanul Jupiter, iar acesta cu creștinismul, tot așa cum moartea urmează după viață, fără tranziția incredulității; și prin urmare, dacă nu s-a găsit niciodată o națiune despre care să se spună că e lipsită de credință, e nefondat să afirmăm că lipsa credinței distruge statele.

Văd bine pe ce e fondat acest raționament. Am spune că e un fapt notoriu că puțin înainte de timpul lui Pericle în Atena și la romani în epoca Scipionilor s-a răspândit obiceiul, la clasele elevate, de a reflecta asupra chestiunilor religioase mai întâi, apoi de a se îndoi de ele, apoi de a nu mai crede și a se lăuda cu ateismul. Din aproape în aproape, acest obicei s-a răspândit și n-a mai rămas nimeni cu pretenții de judecată sănătoasă care să nu sfideze augurii râzând.

Această opinie, pe lângă puțin adevăr, conține și lucruri false. Nu există nimic exact care să susțină că Aspasia, la sfârșitul micilor sale supeuri și Lelius, alături de prietenii săi își făceau o glorie din a nesocoti dogmele sacre ale țării lor; dar totuși, în aceste două epoci, cele mai strălucitoare din istoria Greciei și a Romei, nu-ți permiteai să profesezi public asemenea idei. Imprudențele amantei sale l-au costat scump pe Pericle însuși; ne amintim de lacrimile pe care le-a vărsat în plin tribunal și care, singure, n-ar fi reușit s-o absolve pe frumoasa incredulă. N-am uitat nici limbajul oficial al poetilor timpului, sau cum Aristofan și Sofocle, după Eschil, se proclamaseră răzbnătorii nemiloși ai divinităților ultragiate. Națiunea întreagă credea în zeii săi, îl privea pe Socrate ca pe un novator vinovat și voia să-l vadă judecat și condamnat pe Anaxagoras. Dar mai târziu?... Mai târziu teoriile filosofice și eretice au reușit să pătrundă în masele populare? N-au reușit niciodată, în nici o epocă. Scepticismul a rămas o atitudine a oamenilor eleganți, și n-a depășit sfera acestora. Veți obiecta că e inutil să vorbim despre ceea ce gândeau micii burghezi, populația satelor, sclavii, toți fără vreun cuvânt de spus în conducerea statului și ale căror idei nu influențau politica. Dovada că o influențau este că, până la ultima suflare a păgânismului, a trebuit să le fie păstrate templele și capelele; a trebuit să le fie plătiți hierofanții; oamenii cei mai eminenti, cei mai luminați, cei mai fermi în negația religioasă a trebuit nu doar să poarte în public roba sacerdotală, ci să îndeplinească – ei, obișnuiți să întoarcă paginile cărții lui Lucrețiu,

manu diurna, manu nocturna – îndatoririle cele mai neplăcute ale cul-
tului, și nu doar să se achite de zilele de ceremonie, ci și să-și foloseas-
că rarele momente libere, și acelea disputate de jocurile politice, pen-
tru a scrie tratate de divinație. Mă refer aici la marele Iulius (Cezar)*.
Și ce dacă! Toți împărații de după el au fost și a trebuit să fie suverani
pontifi, chiar și Constantin. În timp ce avea motive mai puternice decât
toți predecesorii săi pentru a respinge o sarcină atât de odioasă pentru
onoarea sa de prinț creștin, el a trebuit, constrâns de opinia publică,
evident mai puternică, chiar dacă pe punctul de a se stinge, a trebuit să
țină cont de religia națională. Astfel, nu credința burghezilor, a țăranilor,
a sclavilor era importantă, ci aceea a oamenilor luminați. Aceasta s-a
revoltat pe bună dreptate, în numele rațiunii și al bunului simț, împo-
triva absurdităților păgânismului; dar masele populare nu voiau, nu
puteau să renunțe la o credință înaintea de a le fi fost adusă o alta,
demonstrând astfel acel adevăr că pozitivul și nu negativul contează în
mersul lunii, iar presiunea acestui sentiment general a fost atât de
mare încât în secolul al III-lea a avut loc, în rândul claselor înalte, o
reacție religioasă puternică, serioasă care a durat până la trecerea defi-
nitivă la Biserica, astfel încât domnia filosofismului ar fi atins apogeul
sub Antonini și și-ar fi început declinul puțin după moartea lor. Dar nu
e momentul să dezbatem această chestiune, de altfel interesantă pen-
tru istoria ideilor, e suficient să stabilim că reînnoirea a câștigat din ce
în ce mai mult teren și să desprindem de aici cauza cea mai evidentă.

Pe măsură ce lumea romană îmbătrânește, creștea și rolul armatelor.
De la împărat, care ieșea inevitabil din rândurile armatei, până la ultimul
ofițer al pretoriului său, până la cel mai puțin important guvernator de
district, toți funcționarii începeau prin a fi sub comanda unui centurion.
Toți proveneau deci din aceste mase populare a căror nesfârșită pietate
am arătat-o deja și, ajungând la splendorile unui rang înalt, le plăcea,
îi șoca, îi rănea chiar strălucirea antică a claselor municipale, a acestor
senatori din orașe care-i priveau ca pe niște parveniți și care ar fi râs de

* Cezar, democrat și sceptic, știa cum să-și pună limbajul în dezacord cu opiniile
sale, atunci când o cerea situația. Un exemplu bun este discursul funebru rostit
în cinstea matusii sale: „Originea maternă a matusii mele Iulia – spune el – mer-
ge până la regi; cea paternă este legată de zeii nemuritori: căci regii Marcieni,
strămoși ai mamei sale, se trăgeau din Ancus Marcius, iar rasa căreia aparține
familia noastră, cea a Iuliilor, se trage de la Venus. Astfel, în sângele acesta se
găseau laolaltă sfințenia regilor, caracterul celor mai puternici bărbați și adora-
bila maiestate a zeilor, care îi țin pe regi în puterea lor” (Suetoniu, *Viețile celor
doisprezece Cezari*, „Iulius”, 5).

Este un comportament cum nu se poate mai monarhic: dar, pentru un ateu,
este un comportament cum nu se poate mai religios (n. a.).

ei din toată inima dacă nu le-ar fi fost frică. Exista astfel o ostilitate între conducătorii reali ai statului și familiile altădată superioare. Șefii armatei erau credincioși și fanatici, așa cum mărturisesc Maximin, Galeriu* și mulți alții; senatorii și decurionii făceau încă deliciul literaturii sceptice; dar trăind la curte, deci printre militari, erai obligat să adopți un limbaj și opinii oficiale care să nu fie periculoase. Totul a devenit, încetul cu încetul, religios în Imperiu și, prin devoțiune, filosofi înșiși, conduși de Evhemer**, au început să inventeze sisteme pentru a concilia teoriile raționaliste și cultul statului, metodă a cărui corifeu a fost împăratul Iulian. Nu e cazul să laudăm mai mult această renaștere a pietății păgâne, de vreme ce ea a cauzat majoritatea persecuțiilor asupra martirilor noștri. Populația, ofensată în cultul său de sectele atee, răbdase atâta timp cât fusese dominată de clasele înalte; dar, imediat ce democrația imperială a redus aceste clase la rolul cel mai umil, cei de jos au vrut să se răzbune pe ele și, greșind ținta, i-au ucis pe creștini, pe care i-au numit eretici și i-au luat drept filosofi. Ce diferență între epoci! Un păgân într-adevăr sceptic a fost regele Agrippa, care, din curiozitate, a vrut să-l asculte pe sfântul Pavel. Îl ascultă, discută cu el, îl ia drept nebun, dar nici nu se gândește măcar să-l pedepsească pentru că gândește altfel decât el. Istoricul Tacit era plin de dispreț pentru reprezentanții noii religii, dar îl învinuia pe Nero pentru cruzimea de care dădea dovadă față de ei. Agrippa și Tacit erau increduli, Diocetian era un om politic condus de uralele celor guvernați, Decius și Aurelian erau la fel de fanatici ca și popoarele lor.

Și câtă suferință a urmat, atunci când guvernul roman a îmbrățișat definitiv cauza creștinismului, conducând poporul în credință! În Grecia s-a opus o teribilă rezistență, în școli ca și în orașe și sate și peste tot episcopii au întâmpinat dificultăți în învingerea micilor divinități locale, încât victoria a fost mai puțin opera convertirii și a persuasiunii decât a îndemănării, a răbdării și a timpului. Geniul apostolilor, uzând de fraude

* Caius Iulius Verus Maximinus (173-238) – împărat roman (235-238). Țăran trac, comandant militar, l-a asasinat pe Alexandru Sever și a fost proclamat împărat de armatele de pe Rin. A fost asasinat de către soldați.

Caius Galerius Valerius Maximianus (250-311) – împărat roman, membru al tetrarhiei. General, a fost ales cezar în 293 de către Maximian și Diocetian, devenind ginerele celui din urmă. A condus o campanie victorioasă împotriva persilor, a primit în 305 titlul de August și a păstrat Orientul în cadrul imperiului, fără a reuși însă să salveze sistemul tetrarhic. Cu puțin timp înaintea morții a promulgat un edict de toleranță față de creștini („Edictul lui Galeriu”, 311) (n. red.).

** Evhemer (aprox. 340-260 î.Chr.) – filosof grec. Potrivit lui, zeii nu sunt decât niște oameni importanți pe care teama, ignoranța sau obișnuința i-a plasat pe un pedestal care le conferă nemurirea și atotputernicia (n. red.).

pioase, a reușit să înlocuiască divinitățile pădurilor, pajiștilor și ale fântânilor cu sfinții, martirii și fecioarele. Astfel omagiile au continuat, un timp greșit adresate, până când au găsit calea cea bună. Dar ce spun? E acest lucru sigur? E dovedit oare că – în anumite părți ale Franței chiar – nu se găsesc parohii unde superstițiile tenace și bizare îi îngrijorează încă pe preoți? În catolica Bretanie, în secolul trecut, un epistol lupta contra unei populații obstinate în cultul unui idol de piatră. Zadarnic era aruncat în apă grosolanul simulacru, adoratorii săi încăpățânați știa să-l scoată, și a fost nevoie de intervenția unei companii de infanterie pentru a-l face bucăți. Iată cât de longeviv a fost și este păgânismul. În concluzie, nu este fondat să susținem că Roma și Atena s-au trezit într-o zi fără religie.

Pentru că nu s-a întâmplat deci, nici în timpurile vechi, nici în cele moderne, ca o națiune să-și abandoneze cultul înainte de a adopta în mod durabil un altul, e imposibil să pretindem că ruina popoarelor e consecința lipsei religiei.

După ce am refuzat să acordăm o putere în mod necesar distructivă fanatismului, luxului, corupției moravurilor și am negat realitatea politică a lipsei religiei, nu-mi mai rămâne decât să cercetez influența unei proaste guvernări; acest subiect merită un capitol separat.

Capitolul III

Meritul relativ al guvernărilor nu influențează longevitatea popoarelor

Înțeleg dificultatea pe care o ridică această problemă. A îndrăzni abordarea ei poate părea multor cititori un fel de paradox. Suntem convinși, și asta e foarte bine, că legile bune și buna administrație influențează în mod direct și puternic sănătatea unei nații; dar suntem atât de siguri încât atribuim acestor legi și acestei administrații chiar durata unei orânduirii sociale, iar aici ne înșelăm.

Am avea dreptate, fără îndoială, dacă popoarele n-ar putea trăi decât în bunăstare; dar știm bine că ele supraviețuiesc timp îndelungat, ca și individul, atinse de afecțiuni dezorganizante, ale căror ravagii izbucnesc adesea cu putere în exterior. Dacă națiunile ar muri întotdeauna de aceste maladii, nici una n-ar depăși primii ani ai formării sale, căci exact atunci găsim cea mai proastă administrație, cele mai rele și mai prost aplicate legi; dar, spre deosebire de organismul uman, care se teme,

mai ales în copilărie, de rele cărora știe dinainte că nu le-ar putea rezista, societatea ignoră aceste rele și istoria abundă în exemple în acest sens: ea scapă celor mai redutabile, celor mai lungi și celor mai devastatoare invazii și suferințe politice, între care legile rău întocmite și administrația opresivă sau neglijentă sunt extremele.

Să încercăm întâi să precizăm ce este o proastă guvernare.

Varietățile acestui rău par destul de numeroase; ar fi chiar imposibil să le enumerăm pe toate, ele se multiplică la infinit după constituția popoarelor, după loc și timp. Totuși, grupându-le în patru categorii principale, puține varietăți vor scăpa.

O guvernare e rea atunci când este impusă prin influență străină. Atena a cunoscut o astfel de guvernare sub cei Treizeci de Tirani; scăpând de ea, spiritul național, departe de a pieri pe parcursul acestei oprimări, s-a întărit.

O guvernare e rea atunci când e bazată pe cucerire. În secolul al XIV-lea, Franța a suferit, aproape în totalitate, jugul Angliei, ieșind din această încercare mai puternică și mai strălucitoare. China a fost cucerită de hordurile mongole. A sfârșit prin a le alunga peste graniță, după ce le-a hărțuit îndelung. După această epocă, ea a intrat sub un alt jug dar, deși manciurienii domnesc de mai multe secole, ei sunt pe punctul de a avea aceeași soartă ca mongolii, după ce au trecut printr-o perioadă de slăbiciune asemănătoare.

O guvernare este rea mai ales când principiul care i-a dat naștere, lăsându-se viciat, încetează să mai fie sănătos și viguros ca la început. Aceasta a fost soarta monarhiei spaniole. Fondată pe spiritul militar și pe libertatea comunală, ea a intrat în declin, spre sfârșitul domniei lui Filip al II-lea, uitându-și originile. E imposibil să ne imaginăm o țară în care bunele obiceiuri să cadă mai mult în uitare, în care puterea să pară mai slabă și mai neluată în seamă, în care chiar organizarea religioasă să ofere mai multe prilejuri de critică. Agricultură și industrie, la fel de lovite ca restul, erau aproape îngropate în marasmul național. A murit Spania? Nu. Această țară, căreia mulți nu-i mai acordau nici o speranță, a dat Europei exemplul unei rezistențe obstinate la armele noastre, și e, poate, dintre toate statele moderne, cel al cărui caracter național se dovedește în acest moment cel mai viu.

O guvernare e încă și mai rea când, prin natura instituțiilor sale, autorizează un antagonism, fie între puterea supremă și masa națiunii, fie între diferitele clase. I-am văzut astfel, în Evul Mediu, pe regii Angliei și Franței în conflict cu vasalii lor, pe țărani în luptă cu seniorii; astfel, în Germania, primele efecte ale libertății de gândire au adus lupte civile ale husiților, anabaptiștilor și altor sectanți; într-o epocă puțin mai îndepărtată Italia a suferit mult prin împărțirea autorității între împărat,

papă, nobili și comune, iar masele, nemaștiind de cine să asculte, au sfârșit prin a nu mai asculta de nimeni. A murit atunci societatea italiană? Nu. Civilizația sa n-a fost nicicând mai strălucită, industria mai productivă, influența externă mai puternică.

Vreau să cred că uneori, în mijlocul acestor furtuni, o putere înțeleaptă și regulată, asemănătoare unei raze de soare, va apărea pentru binele popoarelor; dar ar fi pentru o perioadă scurtă și, tot așa cum situația contrară nu aduce moartea, nici excepția nu dă viață. Pentru a ajunge la un astfel de rezultat, ar trebui ca epocile prospere să fie frecvente și destul de lungi. Dacă domniile de acest fel au fost destul de rare, ele au existat totuși dintotdeauna. Câte contestări însă, chiar și pentru cele mai bune, câte umbre, chiar în cele mai fericite tablouri! Toți autorii privesc domnia lui William al III-lea ca fiind o epocă de prosperitate pentru Anglia? Toți îl admiră fără rezerve pe marele Ludovic al XIV-lea? Din contră. Detractorii nu lipsesc, iar reproșurile știu cui să se adreseze; totuși, aprcape tot ceea ce avem, noi și vecinii noștri, mai ordonat sau mai fecund, se află în trecut. Guvernările bune se distribuie într-un mod foarte parcimonios în timp, iar atunci când se produc sunt și mai contestabile; știința politicii, cea mai elevată, cea mai spinoasă dintre toate, e atât de disproporționată în raport cu slăbiciunea umană, încât nu putem pretinde, de bună credință fiind, că popoarele pier pentru că sunt prost conduse. Slavă cerului, se pot obișnui cu acest rău care, chiar la intensitatea sa maximă, e preferabil de o mie de ori anarhiei; și e un fapt dovedit, pe care cel mai sumar studiu al istoriei îl poate demonstra, că oricât de rea ar fi guvernarea sub care trăiește un popor, e adesea mai bună decât cele ce o preced.

Capitolul IV

Despre ceea ce ar trebui să înțelegem prin cuvântul „degenerare”; despre amestecul principiilor etnice și despre cum se fac și se desfac societățile

Dacă spiritul paginilor de mai sus a fost înțeles, nu veți fi conchis că nu dau nici o importanță maladiilor corpului social, și că proasta guvernare, fanatismul, lipsa religiei nu constituie în ochii mei decât accidente fără urmări. Părerea mea este desigur alta. Recunosc, o dată cu opinia generală, că e trist atunci când societatea suferă din cauza extinderii acestor flageluri, și că toate precauțiile, toate strădaniile, toate eforturile pe care le putem aplica împotriva lor nu sunt zadarnice; afirm doar

că, dacă aceste elemente nu sunt fondate pe un principiu distructiv mai puternic, dacă nu sunt consecințele unui teribil rău ascuns, atunci putem fi siguri că loviturile lor nu vor fi mortale și că, după o perioadă de suferințe mai mult sau mai puțin lungă, societatea va ieși din ele poate întinerită, poate mai puternică.

Exemplele alese mi se par concludente și numărul lor poate crește la infinit, de aceea fără îndoială că adevărul lor a fost resimțit de conștiința colectivă. Ea a întrevăzut faptul că, în definitiv, nu trebuie acordată o importanță disproporționată relelor secundare și că ar trebui căutat altundeva, mai adânc, motivul existenței și al morții popoarelor. Independent deci de circumstanțele de bunăstare sau de regres, am început să percepem constituirea societăților în ea însăși și să ne arătăm dispuși să admitem că nici o cauză exterioară nu are o influență mortală asupra sa, în timp ce, din contră, un principiu distructiv născut din ea și în interiorul său, inerent, atașat structurii sale, chiar dacă nu foarte dezvoltat, atrage moartea poporului la care apare, fie el cel mai bine guvernat din toate popoarele, așa cum un cal epuizat cade pe un drum neted.

Abordând problema din acest punct de vedere, facem, trebuie să recunoaștem, un mare pas și ne plasăm pe un teren, în orice caz, mai filosofic decât primul. Într-adevăr, Bichat* n-a căutat să descopere marele mister al existenței studiind exteriorul, ci interiorul subiectului uman. Făcând la fel, găsim singurul mijloc valabil de a descoperi ceva. Din păcate, acest gând bun nu era venit decât din instinct, logica sa nemergând prea departe și pierzându-se la prima dificultate. S-a strigat: da, desigur, cauza disoluției unui corp social există chiar în interiorul său, dar care este aceasta? *Degenerarea*, s-a răspuns, națiunile mor atunci când sunt compuse din elemente *degenerate*. Răspunsul era foarte bun, etimologic și din toate punctele de vedere, nu mai rămânea decât să definim ce trebuie înțeles prin aceste cuvinte: *națiune degenerată*. Aici tentativele au eșuat: s-a înțeles prin *popor degenerat* un popor care, prost guvernat, abuzând de bogățiile sale, fanatic sau ateu și-a pierdut virtuțile caracteristice părinților săi. Tristă cădere! Astfel, o națiune piere din cauza flagelurilor sociale pentru că e degenerată și e degenerată pentru că piere. Acest argument circular nu dovedește decât că ne aflăm în copilăria anatomiei sociale. Popoarele pier pentru că sunt degenerate, și nu din alte cauze; din cauza acestei nenorociri devin definitiv incapabile să sufere șocul dezastrelor înconjurătoare și atunci, nemaiputând

* Marie François Xavier Bichat (1771-1802) – om de știință francez. Este fondatorul anatomiei generale. Doctrina sa în privința proprietăților vitale este cuprinsă în întregime în definiția următoare: „Viața este ansamblul funcțiilor care rezistă în fața morții” (n. red.).

să suporte loviturile soartei potrivnice, nici să se ridice după ce au fost lovite, ne oferă spectacolul ilustrelor lor agonii; dacă mor, este pentru că nu mai au aceeași vigoare de a depăși pericolele vieții pe care o aveau strămoșii lor, adică, într-un cuvânt, pentru că sunt *degenerate*. Expresia, încă o dată, este foarte bună, dar trebuie să o explicăm mai bine și să-i dăm un sens. Cum și de ce se pierde vigoarea? Iată ce trebuie spus. Cum are loc degenerarea? Acest lucru trebuie expus. Până acum ne-am mulțumit cu cuvântul, n-am deslușit sensul său. Iată ce voi încerca să fac.

Mă gândesc deci că termenul *degenerat*, aplicat unui popor, trebuie să însemne și înseamnă că acel popor nu mai are valoarea intrinsecă pe care o poseda altădată, pentru că nu mai are în venele sale același sânge, valoarea sa fiind modificată treptat prin alianțe succesive; altfel spus că, sub același nume, n-a mai păstrat aceeași rasă ca fondatorii săi; în sfârșit, omul decăzut, pe care îl numim omul *degenerat*, este un produs diferit, din punct de vedere etnic, de eroul marilor epoci. Aș vrea ca el să posede ceva din esența sa dar, pe măsură ce degenerază, aceasta se estompează. Elementele eterogene care predomină de-aici înainte în el îi compun o naționalitate nouă și nepotrivită prin originalitatea sa; el nu mai aparține celor pe care îi numește strămoși decât colateral. Va muri definitiv, o dată cu civilizația sa, în ziua în care elementul etnic primordial va fi într-o asemenea măsură subdivizat și înăbușit sub adaosurile de rase străine, încât virtualitatea sa nu va mai exercita o acțiune suficientă. Desigur, ea nu va dispărea la modul absolut; dar, în practică, va fi extrem de slăbită, forța sa va scădea din ce în ce mai mult, iar în acel moment degenerarea va putea fi considerată completă și vor apărea toate efectele sale.

Dacă reușesc să demonstrez această teoremă, înseamnă că am conferit un sens termenului de degenerare. Arătând cum esența unei națiuni se alterează gradat, modific responsabilitatea decadentei; o fac, într-un fel, mai puțin rușinoasă, căci ea nu apasă asupra fiilor, ci asupra nepoților de frate, a verilor, apoi asupra aliaților din ce în ce mai îndepărtați și, atunci când arăt că marile popoare, în momentul morții lor, nu mai au decât o mică, insignifiantă parte moștenită din sângele fondatorilor, am explicat suficient cum e posibil ca civilizațiile să sfârșească, de vreme ce nu rămân în aceleași mâini. Dar în același timp ridic o problemă mult mai îndrăznească decât cele abordate în capitolele anterioare, pentru că pun următoarea întrebare:

Există între rasele umane diferențe de valoare intrinsecă atât de serioase și pot fi ele apreciate?

Fără a mai întârzia, încep o serie de considerații referitoare la primul punct; al doilea va fi rezolvat pe parcursul discuției.

Pentru a mă face mai bine înțeles, voi începe prin a compara o națiune, întreaga națiune, cu corpul uman, în privința căruia fiziologii susțin că se înnoiește constant, că se transformă fără încetare și că la capătul anumitor perioade mai păstrează foarte puțin din ceea ce era inițial, astfel încât bătrânul nu mai are nimic din omul matur, maturul nimic din adolescent, adolescentul nimic din copil și că individualitatea materială nu e menținută altfel decât prin forme interne și externe care se succed copiindu-se aproximativ una pe cealaltă. O diferență pe care o voi admite totuși între corpul uman și națiuni este că, la acestea din urmă, formele nu se conservă decât foarte puțin, ele distrugându-se și dispărând cu rapiditate maximă. Iau un popor sau, mai bine zis, un trib în momentul în care, cedând unui instinct de vitalitate pronunțată, dă legi și începe să joace un rol în lume. Prin faptul că nevoile și forțele sale cresc, el se găsește în contact inevitabil cu alte familii și, prin război sau prin pace, reușește să le încorporeze.

Nu e dat tuturor familiilor umane să se înalțe la acest prim grad, trecere necesară pentru ca un trib să atingă într-o zi stadiul de națiune. Dacă un anumit număr de rase, care nici măcar nu sunt situate prea sus pe scara civilizației, au traversat-o totuși, aceasta nu e o regulă generală. Se pare că, din contră, specia umană întâmpină o destul de mare dificultate în a se înălța deasupra organizării parcelare și că doar grupurile excepțional dotate reușesc să treacă la o situație mai complexă. Voi invoca drept exemplu starea actuală a unui mare număr de grupuri răspândite în toate colțurile lumii. Aceste triburi primitive, mai ales cele ale negrilor din Polinezia, populațiile siberiene și alte familii din lumea boreală, ca și o mare parte a negrilor africani nu au putut depăși niciodată această neputință și trăiesc alături și în raporturi de independență deplină. Cei mai puternici îi masacrează pe cei mai slabi, cei mai slabi încearcă să pună o distanță cât mai mare între ei și cei mai puternici; la aceasta se limitează toată politica acestor societăți embrionare care se perpetuează de la începutul speciei umane în această stare imperfectă, fără a putea face mai mult. Se va obiecta că aceste hoarde mizerabile formează o mică parte din populația globului; fără îndoială, dar trebuie să ținem seama de toate cele asemenea lor care au existat și au dispărut. Numărul lor este incalculabil și intră în componența majorității raselor pure în varietățile galbenă și neagră.

Dacă trebuie deci să admitem că pentru un număr foarte important de oameni e și va fi întotdeauna imposibil să facă primul pas spre civilizație, dacă, pe de altă parte, luăm în considerare faptul că aceste populații se găsesc răspândite în lumea întreagă, în locuri și climate din cele mai diverse, locuind fără deosebire ținuturi înghețate, temperate, toride, pe țărmul mărilor, al lacurilor și al râurilor, în mijlocul pădurilor, al

preeriilor sau al deșerturilor aride, suntem conduși la concluzia că o parte a umanității este, în ea însăși, atinsă de neputința de a se civiliza vreodată, măcar în primul grad, pentru că e incapabilă să învingă repulsia naturală pe care omul, ca și animalele, o are față de încrucișări.

Lăsăm deci deoparte aceste triburi nesociabile și ne continuăm mer-sul ascendent cu cele care înțeleg că fie prin pace, fie prin război, dacă vor să-și sporească puterea și bunăstarea, e absolut necesar să-și forțeze vecinii să intre în cercul lor de existență. Războiul este, incontestabil, cel mai simplu din aceste mijloace. Se face deci război dar, odată campania încheiată, când pasiunile destructive sunt satisfăcute, rămân prizonieri, acești prizonieri devin sclavi, sclavii muncesc; iată ranguri, iată o industrie, iată un trib devenit populație. E un grad superior care, la rândul său, nu e neapărat depășit de grupurile de oameni care au ajuns aici; multe se mulțumesc cu atât și se destramă.

Dar altele, mult mai imaginative și mai energice, înțeleg ceva mai mult decât simpla tâlhărie; ele cuceresc un teritoriu vast și iau în proprietate nu doar locuitorii, ci și pământul. O veritabilă națiune e de-acum formată. Atunci, pentru o vreme, se întâmplă adesea ca cele două rase să continue să trăiască alături fără a se amesteca; și totuși, cum au devenit indispensabile una alteia, cum comunitatea de bunuri și de interese e stabilită pe termen lung, iar ranchiuna cuceririi și orgoliile se mai domolesc, în timp ce cei de jos tind în mod firesc să urce la nivelul stăpânilor lor, iar stăpânii au mii de motive să tolereze și uneori să stimuleze această tendință, amestecul de sânge sfârșește prin a avea loc, iar oamenii de cele două origini, încetând de a se revendica de la triburi distincte, se confundă din ce în ce mai mult.

Spiritul de izolare e totuși inerent în asemenea măsură speciei umane încât, chiar în această stare de încrucișare avansată, se opune rezistență la o încrucișare ulterioară. Există popoare despre care știm sigur că au o origine multiplă și care totuși își păstrează cu o rezistență extraordinară acest spirit de clan. Știm acest lucru despre arabi, care nu doar că se trag din diferite ramuri ale tulpinei semitice; ei aparțin în același timp la ceea ce numim familiile Sem și Ham, fără a mai vorbi alte înrudiiri locale numeroase. În ciuda acestei diversități a surselor, atașamentul lor pentru separarea pe triburi e una din trăsăturile cele mai frapante ale caracterului lor național și ale istoriei lor politice; într-o asemenea măsură încât expulzarea lor din Spania a fost atribuită în mare parte nu doar fragmentării puterii lor în această țară, ci mai ales fărâmițării mai intime pe care distincția continuă și, prin urmare, rivalitatea familiilor o perpetuau în sânul micilor monarhii din Valencia, Toledo, Cordoba și Granada. Pentru majoritatea popoarelor putem face aceeași remarcă, adăugând că, acolo unde separarea pe triburi a dispărut, ea e înlocuită

de cea pe națiuni, acționând cu o energie aproape identică și astfel încât comunitatea de religie nu e suficientă pentru a o anihila. Ea există între arabi și turci ca și între persani și evrei, între persi și hinduși, între ne-storienii sirieni și kurzi; o găsim și în Turcia europeană, o regăsim în Ungaria între maghiari, saxoni, valahi, croați și pot afirma că am văzut-o și în anumite părți din Franța, această țară în care rasele sunt amestecate poate mai mult ca oriunde: există populații care, de la un sat la altul, refuză încă să contracteze alianțe.

Mă consider îndreptățit să conchid, conform acestor exemple din toate țările și toate secolele, chiar din țara și din vremea noastră, că umanitatea resimte, în toate ramurile ei, o repulsie secretă față de încrucișări; că, la mai multe din aceste ramuri, această repulsie este de neînvins; că la altele ea nu este învinsă decât într-o anumită măsură; că, în sfârșit, aceia care încearcă să iasă complet de sub dominația acestei idei nu reușesc totuși să scape de ea astfel încât să nu le mai rămână măcar câteva urme: aceștia formează ceea ce este civilizabil în specia noastră.

Astfel, umanitatea se supune față de două legi, una a repulsiei, cealaltă a atracției, acționând în grade diferite asupra diverselor rase; două legi, dintre care prima nu e respectată decât de acele rase care nu se înalță niciodată dincolo de perfecționările elementare ale vieții de trib, în timp ce a doua, din contră, domnește cu atât mai multă autoritate cu cât familiile etnice pe care le conduce sunt mai susceptibile de dezvoltare.

Dar aici trebuie să fim mai preciși. Am luat un popor în stadiul de familie, de embrion; l-am dotat cu aptitudinea necesară pentru a trece la starea de națiune, devine națiune. Din istorie nu aflu care erau elementele constitutive ale grupului originar; tot ceea ce știu este că aceste elemente îl făceau apt pentru transformările pe care le-a suferit; o dată ce a evoluat i se oferă două posibilități. Între aceste două destine, unul sau altul este inevitabil: va fi ori cuceritor, ori cucerit.

Îl presupun cuceritor, îi ofer cea mai bună soartă: domină, guvernează și civilizează totul; nu se va apuca să semene inutil crime și incendii în provinciile pe care le parcurge; monumentele, instituțiile, moravurile îi sunt la fel de sacre; ceea ce va schimba, ceea ce va considera bun și util să schimbe va fi înocuit de creații superioare; în mâinile sale, slăbiciunea devine forță; se va comporta astfel încât, urmând cuvintele Scripturii, va fi mare în fața oamenilor.

Nu știu dacă cititorul s-a gândit deja la asta dar, în tabloul pe care-l înfățișez și care, din anumite puncte de vedere, nu e altul decât cel reprezentat de hinduși, de egipteni, persi, macedoneni, două lucruri mi se par evidente. Primul e că o națiune fără forță se găsește deodată, prin faptul de a fi căzut în mâinile unor stăpâni viguroși, în fața unui nou destin, mai bun, așa cum s-a întâmplat saxonilor din Anglia atunci

când au fost cuceriti de normanzi; al doilea e că un popor de elită, un popor suveran, având o înclinație marcată pentru a se amesteca cu un alt sânge, se găsește de-aici înainte în contact intim cu o rasă a cărei inferioritate n-a fost demonstrată doar de înfrângere, ci și prin lipsa calităților vizibile la învingători. Iată deci, chiar din ziua în care are loc cucerirea și începe fuziunea, o modificare sensibilă în compoziția sângelui stăpânilor. Dacă noutatea ar trebui să se oprească aici ne-am găsi, la capătul unui interval de timp cu atât mai important cu cât națiunile suprapuse ar fi fost la origine mai numeroase, în fața unei rase noi, mai puțin puternice, bineînțeles, decât cel mai bun dintre strămoșii săi, totuși puternică încă și dând dovadă de calități speciale rezultate chiar din amestec și necunoscute celor două familii generatoare. Dar de obicei nu se întâmplă așa, iar aliajul nu se limitează mult timp la cele două rase.

Imperiul pe care mi l-am imaginat este puternic și acționează asupra vecinilor săi. Presupun că face noi cuceriri: un nou sânge vine, de fiecare dată, să se adauge curentului. De-acum încolo, pe măsură ce națiunea crește, fie prin tratate, fie prin forța armelor, caracterul său se alterează din ce în ce mai mult. Este bogată, face comerț, este civilizată; nevoile și plăcerile celorlalte popoare găsesc în ea, în capitalele ei, în marile sale orașe, în porturi, mari satisfacții, iar miile de atracții pe care le posedă fac din ea locul de sejur al multor străini. Puțin timp trece și o distincție de caste poate, pe bună dreptate, succede distincției primitive pe națiuni.

Vreau ca poporul la care mă gândesc să-și confirme ideile de separare prin prescripții religioase formale și o pedeapsă redutabilă să vegheze pentru a-i îngrozi pe delincvenți. Pentru că acest popor este civilizat, moravurile sale sunt blânde și tolerante, chiar fără a ține seama de credință; oracolele sale au spus adevărul, se vor naște oameni fără castă, vor trebui create mereu noi distincții, noi clasificări, vor trebui multiplicare rangurile, recunoașterea fiind aproape imposibilă în mijlocul subdiviziunilor variind la infinit, schimbându-se de la provincie la provincie, de la canton la canton, de la sat la sat, așa cum se întâmplă în țările hinduse. Dar numai brahmanul a arătat atâta tenacitate în ideile sale separatiste; popoarele civilizate de el, în afara orânduirii sale, n-au adoptat niciodată, sau cel puțin au respins multă vreme asemenea limitări jenante. În toate statele avansate din punct de vedere al culturii intelectuale nu s-a recurs nici o clipă la mijloacele desperate pe care le inspira legislatorilor din Aryavarta* dorința de a concilia prescripțiile codului lui Manu cu mersul irezistibil al lucrurilor. Pretutândeni în altă

* Aryavarta – țara arienilor, din India (n. red.).

parte, castele, atunci când au existat cu adevărat, au încetat să existe în momentul în care puterea de a face avere, de a se ilustra prin descoperiri utile sau talente agreabile a fost dobândită de toată lumea, fără distincții de origine. Dar în aceeași zi națiunea primitivă cuceritoare, activă, civilizatoare a început să dispară: sângele său era diluat în cel al tuturor afluenților pe care i-a deturnat spre ea.

Cel mai adesea, de altfel, popoarele dominatoare au început să fie infinit mai puțin numeroase decât învinșii lor și se pare, pe de altă parte, că anumite rase care sunt baza populației unor locuri foarte întinse sunt extrem de prolifiche: îi voi cita pe celți, pe slavi. Un motiv în plus pentru ca rasele stăpânitoare să dispară rapid. Un alt motiv este că activitatea lor mai mare, rolul mai direct pe care-l jucau în problemele statului lor îi expuneau în mod deosebit funestelor rezultate ale bătăliilor, proscrisurilor și revoltelor. Astfel, în timp ce pe de-o parte ele adună în jurul lor, prin chiar geniul lor civilizator, elemente diverse în care trebuie să se absoarbă, ele sunt și victime ale unei cauze primare, date de numărul lor mic original, și ale unei mulțimi de cauze secundare care toate concurează pentru a le distruge.

E destul de evident că dispariția rasei victorioase e supusă, în funcție de mediu, unor condiții temporale variind la infinit. Totuși, ea are loc pretutindeni și pretutindeni e completă cu mult înainte de sfârșitul civilizației pe care trebuia s-o anime, astfel încât un popor merge, trăiește, funcționează, uneori chiar se mărește după ce mobilul său generator de viață și de glorie a încetat să mai existe. Găsim aici o contradicție cu ceea ce am afirmat mai sus? Deloc, deoarece, în timp ce influența sângelui civilizator se epuizează prin diviziune, forța de propulsie odioasă imprimată maselor supuse sau anexate subzistă încă; instituțiile pe care defunctul maestru le-a inventat, legile pe care le-a formulat, moravurile cărora le-a oferit modelul se mențin în urma lui. Fără îndoială, legile, moravurile, instituțiile nu supraviețuiesc decât uitând anticul lor spirit, desfigurate mai mult cu fiecare zi, caduce și pierzându-și seva; dar atâta timp cât din ele mai rămâne o umbră, edificiul se ține, trupul pare a avea un suflet, cadavrul merge. Când ultimul efort al acestui impuls antic s-a sfârșit, totul s-a spus; n-a mai rămas nimic, civilizația e moartă.

Cred că am acum tot ceea ce e necesar pentru a rezolva problema vieții și morții națiunilor și afirm că un popor nu va muri niciodată rămânând la infinit compus din aceleași elemente naționale. Dacă imperiul lui Darius ar mai fi putut arunca în luptă, la bătălia de la Arbil, perși, arieni veritabili, dacă romanii din Imperiul târziu ar fi avut un senat și o miliție formate din aceleași elemente etnice ca în timpul lui Fabius, dominația lor nu ar fi luat sfârșit și, atâta timp cât ar fi conservat aceeași integritate a sângelui, perșii și romanii ar fi trăit și ar fi dominat. Se va

obiecta că ar fi văzut atunci, cu timpul, venind spre ei cuceritori mai puternici și că ar fi sucombat unor asalturi bine combinate, unei lungi presiuni sau, pur și simplu, hazardului unei bătălii pierdute. Statele, într-adevăr, ar fi putut pieri în acest mod, nu civilizația și nici corpul social. Invazia și înfrângerea n-ar fi constituit decât o tristă, dar temporară perioadă proastă. Exemplele în acest sens sunt numeroase.

În vremurile moderne, chinezii au fost cucerțiți în două rânduri; întotdeauna i-au forțat pe învingători să se asimileze; le-au impus respectarea moravurilor lor; le-au dat mult și n-au primit aproape nimic. O dată și-au expulzat primii invadatori și, la un moment dat, vor face la fel cu ceilalți.

Englezii sunt stăpânii Indiei și totuși acțiunea lor morală asupra sușilor este aproape nulă. Suferă ei înșiși, în multe moduri, influența civilizației locale și nu pot să-și impună ideile în mintea unei mulțimi care se teme de dominatorii săi, nu se înclină decât fizic în fața lor și-și păstrează noțiunile intacte. Rasa hindusă a devenit străină de cea care o stăpânește azi și civilizația sa scapă legii celui mai puternic. Formele exterioare, regatele, imperiile au putut varia și variaza încă fără ca fondul pe care asemenea construcții se bazează, din care doar au emanat, să fie alterat în mod esențial de ele: Hyderabad, Lahore, Delhi încetând să fie capitale, societatea hindusă va supraviețui în continuare. Va veni un moment în care, într-un mod sau altul, India va reîncepe să trăiască public după legile sale proprii, așa cum o face acum în mod tacit; apoi, fie prin rasa sa actuală, fie prin metiși, își va recâștiga pe deplin personalitatea politică.

Hazardul cuceririlor nu poate hotări viața unui popor. Cel mult el îi suspendă pentru un timp manifestările și, într-un fel, onorurile exterioare. Atâta timp cât sângele unui popor și instituțiile sale păstrează încă, într-o măsură suficientă, amprenta rasei inițiatoare, acel popor există; fie că are de-a face, precum chinezii, cu niște cuceritori care nu sunt decât materialicește mai energici decât el, fie că, precum hindușii, duce o luptă a răbdării, altfel destul de greu de înțeles, împotriva unei națiuni superioare din toate punctele de vedere așa cum sunt englezii, viitorul său sigur ar trebui să-l consoleze: va fi liber într-o zi. Din contră, la acel popor care, precum grecii, precum romanii din Imperiul târziu, și-a epuizat definitiv principiul etnic și consecințele care decurg din el, momentul înfrângerii va fi cel al morții: și-a epuizat timpul pe care i-l acordase cerul, căci și-a schimbat complet rasa, deci natura, și în consecință este degenerat.

În virtutea acestei observații, trebuie să considerăm ca și rezolvată întrebarea, adesea vehiculată, ce s-ar fi întâmplat dacă poporul Cartaginei, în loc să sucumbe în fața Romei, ar fi devenit stăpân al Italiei. Apărți-

nând ramurii feniciene, inferioară în virtuți politice rasei căreia îi aparțineau soldații lui Scipion, un rezultat contrar în bătălia de la Zama nu le-ar fi schimbat cu nimic soarta. După o zi fericită, a doua zi ar fi avut parte de contrariu; sau, absorbiți de elementul italian prin victorie, cum au fost prin înfrângere, rezultatul final ar fi fost identic. Destinul civilizațiilor nu e în mâna hazardului, nu depinde de o aruncare de zaruri; sabia nu ucide decât oameni, iar națiunile cele mai belicoase, cele mai de temut, cele mai triumfătoare, atunci când nu au în inimă, în minte și în mână decât bravură, știință strategică și succes în bătălii, fără alt instinct superior, n-au obținut niciodată un sfârșit mai frumos decât să învețe de la cei pe care i-au învins, și să învețe rău, cum se trăiește în pace. Cronicile celților și ale hoardelor nomade ale Asiei nu povestesc altceva.

După ce am dat un sens cuvântului *degenerare* și am tratat astfel problema vitalității popoarelor, trebuie să demonstrez acum ceea ce a trebuit, pentru claritatea discuției, să susțin *a priori*: că există diferențe sensibile în valoarea relativă a raselor umane. Consecințele unei astfel de demonstrații sunt considerabile, miza lor e mare. Înainte de a le aborda, trebuie să le desprindem dintr-un ansamblu prea vast de fapte și de argumente capabile să susțină un asemenea edificiu. Prima problemă pe care am rezolvat-o nu era decât portalul templului.

Capitolul V

Inegalitățile etnice nu sunt rezultatul instituțiilor

Ideea unei egalități native, originare și permanente între diversele rase este una dintre opiniile cele mai răspândite și mai adoptate în lume. Dată fiind izolarea inițială a triburilor, a populațiilor și acea *retragere* în ele însele pe care toate au practicat-o într-o epocă mai mult sau mai puțin îndepărtată și din care un mare număr n-a ieșit niciodată, nu avem motive să ne mirăm. Cu excepția a ceea ce s-a întâmplat în timpurile noastre moderne, această noțiune a servit drept bază pentru aproape toate teoriile guvernării. Nu există popor, mare sau mic, care să nu-și fi făcut din ea principiul fundamental al statului. Sistemul castelor, al rangurilor nobiliare, al aristocrației, atâta timp cât sunt fondate pe prerogativele nașterii, nu au altă origine; iar dreptul primului născut, presupunând preexceleța primului fiu și a descendenților săi, e doar un derivat al acesteia. Sunt în concordanță cu această doctrină repulsia față de străini și superioritatea pe care fiecare națiune și-o adjudecă față de

vecinii săi. De-aici înainte mărite, civilizate și utile unul altuia, pe măsură ce grupurile se amestecă și fuzionează vedem la ele cum principiul absolut al inegalității și al ostilității raselor e atacat și discutat. Mai apoi, când cei mai mulți dintre cetățenii statului simt că le curge prin vene un sânge amestecat, această majoritate, transformând în adevăr universal și absolut ceea ce nu este real decât pentru ea, se simte chemată să afirme că toți oamenii sunt egali. O lăudabilă repulsie față de opresiune, o oroare legitimă de abuzul de forță aruncă atunci, în toate inteligențele, un vâl peste amintirea raselor dominante care n-au încetat niciodată, căci acesta este mersul lumii, să legitimizeze, până la un punct, anumite acuzații. De la protestul împotriva tiraniei se trece la negarea cauzelor naturale ale superiorității insultate; aceasta e declarată nu doar perversă, ci și uzurpatoare; se neagă în mod eronat faptul că anumite aptitudini sunt fatalmente atributele moștenirii exclusive a anumitor descendențe; în fine, cu cât un popor e compus din elemente mai eterogene, cu atât se complace mai mult în a declara că facultățile cele mai diverse sunt sau pot fi posedate în aceeași măsură de toate fracțiunile speciei umane, fără excepție. Această teorie, aproximativ valabilă în ceea ce îi privește, e aplicată de gânditorii meșiș ansamblului de generații care au apărut, apar și vor apărea pe pământ; gânditorii aceștia ajung să-și rezume într-o zi sentimentele în câteva cuvinte care, precum burduful lui Eol, închid în ele nenumărate furtuni: „Toți oamenii sunt frați!”

Iată axioma politică. Vreți axioma științifică? „Toți oamenii, spun apărătorii egalității umane, sunt dotați cu instrumente intelectuale asemănătoare, de aceeași natură, de aceeași valoare, de aceeași amploare.” Nu sunt poate chiar cuvintele lor, dar acesta este sensul. Astfel, creierul unui indian huron conține în germene un spirit întru totul asemănător celui al unui englez sau al unui francez! De ce atunci, de-a lungul secolelor, nu a inventat nici tiparul, nici motorul cu aburi? Aș fi îndreptățit să-l întreb pe acest huron, dacă e egal cu compatrioții noștri, cum se face că războinicii tribului său n-au dat un Cezar sau un Carol cel Mare și prin ce inexplicabilă neglijență rapsozii și vrăjitorii săi n-au devenit Homer sau Hipocrate? Acestei întrebări i se răspunde de obicei invocând influența suverană a mediului. Conform acestei doctrine, o insulă nu va cunoaște, în materie de progrese sociale, ceea ce cunoaște un continent; în nord nu va fi același lucru ca în sud; pădurile nu vor permite dezvoltarea pe care o favorizează câmpia deschisă, ce știu eu? Umiditatea unei mlaștini va adăposti o civilizație pe care seceta Saharei ar înăbuși-o sigur. Oricât de ingenioase ar fi aceste mici ipoteze, ele au împotriva lor vocea faptelor. În ciuda vântului, a ploii, a frigului, a căldurii, a sterilității, a abundenței, peste tot lumea a văzut înflorind pe rând, și pe aceleași meleaguri, barbaria și civilizația. Felahul abrutizat

se calcinează sub același soare care-l arde pe puternicul preot din Memphis, savantul profesor din Berlin predă sub același cer nemilos care a văzut odinioară mizeria sălbaticului finic.

Cel mai curios este că opinia egalitară, admisă de majoritatea spiritelor, de unde s-a răspândit în instituțiile și în moravurile noastre, n-a găsit suficientă forță pentru a detrona evidența și că oamenii cei mai convinși de adevărul său dau dovadă zilnic de sentimentul contrariu. Nimeni nu se abține să constate, în fiecare moment, grave diferențe între nații și chiar limbajul uzual le mărturisește cu cea mai naivă inconsecvență. Nu facem astfel decât să imităm ceea ce s-a practicat în epoci nu mai puțin convinse decât noi, și din aceleași motive, de egalitatea absolută a raselor.

Fiecare nație a știut dintotdeauna să mențină, alături de dogma liberală a fraternității, calitative și epitete care să indice diferențele. Romanul din Italia îl numea pe romanul din Grecia *graeculus* și-i atribuia monopolul vorbăriei vanitoase și al lipsei de curaj. Râdea de colonul din Cartagina și afirma că recunoaște de la o poștă spiritul său agresiv și reaua sa credință. Alexandrinii treceau drept spirituali, insolenți și nesupuși. În Evul Mediu, monarhii anglo-saxoni îi considerau pe supușii lor galezi ușuratici și săraci cu duhul. Cine n-a auzit azi enumerându-se trăsăturile distinctive ale germanului, spaniolului, englezului sau rusului? Nu mă voi pronunța asupra exactității judecăților. Notez doar că ele există și că opinia curentă le adoptă. Astfel, dacă, pe de-o parte, familiile umane sunt considerate egale și, pe de alta, unele sunt frivole, celelalte așezate, unele zgârcite, altele risipitoare, unele iubitoare de luptă, altele cruțându-și puterile și viața, rezultă că aceste națiuni atât de diferite ar trebui să aibă destine diferite, deci, să spunem cuvântul, inegale. Cei mai puternici vor juca în tragedia lumii rolurile de regi și de stăpâni, cei mai slabi se vor mulțumi cu roluri mai umile.

Nu cred că în zilele noastre am realizat o legătură între ideile general admise despre existența unui caracter special al fiecărui popor și convingerea nu mai puțin răspândită că toate popoarele sunt egale. Totuși, această contradicție frapează; ea e flagrantă, și e cu atât mai gravă cu cât partizanii democrației nu sunt ultimii care celebrează superioritatea saxonilor din America de Nord asupra tuturor națiilor de pe acel continent. Într-adevăr, ei atribuie înaltele prerogative ale favoriților lor exclusiv influenței formei de guvernământ. Totuși ei nu neagă, din câte știu, predispoziția nativă a compatrioților lui Penn și Washington de a înființa în toate locurile pe unde trec instituții liberale și, ceea ce înseamnă mai mult, de a ști să le conserve. Această forță de rezistență nu e, mă întreb, o importantă calitate repartizată acestei ramuri a familiei umane,

calitate cu atât mai prețioasă cu cât pare să lipsească majorității grupurilor care au populat odinioară sau populează încă universul?

Nu am intenția să mă bucur fără luptă la vederea acestei inconsecvențe. Aici partizanii egalității vor aduce ca argument puterea instituțiilor și a moravurilor; acum vor spune încă o dată în ce măsură esența guvernării prin propria sa virtute și în ce măsură despotismul sau libertatea influențează meritul și dezvoltarea unei națiuni, dar eu voi contesta forța acestui argument.

Instituțiile publice nu au de ales decât între două origini: ori derivă din națiunea care trebuie să trăiască sub conducerea lor ori, înființate de un popor influent, sunt aplicate de el statelor intrate în sfera sa de acțiune.

În privința primei ipoteze nu există dificultăți. Poporul și-a croit în mod evident instituțiile pe măsura instinctelor și nevoilor sale; s-a ferit să statueze ceva ce ar fi putut jena pe unii sau pe alții și dacă, fără să vrea, a făcut-o, neplăcerile care rezultă de aici îl determină să-și corecteze legile și să le pună într-o mai bună concordanță cu scopul lor. În orice țară autonomă putem spune că legea emană direct de la popor, nu pentru că el ar avea în mod constant posibilitatea de a o promulga direct, ci pentru că, pentru a fi bună, trebuie ca ea să fie modelată pe vederile sale și să fie așa cum, dacă ar fi fost bine informat, și-ar fi imaginat-o el însuși. Dacă un legislator înțelept pare, la prima vedere, unica sursă a legii, privind mai îndeaproape ne vom convinge că, prin înțelepciunea sa, venerabilul maestru se limitează la a asculta vocea națiunii din care face parte. Drept precum Lycurg, el nu va ordona nimic care să nu poată fi admis de către un dorian din Sparta și, teoretician precum Dracon, el va crea un cod care va fi curând modificat sau abrogat de un ionian din Atena, incapabil, ca toți fiii lui Adam, să păstreze mult timp o legislație străină de tendințele sale adevărate și naturale. Intervenția unui geniu în această importantă acțiune de instituire a legilor nu e niciodată altceva decât o manifestare specială a dorinței luminate a unui popor; dacă nu e decât produsul izolat al reveriilor unui individ, nici un popor nu va putea să li se conformeze mult timp. Nu putem deci admite că instituțiile astfel inventate și modificate de diversele rase au făcut din rase ceea ce le vedem că sunt. Ele sunt efecte, nu cauze. Influența lor este, evident, foarte mare: ele conservă geniul național, ele îi croiesc drumuri, îi indică scopul și chiar, până la un punct, îi ascut instinctele și-i oferă cele mai bune instrumente de acțiune; dar ele nu-și creează creatorul și, putând să-l conducă spre succes și ajutându-l să-și dezvolte calitățile proprii, ele nu vor face decât să eșueze lamentabil atunci când vor pretinde să lărgească prea mult cercul sau să-l schimbe. Într-un cuvânt, ele nu pot face imposibilul.

* Falsele instituții și efectele lor au jucat totuși un rol important în lume. Când Charles I, prost sfătuit de contele de Strafford, a vrut să impună englezilor o guvernare absolută, regele și ministrul său mergeau pe terenul mlăștinos și sângeros al teoriilor. Când, la noi, calvinistii vi-sau o administrație în același timp aristocratică și republicană și se străduiau s-o impună pe calea armelor, ei se situau, la rândul lor, de partea adevărului.

Când regentul a pretins să dea câștig de cauză curtenilor învinși în 1652 și să încerce guvernarea prin intrigi pe care o doreau cardinalul și prietenii săi*, eforturile sale n-au plăcut nimănui și au jignit în egală măsură nobilii, clerul, parlamentul și starea a treia. Doar câțiva spioni s-au bucurat. Dar atunci când Ferdinand Catolicul a aplicat împotriva maurilor din Spania teribilele și necesarele sale mijloace de distrugere, atunci când Napoleon a restabilit religia în Franța, a încurajat spiritul militar și a organizat puterea într-un mod protector și totodată restrictiv, acești doi potențai au ascultat și înțeles bine spiritul supușilor lor și l-au transpus în practică. Într-un cuvânt, falsele instituții, adesea foarte frumoase pe hârtie, sunt cele care, nefiind conforme cu calitățile și dorințele naționale, nu se potrivesc unui stat, chiar dacă au avut succes în statul vecin. Ele nu creează decât dezordine și anarhie, chiar dacă ar fi împrumutate din legislația ăngerilor. Celelalte, pe care teoreticianul și moralistul le pot dezaproba dintr-un punct sau altul de vedere sau chiar la modul absolut, sunt bune din motivele contrarii. Spartanii erau puțini, inimoși, ambițioși și violenți: de pe urma falselor legi n-ar fi profitat decât câțiva bieți escroci; Lycurg a făcut din ei niște curajoși tâlhari.

Nu începe îndoială: cum națiunea e născută înaintea legii, legea depinde de ea și poartă amprenta ei înainte de a-i conferi la rândul său națiunii propria sa amprentă. Modificările pe care timpul le aduce instituțiilor sunt încă o dovadă în acest sens.

Am spus mai devreme că, pe măsură ce popoarele se civilizează, cresc, devin mai puternice, sângele lor se amestecă și instinctele lor suferă schimbări treptate. Căpătând astfel aptitudini diferite, le devine imposibil să se conformeze legilor care pentru înaintașii lor erau convenabile. La noile generații, noi sunt și moravurile și tendințele, iar modificările profunde în structura instituțiilor nu încetează să apară. Aceste modificări devin tot mai frecvente și mai profunde, pe măsură ce rasa se schimbă, în timp ce, atunci când populația era înrudită mai

* Aluzie la politica de împăciuire aplicată de Mazarin după înfrângerea definitivă a Frondei; prin aceasta, cardinalul se prefăcea că acordă unele satisfacții foștilor participanți la Frondă, însă atitudinea sa față de janseniști a nemulțumit clerul (n. red.).

îndeaproape cu primii creatori ai statului, ele erau rare și gradate. În Anglia, țară în care, din toate națiunile Europei, modificările sângelui au fost cele mai lente și mai puțin variate, vedem încă instituții din secolele al XIV-lea și al XV-lea subzistând la baza edificiului social. Regăsim aici, aproape de vechea sa vigoare, organizarea comunală a Plantagenetilor și a Tudorilor, același mod de a amesteca nobilimea în guvernare și de a constitui această nobilime, același respect pentru vechimea familiilor unit cu același gust pentru parvenții de merit. Totuși, cum, începând cu Iacob I și mai ales de la unirea înfăptuită de regina Ana, sângele englez a început să se amestece din ce în ce mai mult cu cel scoțian și irlandez și cum și alte națiuni au contribuit, chiar dacă imperceptibil, la alterarea purității descendentei, rezultă că inovațiile, rămânând destul de fidele spiritului primitiv al constituției, au devenit mai frecvente în zilele noastre.

În Franța, căsătoriile etnice au fost, din contră, numeroase și variate. S-a întâmplat chiar ca, prin revirimente bruște, puterea să treacă de la o rasă la alta. În viața socială au avut loc mai multe schimbări, iar acestea au fost cu atât mai grave cu cât grupurile care se succedau la putere erau mai diferite. Atâta timp cât nordul Franței a rămas preponderent în politica țării, feudalitatea sau, mai bine zis, resturile sale informe s-au apărat destul de bine, iar spiritul municipal a fost de partea lor. După expulzarea englezilor, în secolul al XV-lea, provinciile din centru, mai puțin germanice decât cele de dincolo de Loara și care, restaurându-și independența națională sub conducerea lui Carol al VII-lea, își vedeau în mod natural sângele galo-roman predominând în consilii și în tabere, au făcut să domnească gustul pentru viața militară, cel pentru cuceriri specific rasei celtice și cel pentru autoritate prezent în sângele roman. În secolul al XVI-lea, ele au pregătit terenul pe care tovarășii acvitani ai lui Henric al IV-lea, mai puțin celtici și încă și mai romani, au venit în 1599 să-și aducă o importantă contribuție la puterea absolută. Apoi Parisul, dobândind puterea datorită concentrării favorizate de geniul meridional, Parisul, a cărui populație este un amestec al specimenelor etnice celor mai variate, n-a mai avut nici un motiv pentru a înțelege, iubi și respecta nici o tradiție, nici o tendință specială, iar această capitală, acest turn Babel, rupând cu trecutul, fie el din Flandra, Poitou sau Languedoc, a atras Franța în experimentarea doctrinelor celor mai străine de vechile sale tradiții.

Nu putem deci admite că instituțiile fac popoarele așa cum le vedem, când aceste popoare le-au inventat. Dar se întâmplă la fel și în cazul celei de-a doua ipoteze, adică atunci când o națiune își primește legile din mâini străine, mâini care au puterea necesară pentru a o face să le accepte, vrând, nevrând?

Există exemple de asemenea tentative. Nu voi găsi, într-adevăr, unele care să fi fost executate pe scară largă de guverne politice din Antichitate sau din timpurile moderne; înțelepciunea lor nu a încercat niciodată să transforme chiar fondul unor mari mulțimi. Romanii erau prea abili pentru a se deda unor asemenea experimente periculoase. Nici Alexandru, înaintea lor, nu le-a încercat; și convingiți, din instinct, de inutilitatea unor asemenea eforturi, succesorii lui Augustus s-au mulțumit, ca și învingătorul lui Darius, să domnească peste un vast mozaic de popoare care-și conservau toate obiceiurile, legile, moravurile, procedeele proprii de administrare și de guvernare și care, în majoritate, rămânând din punctul de vedere al rasei identice cu ele însele, nu au acceptat să aibă în comun cu celelalte popoare supuse decât prescripțiile fiscale sau militare.

Există totuși o circumstanță care nu trebuie neglijată. Mai multe din popoarele aservite romanilor aveau în legile lor puncte care intrau într-atât în dezacord cu cele ale stăpânilor lor, încât acestora le era imposibil să le tolereze existența: o mărturisesc sacrificiile umane ale druizilor, care au atras interdicțiile cele mai severe. Ei bine, romanii, cu toată puterea lor, n-au reușit niciodată să elimine complet riturile barbarilor. În Narbonnaise, victoria a fost ușoară: populația galică a fost înlocuită aproape în întregime cu coloni romani, dar în centru, unde se găseau triburile cele mai unite, rezistența s-a menținut, iar în peninsula bretonă în care, în secolul al IV-lea, o colonie aducea din Anglia vechile obiceiuri față de sângele vechi, populațiile au continuat din patriotism și atașament la propriile valori, să ucidă oameni pe altarele lor cât de des îndrăzneau. Cea mai activă supraveghere nu a reușit să le smulgă din mâini cuțitul și torța sacră. Toate revoltele începeau prin restaurarea acestei teribile părți a cultului național, iar creștinismul, învingător încă indignat al unui politeism fără morală, s-a lovit cu groază, la armoricani, de superstiții și mai respingătoare. N-a reușit să le distrugă decât după eforturi îndelungate de vreme ce, în secolul al XVII-lea, masacrarea naufragiaților și exercitarea dreptului asupra epavelor subzistau în toate parohiile unde sângele kimric* se conservase pur. Aceste obiceiuri barbare răspundeau instinctelor și sentimentelor neîmblânzite ale unei rase care, nefiind suficient de amestecată, nu avusese până atunci suficiente motive pentru a le schimba.

Acest fapt e demn de reflecție, dar timpurile moderne prezintă mai ales exemple de instituții impuse și nesuportate. O caracteristică remar-

* Rasa kimrică (în fr. *kymrique*) – potrivit etnografiei secolului al XIX-lea, popula în vechime nord-estul Galiei; celelalte populații prezente în Galia erau gaelii și iberii (n. red.).

cabilă a civilizației europene este intoleranța sa, consecință a conștientizării valorii și forței sale. Ea se găsește în lume fie în fața unor barbarii evidente, fie alături de alte civilizații. Le tratează pe toate cu un dispreț aproape egal și, văzând în tot ceea ce nu-i aparține obstacole în calea cuceririlor sale, ea e dispusă să le ceară popoarelor o transformare completă. Totuși spaniolii, englezii și olandezii, uneori nici chiar noi, francezii, n-am îndrăznit să ne abandonăm complet impulsurilor geniului novator, acolo unde am întâlnit mari mase, astfel că am imitat discreția forțată a cuceritorilor Antichității. Orientul și Africa, fie septentrională, fie occidentală, sunt mărturii irefutabile ale faptului că națiunile cele mai luminate nu reușesc să dea popoarelor cucerite instituții împotriva naturii acestora. Am amintit deja că India engleză își continuă modul său secular de viață, urmând legile pe care și le-a dat odinioară. Javanezii, deși foarte supuși, sunt departe de a adopta instituții asemănătoare celor ale olandezilor. Ei continuă să trăiască în fața stăpânilor lor așa cum trăiau liberi și, din secolul al XVI-lea, când a început acțiunea europeanilor în lumea orientală, nu se observă nici cea mai mică influență a acestora asupra popoarelor celor mai supuse.

Dar nu toate popoarele supuse sunt îndejuns de numeroase pentru ca stăpânul european să fie dispus să cedeze. Asupra unora s-a acționat cu puterea sabiei pentru a facilita convingerea lor. Am dorit schimbarea modului lor de viață, instituții pe care noi le știam bune și utile. Dar am reușit?

Din acest punct de vedere, America ne oferă un câmp vast de experiențe. În întregul sud, unde spaniolii au domnit fără constrângeri, la ce s-a ajuns? La dezrădăcinarea vechilor imperii, fără îndoială, dar nu la luminarea populației; nu au fost creați oameni asemănători profesorilor lor.

În nord, folosind procedee diferite, rezultatele au fost tot negative. Ce spun? Au fost nule din punct de vedere al influenței binefăcătoare, catastrofale din punct de vedere al umanității, căci cel puțin indienii spanioli se înmulțesc în mod remarcabil; au transformat chiar sângele învingătorilor, care și ei au coborât la nivelul lor, în timp ce pieile-roșii din Statele Unite au pierit în ciocnirea cu energia anglo-saxonă. Puținii care au rămas mor de la o zi la alta și mor la fel de necivilizați ca părinții lor.

În Oceania se întâmplă la fel: populațiile aborigene se sting pretutindeni. Reușim să le smulgem armele, să-i facem inofensivi, dar nu să-i schimbăm. Pretutindeni unde europeanul e stăpân, ele nu se mai mănâncă între ele, dar beau alcool, și această nouă abrutizare este tot ceea ce spiritul nostru de inițiativă reușește să-i facă să iubească. În sfârșit, există în lume două guverne formate din oameni de altă rasă decât noi

după modelul nostru: unul în insulele Sandwich, altul în Santo Domingo. Aprecierea acestor două state va demonstra inutilitatea tuturor tentativelor de a da unui popor instituții care nu-i sunt sugerate de propriul geniu.

În insulele Sandwich, sistemul reprezentativ e prezent în toată strălucirea sa. Găsim aici un parlament cu două camere, un minister care guvernează, un rege care domnește; nimic nu lipsește. Dar totul nu e decât decorativ. Angrenajul indispensabil al mașinăriei, cel care o pune în mișcare, e corpul misionarilor protestanți. Fără ei, rege, pairi și deputați, neștiind pe unde s-o apuce, ar înceta imediat să funcționeze. Doar misionarilor le revine onoarea de a găsi ideile, de a le prezenta, de a le impune, fie prin creditul de care se bucură la neofitiții lor, fie, la nevoie, prin amenințări. Totuși mă îndoiesc că, dacă misionarii n-ar avea ca instrumente ale voinței lor decât parlamentul și regele, ei nu s-ar vedea obligați, după ce au luptat un timp împotriva inaptitudinii elevilor lor, să ia în mâini o mare parte din treburile, foarte direct și în consecință pe față. Au prevenit acest inconvenient prin intermediul unui minister care e pur și simplu compus din oameni de rasă europeană. Astfel, afacerile se tratează și se decid, de fapt, între misiunea protestantă și agenții săi, restul nefiind acolo decât de formă.

În privința regelui Kamehameha al III-lea, el e, se pare, un prinț merituos. A renunțat să-și tatueze fața și, chiar dacă nu i-a convertit pe toți curtenii săi, are totuși satisfacția de a nu mai vedea pe frunțile și pe obraji lor decât desene destul de fine. Marea parte a națiunii, nobili de țară și oameni din popor, persistă în această privință, ca și în altele, în vechile idei. Totuși, cauze foarte numeroase fac ca în fiecare zi în insulele Sandwich populația europeană să crească. Vecinătatea Californiei face din regatul hawaian un punct foarte interesant pentru clarviziunea națiunilor noastre. Vânătorii de balene dezertori și mateloți refractari din marina militară nu mai sunt singurii coloni de rasă albă de aici; negustori, speculanți, aventurieri de toate felurile vin, își construiesc case și se stabilesc aici. Rasa indigenă, copleșită, se va amesteca și, încetul cu încetul, va dispărea. Nu știu dacă guvernul reprezentativ și independent nu va lăsa curând locul unei administrații delegate, ținând de o mare putere străină; sunt sigur însă că instituțiile importate vor sfârși prin a se stabili definitiv în această țară și ziua triumfului lor va fi – sincronism necesar – ziua ruinei totale a indigenilor.

În Santo Domingo independența e totală. Aici nu există misionari exercitând o putere voalată și absolută, nici un minister străin funcționând în spirit european; totul e lăsat în seama inspirației populației înseși. În partea spaniolă, această populație e compusă din mulatri. Nu

voi vorbi despre ei. Acești oameni par a imita, de bine, de rău ceea ce civilizația noastră are mai facil: încercă, asemenea tuturor metișilor, să-și arate apartenența la acea ramură a genealogiei lor care îi onorează mai mult; sunt deci susceptibili, până la un punct, de a pune în practică obiceiurile noastre. Dar nu la ei trebuie să studiem chestiunea absolută. Să trecem deci munții care separă Republica Dominicană de statul Haiti.

Ne găsim aici în fața unei societăți ale cărei instituții nu sunt doar asemănătoare instituțiilor noastre, ci derivă chiar din principiiile cele mai recente ale înțelepciunii noastre politice. Tot ceea ce, de șaizeci de ani, a proclamat liberalismul cel mai rafinat în adunările legiuitoare din Europa, tot ceea ce au putut scrie gânditorii cei mai dedicați independenței și demnității omului, toate declarațiile de drepturi și principii și-au găsit ecoul pe malurile Artibonitului. Nimic african n-a supraviețuit în legile scrise; amintirile meleagurilor hamitice au dispărut în mod oficial din conștiințe, niciodată în limbajul oficial n-a existat vreo urmă a lor; instituțiile, repet, sunt complet europene. Să vedem acum cum se împacă ele cu moravurile.

Ce contrast! Moravurile? Sunt la fel de depravate, de brutale, de feroce ca în Dahomey sau în ținutul felatahilor*. Aceeași dragoste barbară pentru podoabe se unește cu indiferență pentru meritul formei; frumusețea stă în culoare și dacă un veșmânt e de un roșu viu și garnisit cu auriu, gustul nu e deloc interesat de continuitatea stofei, iar de curățenie nu se preocupă nimeni. Vrem să ne apropiem, în această țară, de un înalt funcționar? Suntem conduși lângă un mare negru revărsat pe o bancă de lemn, cu capul înfășurat într-o batistă zdrențuită și acoperit cu o pălărie cu coarne împodobită din belșug cu aur. O imensă sabie spânzură alături de această grămadă de membre; haina brodată nu are vestă; generalul poartă papuci. Vorbiți cu el, încercați să pătrundeți în spiritul său pentru a aprecia natura ideilor sale? Veți găsi cea mai mare incultură alături de cel mai sălbatic orgoliu, ce nu are egal decât într-o profundă și incurabilă indolență. Dacă acest om deschide gura, vă va debita toate locurile comune cu care ziarele ne obosesc de jumătate de secol. Acest barbar le știe pe dinafară; el are alte interese, are instincte diferite, are altfel de cunoștințe. Vorbește ca baronul d'Holbach**, gândește ca

* Felatahi (sau fulahi) – locuitori ai Africii Occidentale, trăind mai ales în Sudan (n. red.).

** Paul Henri Thiry, baron d'Holbach (1723-1789) – filosof și scriitor francez de origine germană. În *Sistemul naturii* a arătat că natura materială este cauza primordială a tot ceea ce există și că aceasta există dintotdeauna. Materialist și mecanicist, a colaborat la redactarea *Enciclopediei* și a afirmat în numeroase lucrări că toate religiile conduc la despotism.

domnul de Grimm* și, în fond, nu are alte griji decât să mestece tutun, să bea alcool, să-și spintece dușmanii și să se sfătuiască cu vrăjitorii. În restul timpului doarme.

Statul e împărțit în două facțiuni, care nu separă incompatibilități de doctrină, ci de culoare a pielii: mulatrii stau de o parte, negrii de cealaltă. Mulatrii au, fără îndoială, mai multă inteligență, un spirit mai deschis. Am remarcat-o deja pentru dominicani: sângele european a modificat natura africană și acești oameni ar putea, amestecați într-o masă de albi și cu bune exemple permanent sub ochi, să devină cetățeni utili. Din nefericire, supremația din punctul de vedere al numărului și al puterii aparține negrilor. Aceștia, ca și bunicii lor, n-au cunoscut decât pământul Africii și sunt încă influențați de el; bucuria lor supremă e lenea; rațiunea lor supremă e crima. Între cele două partide care împart insula a domnit întotdeauna ura cea mai intensă. Istoria statului democratic Haiti nu e decât un lung șir de masacre: mulatri masacrați de negri, pentru că aceștia sunt mai puternici; negri masacrați de mulatri, când puterea e în mâinile lor. Instituțiile, oricât de filantropice, nu pot face nimic; ele dorm neputincioase pe hârtia pe care au fost scrise; ceea ce domnește liber este adevăratul spirit al populațiilor. Conform legii naturale indicate mai sus, populația neagră, aparținând acelor triburi incapabile să se civilizeze, urăște din răsuputeri toate celelalte rase; vedem astfel negri din Haiti respingându-i energic pe albi și interzicându-le intrarea pe teritoriile lor; ei vor să-i excludă și pe mulatri și vizează exterminarea lor. Ura față de străini este principalul mobil al politicii locale. Apoi, din cauza lenei organice a speciei, agricultura e nulă, industria nu există nici cu numele, comerțul se reduce de la o zi la alta, mizeria, accentuându-se, împiedică populația să se reproducă, în timp ce permanentele războaie, revoltele, execuțiile militare reușesc s-o împuțineze de la o zi la alta. Rezultatul inevitabil și apropiat al unei asemenea situații ar fi transformarea în deșert a unei țări ale cărei resurse naturale și fertilitate au îmbogățit odinioară generații de agricultori, iar câmpiile fecunde, văile magnifice și colinele grandioase ale reginei Antilelor să fie abandonate caprelor sălbatice.

Presupunând că populațiile acestei nefericite țări ar fi putut acționa conform spiritului raselor din care provin sau, negăsindu-se sub influența și protectoratul inevitabil al puterilor străine, și-ar fi format societatea liber și urmându-și propriile instincte, atunci ar fi avut loc, mai mult sau

* Melchior, baron de Grimm (1723-1807) – scriitor și critic german. A făcut pentru o vreme parte din cercurile lui Voltaire, Diderot și Rousseau. În 1753, l-a înlocuit pe abatele Raynal în funcția de redactor la „Correspondance litteraire” (n. red.).

mai puțin spontan, dar nu fără câteva violențe, o separare între oamenii de cele două culori.

Mulatrii ar fi locuit pe malul mării, pentru a fi, așa cum căutau, aproape de europeni. Sub îndrumarea acestora, i-am fi văzut negustori, mai ales misiți, avocați, medici, strângând legăturile care le convin, amestecându-se din ce în ce mai mult, ameliorându-se treptat, pierzându-și, în proporțiile date, caracterul o dată cu sângele african.

Negrii s-ar fi retras spre interior și ar fi format mici societăți asemănătoare celor create odinioară de sclavii fugari chiar în Santo Domingo, în Martinica, în Jamaica și mai ales în Cuba, unde teritoriul întins și pădurile dese oferă adăposturi mai sigure. Acolo, în mijlocul produselor atât de variate și de uimitoare ale vegetației antileze, având din belșug mijloacele de existență pe care le oferă cu ușurință un pământ bogat, ar fi revenit liberi la acea organizare patriarhală și despotică, atât de naturală a acelor congeneri ai lor pe care învingătorii musulmani ai Africii nu i-au supus încă. Gustul pentru izolare ar fi fost totodată cauza și rezultatul acestor instituții. Triburile care se formau ar fi devenit, în scurt timp, străine și ostile unele altora. Războaiele locale ar fi devenit singurul eveniment politic al diferitelor cantoane, iar insula, sălbatică, puțin populată, prost cultivată și-ar fi păstrat totuși o dublă populație, acum condamnată să dispară, ca urmare a influenței funeste a legilor și instituțiilor fără legătură cu structura inteligenței negrilor, cu nevoile și interesele lor.

Aceste exemple din Santo Domingo și din insulele Sandwich sunt destul de concludente. Nu pot totuși rezista dorinței de a arăta, înainte de a părăsi definitiv acest subiect, un alt fapt analog și al cărui caracter deosebit conferă opiniei mele mai multă forță. Am ales un stat unde instituțiile, impuse de predicatori protestanți, nu sunt decât un calc destul de pueril al organizării britanice; am vorbit apoi de un guvern liber din punct de vedere material, dar legat intelectual de teoriile europene și care a trebuit să pună în practică aceste teorii, din care s-a tras moartea nefericitelor populații haitiene. Iată acum un exemplu de cu totul altă natură, care mi-a fost oferit de tentativele părinților iezuiți de a-i civiliza pe indigenii din Paraguay.

Acești misionari, prin elevarea inteligenței și frumusețea curajului lor, au trezit admirația tuturor; chiar și inamicii declarați ai ordinului i-au elogiât pentru acest lucru. Într-adevăr, dacă instituțiile apărute dintr-un spirit străin unei națiuni au avut vreodată șanse de succes, atunci acestea au fost bazate pe puterea spiritului religios și pe un geniu al observației, pe cât de just, pe atât de fin. Părinții erau convinși, opinie de altfel foarte răspândită, că barbaria e pentru viața popoarelor ceea ce copilă-

ria este pentru viața indivizilor și că o națiune este cu atât mai tânără cu cât se arată mai sălbatică și mai incultă.

Pentru a-și aduce neofiții la adolescență, ei i-au tratat deci ca pe copii și le-au făcut un guvern despotice pe cât de ferm în vederile și voința sa, pe atât de blând și afectuos în forme. Populațiile americane au, în general, tendințe republicane și monarhia sau aristocrația, rare la ele, nu se dovedesc în acest caz decât limitate. Predispozițiile native ale guaranilor, cărora li se adresau iezuiții, nu contrastau, din acest punct de vedere, cu cele ale celorlalți indigeni. Totuși, printr-o întâmplare fericită, aceste popoare dădeau dovadă de o inteligență relativ dezvoltată, de ceva mai puțină ferocitate decât unii dintre vecinii lor și de o oarecare ușurință în a concepe noi trebuințe. O sută douăzeci de mii de suflete au fost adunate în satele misiunilor conduse de părinți. Tot ceea ce experiența, studiul zilnic și mila îi învățaseră pe iezuiți conta; se făceau eforturi nesfârșite de a grăbi succesul fără a-l compromite. În ciuda atâtor precauții, ei simțeau totuși că nu era suficientă puterea absolută pentru a-i constrânge pe neofiți să persiste pe calea cea bună și se puteau convinge, în mai multe ocazii, de lipsa de soliditate reală a edificiului.

Când măsurile contelui de Aranda i-au înlăturat din Paraguay pe pioșii și abili săi civilizatori, am avut cea mai tristă și cea mai completă demonstrație. Guaranii, lipsiți de ghizii lor spirituali, au refuzat să aibă încredere în conducătorii laici trimiși de coroana Spaniei. Nu au arătat nici un interes noilor instituții. Au prins din nou gustul pentru viața sălbatică și azi, cu excepția a treizeci și șapte de sate ce vegetează de-a lungul fluviilor Parana, Paraguay și Uruguay, sate ce conțin desigur un nucleu de populație metisă, restul s-au întors în păduri și trăiesc acolo într-o stare la fel de sălbatică precum, mai la vest, triburile din aceeași ramură, Guaranis și Cirionos. Fugarii și-au reluat vechile obiceiuri, nu în întreaga lor puritate, ci unele de-abia înnoite și care decurg direct din primele, și asta pentru că nu-i e dat nici unei rase umane să fie infidelă instincțelor sale, nici să abandoneze drumul pe care a așezat-o Dumnezeu. Putem crede că, dacă iezuiții ar fi continuat să-și conducă misiunile din Paraguay, eforturile lor, cu ajutorul timpului, ar fi condus la succese. Sunt de acord, dar cu această unică condiție, ca grupuri de populație europeană să fi venit treptat, sub protecția dictaturii lor, să se stabilească în ținut, să se amestece cu indigenii, modificându-le treptat, în cele din urmă complet, sângele, iar în aceste condiții s-ar fi format în aceste locuri un stat purtând poate un nume aborigen, pretinzând poate că descinde din strămoși autohtoni, dar de fapt la fel de european ca instituțiile care l-au condus.

Iată ce aveam de spus despre raporturile dintre instituții și rase.

Capitolul VI

În progres sau în stagnare, popoarele sunt independente de locurile în care trăiesc

E imposibil să nu ținem cont de influența atribuită de mai mulți savanți* climatelor, naturii solului și dispunerii topografice asupra dezvoltării popoarelor; chiar dacă am amintit în trecere de doctrina mediilor, ar fi o veritabilă pierdere să nu vorbesc despre ea mai pe larg.

În general, suntem înclinați să credem că o națiune așezată sub un cer temperat, nu atât de torid încât să-i enerveze pe oameni, nici atât de rece încât să facă solul neproductiv, pe malul unor mari fluvii, căi largi și mobile, cu câmpii și văi prielnice mai multor feluri de culturi, la poalele unor munți plini de metale va părăsi repede barbaria și, astfel ajutată de natură, se va civiliza negreșit. Pe de altă parte, în continuarea acestui raționament, admitem cu ușurință că triburile arse de soare sau izolate pe gheturile eterne, neavând alt teritoriu decât stâncile sterile, sunt mai expuse la a rămâne în starea de barbarie. Atunci e de la sine înțeles că, urmând această ipoteză, umanitatea nu ar fi perfectibilă decât cu ajutorul naturii materiale, că toată valoarea și grandoarea sa ar exista în germene în afara sa. Oricât de specioasă pare la prima vedere această opinie, ea nu concordă în nici un punct cu numeroasele realități observabile.

Nici un pământ nu e mai fertil, nici o climă mai blândă decât cele ale ținuturilor Americii. Marile fluvii abundă, golfurile sunt vaste, adânci, magnifice, numeroase; metalele prețioase se găsesc la suprafața pământului; vegetația oferă aproape spontan mijloacele de existență cele mai abundente și mai variate, în timp ce fauna, bogată în specii comestibile, are resurse și mai substanțiale. Și totuși cea mai mare parte din aceste fericite ținuturi e străbătută, de mai multe secole, de popoare cărora le este străină cea mai mediocră formă de exploatare a acestor comori.

Unii au fost pe punctul de a face mai mult. O agricultură slabă, o prelucrare barbară a minereurilor sunt fapte care se observă mai peste tot. Câteva arte utile, practicate cu un oarecare talent, îl surprind încă

* Aluzie la Buffon care, în *Istoria naturală a omului*, estima că, laolaltă cu hrana, climatul este principala cauză a varietății speciei umane. El împărțea suprafața globului în mai multe zone paralele cu ecuatorul și atribuia fiecărei zone o varietate umană distinctă prin culoare (n. red.).

pe călător. Dar totul, în definitiv, este foarte umil și nu formează un tot unitar, un fascicul din care să fi ieșit vreodată o civilizație oarecare. A existat, desigur, în epoci foarte îndepărtate, în ținutul întins între lacul Erie și golful Mexic, de la Missouri până la Munții Stâncoși, o nație care a lăsat urme remarcabile ale prezenței sale. Ruinele construcțiilor, inscripțiile gravate pe pietre, tumulii, mumiile indică o cultură intelectuală avansată. Dar nimic nu dovedește că între această misterioasă nație și populațiile ce rățăcesc azi peste mormintele sale ar exista vreo înrudire. În orice caz, dacă printr-o legătură naturală oarecare sau printr-o inițiere din postura de sclavi aborigenii actuali dețin de la vechii stăpâni ai țării primele noțiuni ale acestei arte pe care o practică într-un stadiu elementar, nu putem decât să ne mirăm și mai mult de imposibilitatea lor de a perfecționa ceea ce au învățat; și așa vedea în acest lucru un motiv în plus de a fi convins că primul popor venit, plasat în cele mai favorabile circumstanțe geografice, nu e destinat prin aceasta să se civilizeze.

Din contră, faptul civilizației e complet independent de aptitudinea unui climat și a unui ținut de a servi nevoilor umane. India e un loc care a trebuit fertilizat, Egiptul la fel. Iată două centre celebre ale culturii și perfecțiunii umane. China, în afară de fecunditatea câtorva părți ale sale, a întâmpinat dificultăți greu de învins în altele: primele evenimente au fost luptele contra fluviilor; primele binefaceri ale împăraților antici au fost construcțiile de canale, pentru asanarea mlaștinilor. În ținutul Mesopotamiei, între Tigrul și Eufrat, teatru al splendorii primelor state asiriene, teritoriu sfințit de măreția celor mai sacre amintiri, solul e totuși atât de puțin productiv, încât doar vastele și curajoasele lucrări de irigații au putut să-l facă să hrănească oamenii. Acum, când canalele sunt distruse sau înfundate cu gunoaie, sterilitatea și-a reintrat în drepturi. Sunt deci înclinat să cred că natura n-a favorizat aceste regiuni într-atât pe cât se crede. Totuși nu voi discuta despre aceasta. Admit faptul că Egiptul, China, India și Asiria au fost locuri foarte potrivite pentru stabilirea unor mari imperii și dezvoltarea unor civilizații puternice, reunind cele mai bune condiții de prosperitate. Voi spune și că aceste condiții erau de asemenea natură încât, pentru a profita de ele, era indispensabil să fi atins în prealabil un grad înalt de dezvoltare socială. Astfel, pentru ca negoțul să se poată folosi de marile cursuri de apă, trebuia ca industria, sau măcar agricultura, să existe deja, iar atracția către popoarele vecine nu putea avea loc înainte de construcția și dezvoltarea orașelor și a piețelor. Marile avantaje ale Chinei, Indiei și Asiriei presupun deci, la popoarele care au profitat de ele, o veritabilă vocație intelectuală și chiar o civilizație anterioară zilei în care a început exploatarea acestor avantaje. Dar să părăsim regiunile favorizate și să privim în altă parte.

Când fenicienii, în migrația lor, au venit din Tylos, sau din alt loc din sud-est, ce au găsit ei în regiunea Siriei unde s-au așezat? O coastă aridă, pietroasă, înghesuită între mare și lanțuri de stânci care păreau că vor rămâne pentru totdeauna sterile. Un teritoriu atât de neprimitor împiedica pentru totdeauna națiunea să se extindă, căci ea se găsea strânsă din toate părțile de un brâu de munți. Și totuși, acest loc care trebuia să fie o închisoare a devenit, grație geniului practic al poporului care trăia acolo, un cuib al templelor și al palatelor. Fenicienii, condamnați pentru totdeauna să nu fie altceva decât grosolani ihtiofagi sau cel mult miserabili pirați, au fost într-adevăr pirați, dar în stil mare și, în plus, negustori abili, speculanți îndrăzneți și fericiți. Bun, va spune un sceptic, nevoia îl învață pe om; dacă fondatorii Tyrului și ai Sidonului ar fi locuit pe câmpiile Damascului, mulțumindu-se cu produsele agriculturii, n-ar fi fost niciodată un popor ilustru. Mizeria le-a dat ghes și le-a trezit geniul.

Dar de ce totuși nu l-a trezit și pe cel al atâtor triburi africane, americane, oceaniene aflate în circumstanțe asemănătoare? De ce îi vedem pe kabili din Maroc, rasă veche și care a avut în mod sigur timp de gândire și, lucru și mai surprinzător, toate incitățile posibile la imitație, că nu au conceput niciodată o idee mai fecundă, pentru a-și îndulci soarta nefericită, decât simpla tâlhărie maritimă? De ce în acel arhipelag al Indiilor care pare făcut pentru comerț, în insulele oceanice, care pot comunica atât de ușor una cu alta, relațiile fructuoase sunt aproape exclusiv în mâinile raselor străine, chineză, malaiezieană și arabă? Iar acolo unde popoare indigene sau nații metise se ocupă de ele activitatea se diminuează? De ce circulația nu are loc decât după date din ce în ce mai elementare? Pentru că de fapt, pentru ca un stat comercial să se stabilească pe o coastă sau pe o insulă oarecare, îi trebuie ceva mai mult decât marea deschisă, decât ideile născute din sterilitatea solului, decât lecțiile din experiența altuia; e nevoie, în spiritul băstinașului de pe acea coastă sau insulă, de aptitudinea specială care ea singură îl va face să profite de instrumentele de muncă și de succes aflate la îndemâna sa.

Dar nu mă voi limita la a arăta că o situație geografică, declarată convenabilă pentru că e fertilă sau tocmai pentru că nu e, nu dă națiunilor valoarea lor socială: mai trebuie să stabilim bine că această valoare socială este total independentă de circumstanțele materiale înconjurătoare. Îi voi da ca exemplu pe armeni, închisi în muntii lor, în aceeași munți unde alte popoare trăiesc și mor barbare din generație în generație, care au ajuns dintr-o antichitate foarte înăpoiată la o civilizație destul de înaltă. Aceste regiuni erau totuși aproape închise, fără o fertilitate remarcabilă, fără ieșire la mare.

Evreii se găseau într-o poziție asemănătoare, înconjurați de triburi vorbind dialecte ale unei limbi înrudite cu a lor și înrudite ca sânge cu ei; totuși le-au luat-o înainte. I-am văzut războinici, agricultori, comercianți; i-am văzut, sub această guvernare complicată, în care monarhia, teocrația, puterea patriarhală a capilor de familii și puterea democratică a poporului, reprezentată prin adunări și prin profeți se echilibrău într-un mod bizar, traversând secole lungi de prosperitate și glorie și învingând, printr-un sistem de emigrare dintre cele mai inteligente, dificultățile care se opuneau expansiunii dincolo de limitele strâmte ale domeniului lor. Și ce era acest domeniu? Călătorii moderni știu cu câte eforturi savante îi întrețineau fecunditatea agronomii israeliți. De când această rasă aleasă nu mai locuiește pe munții și câmpiile sale, fântâna de unde se adăpau turmele lui Iacov e acoperită de nisip, via lui Nabot invadată de deșert, iar locul pe care era palatul lui Ahab de buruieni țepoase. Și în acest mizerabil colț de lume, cine au fost evreii? O repet, un popor abil în tot ceea ce a întreprins, un popor liber, puternic, inteligent și care, înainte de a-și pierde brav, cu arma în mână, titlul de națiune independentă, a dat lumii aproape la fel de mulți doctori câți negustori.

Grecii înșiși erau departe de a avea cu ce să se laude în materie de condiții geografice. Țara lor nu era decât, în mare parte, un pământ neprimitor. Dacă Arcadia a fost un ținut iubit de păstori, dacă Beotia s-a declarat iubită de Ceres și Triptolem, Arcadia și Beotia au jucat un rol mic în istoria elenă. Însuși bogatul Corint, orașul favorit al lui Plutus și Venus Melanis, nu joacă aici decât un rol secundar. Cui îi revine gloria? Atenei, ale cărei câmpii și măslini prăpădiți erau acoperite de un praf albicios; Atenei, care, drept comerț principal, vindea statui și cărți; apoi Spartei, îngropate într-o vale îngustă, sub grămezile de pietre unde o căuta victoria.

Iar Roma, în bietul ținut Latium unde au așezat-o fondatorii săi, pe malul micului Tibru care venea să se verse pe o coastă aproape necunoscută, pe care niciodată vreun vas fenician sau grec nu ajungea decât din întâmplare, prin așezarea sa topografică a ajuns ea să stăpânească lumea? Dar, îndată ce lumea s-a supus romanilor, politica a considerat că această metropolă e prost plasată și cetatea eternă și-a început lunga serie de confruntări. Primii împărați, având privirea îndreptată mai ales spre Grecia, au avut mai totdeauna reședințe acolo. Tiberiu stătea în Italia, la Capri, în centrul universului său. Succesorii săi stăteau în Antiohia. Unii din ei, preocupați de problemele Galiei, au mers până la Augusta Treverorum, Trier de astăzi. În fine, un decret a luat Romei titlul de capitală pentru a-l da orașului Milano. Dacă romanii au făcut să se vorbească de ei în lume, au făcut-o cu siguranță în ciuda poziției districtului din care proveneau primele lor armate și nu datorită acesteia.

Ajungând în vremurile moderne, multitudinea faptelor despre care aş putea vorbi mă stânjeneşte. Văd cum prosperitatea părăseşte coastele mediteraneene, dovadă neîndoielnică a faptului că nu aparţinea acestor locuri. Marile oraşe comerciale din Evul Mediu au apărut acolo unde nici un teoretician din epocile precedente nu le-ar fi construit. Novgorod se înalţă într-un ținut îngheţat, Bremen pe o coastă aproape la fel de rece. Oraşele hanseatice din centrul Germaniei s-au fondat în mijlocul unui ținut care abia s-a trezit la viaţă; Veneţia a apărut de pe fundul unui golf adânc. Dominaţia politică aparţine unor locuri odinioară aproape neobservate. În Franţa, puterea rezidă la nord de Loara şi aproape dincolo de Sena. Lyon, Toulouse, Narbonne, Marsilia, Bordeaux au decăzut din rangul înalt conferit de romani. Parisul a devenit o cetate importantă, Parisul, un oraşel prea îndepărtat de mare pentru comerţ şi prea aproape de ea pentru când vor veni vasele de război normande. În Italia, oraşe care odinioară erau neînsemnate au devenit reşedinţe ale papilor. Ravenna se ridică din mijlocul mlaştinilor, Amalfi e de mult timp puternic. Notez în trecere că hazardul n-a avut nici o contribuţie la aceste revirimente, care se explică toate prin prezenţa unor rase victorioase sau dominante. Vreau să spun că nu locul i-a conferit valoare naţiunii, n-a făcut-o şi n-o va face niciodată; din contră, naţiunea a dat, dă şi va da teritoriului valoarea sa economică, morală şi politică.

Pentru a fi cât se poate de clar, voi adăuga totuşi că nu vreau să neg importanţa situaţiei pentru anumite oraşe, fie noduri ale comerţului pe uscat, fie porturi la mare, fie capitale. Observaţiile care s-au făcut, mai ales în privinţa Constantinoplei şi a Alexandriei, sunt incontestabile. În mod sigur există pe glob anumite locuri pe care le putem numi locuri-cheie şi astfel se explică faptul că, după străpungerea istmului Panama, puterea pe care o avea oraşul care se construia încă pe acest canal ipotetic îi conferă un rol important în mersul lumii. Dar acest rol o naţiune îl joacă bine, prost sau deloc, în funcţie de valoarea ei. Măriţi Chagres* şi faceţi ca cele două mări să se unească între zidurile sale; apoi populaţi oraşul după plac: alegerea pe care o faceţi va determina viitorul noii cetăţi. Dacă rasa e cu adevărat demnă de norocul ce i-a fost hărăzit, dacă amplasamentul oraşului nu e cel mai potrivit pentru a profita de toate avantajele uniunii celor două oceane, această populaţie îl va părăsi şi va merge în altă parte pentru a-şi făuri o soartă splendidă.

* Chagres – oraş astăzi decăzut, pe coasta mării Caraibelor, în zona actualului Canal Panama (n. red.).

Capitolul VII

Creștinismul nu creează și nu transformă aptitudinea civilizatoare

După obiecțiile legate de instituții și de climă urmează una pe care, să spun drept, trebuia s-o așez înainte de toate, nu pentru că o consider mai puternică, ci pentru respectul inspirat în mod firesc de faptele pe care se bazează. Considerând juste concluziile precedente, două afirmații devin din ce în ce mai evidente: întâi că marea majoritate a raselor umane sunt inapte de a se civiliza vreodată, doar dacă nu se amestecă; apoi, nu numai că aceste rase nu posedă resortul interior necesar pentru a le împinge înainte pe scara perfecționării, ci că nici un agent exterior nu poate fecunda sterilitatea lor organică, chiar dacă e foarte energetic. Aici ne vom întreba, fără îndoială, dacă creștinismul trebuie să existe zadarnic pentru națiuni întregi, dacă există popoare condamnate să nu-l cunoască niciodată?

Unii autori au răspuns afirmativ. Contrazicând fără scrupule făgăduința evanghelică, ei au negat caracterul special al noii legi, acela de a fi accesibilă tuturor oamenilor. O astfel de opinie reproduce formula restrânsă a evreilor. Ea însemna intrarea pe ușa ceva mai largă decât cea a vechii Alianțe; totuși, însemna o intrare. Nu vreau să-i urmez pe partizanii acestei idei condamnate de Biserică și nu mi-e deloc greu să recunosc că toate rasele umane sunt dotate cu o capacitate egală de a intra în sânul comunității creștine. Din acest punct de vedere nu există nici un obstacol originar, nici diferențe de natură între rase; inegalitatea lor nu afectează cu nimic acest lucru. Religiile nu sunt, cum s-a pretins, repartizate pe zone pe suprafața globului împreună cu sectanții lor. Nu e adevărat că de la un anumit meridian la altul creștinismul trebuie să domine, în timp ce de la o anumită limită va prelua conducerea islamismul până la frontiera de netrecut unde va trebui să i-o cedeze budismului sau brahmanismului, în timp ce șamaniștii și fетиșіștii își vor împărți restul lumii.

Creștinii sunt răspândiți la toate latitudinile și în toate climatele. Statistica, fără îndoială imperfectă, dar probabilă în datele sale, ni-i arată în număr mare, mongoli rătăcind pe câmpiile Asiei înalte, sălbatici vânând pe platourile Cordilierilor, eschimoși pescuind în ghețurile arctice, chinezi și japonezi murind sub jugul persecutorilor. Observația nu permite

nici cea mai mică îndoială asupra acestui lucru. Dar aceeași observație nu permite nici confuzia care se face zilnic între creștinism, aptitudinea universală a oamenilor de a-i recunoaște adevărurile, de a-i practica preceptele, și facultatea, cu totul diferită, de cu totul alt ordin și de altă natură care face o familie umană, spre deosebire de altele, să înțeleagă *necesitățile* pur pământești de perfecționare socială și să știe să-i traverseze fazele pentru a se înălța la starea pe care noi o numim *civilizație* și ale cărei grade marchează raporturile de inegalitate între rase.

S-a pretins, desigur pe nedrept, în ultimul secol, că doctrina renunțării, care constituie o parte capitală a creștinismului, era, prin natura sa, opusă dezvoltării sociale și că oamenii al căror merit suprem trebuie să fie de a nu aprecia nimic în această lume și de a fi cu ochii ațintiți și dorințele îndreptate către Ierusalimul ceresc nu sunt potriviți pentru a face această lume să progreseze. Imperfecțiunea umană se angajează să răspundă acestui argument. Nu am avut niciodată motive să ne temem că omenirea ar renunța la bunurile seculare și, oricât de clare ar fi fost în acest sens recomandările și sfaturile, putem spune că, luptând contra unui curent considerat irezistibil, cerem mult pentru a obține puțin. În plus, învățăturile creștine sunt un bun vehicul social, în sensul că îmbălânez moravurile, facilitează raporturile dintre oameni prin caritate, condamnă orice violență, te obligă să apelezi la puterea rațiunii și cer astfel o plenitudine de autoritate pentru suflet care, în mii de situații, se întoarce în beneficiul trupului. Apoi, prin natura intelectuală și metafizică a dogmelor sale, religia cheamă sufletul să se înalțe, în timp ce, prin puritatea moralei sale, ea tinde să-l detașeze de o mulțime de vicii și de slăbiciuni periculoase pentru progresul interesului material. Contrar deci filosofilor secolului al XVIII-lea, suntem îndreptățiți să-i acordăm creștinismului epitetul de civilizator, dar e nevoie de măsură, această idee amplificată putând duce la erori profunde.

Creștinismul este civilizator în măsura în care îl face pe om mai înțeles și mai blând; totuși nu e astfel decât indirect, căci această blândețe și această dezvoltare a inteligenței nu au scopul de a se aplica lucrurilor perisabile, și vedem pretutindeni creștinismul mulțumindu-se cu starea socială în care își găsește neofiii, oricât de imperfectă ar fi ea. Dacă poate înlătura ceea ce dăunează sănătății sufletului, restul nu-l interesează. Îi lasă pe chinezi cu robele lor, pe eschimoși cu blănurile lor, la fel cum i-a găsit, primii mâncând orez, ceilalți untură de balenă, și nu dă nici o importanță adoptării unui alt gen de existență de către aceștia. Dacă starea acestor oameni presupune o ameliorare ulterioară, creștinismul va căuta cu siguranță s-o aducă, dar nu va schimba total obiceiurile pe care le-a întâlnit dintru început și nu va forța trecerea de la o civilizație la alta, pentru că el n-a adoptat nici una; el se servește de toate

și e deasupra tuturor. Dovezile abundă; voi vorbi despre ele, dar mai întâi, fie-mi îngăduit s-o mărturisesc, n-am înțeles niciodată această doctrină modernă care constă în identificarea legii lui Hristos cu interesele acestei lumi, din care reiese o pretinsă ordine de lucruri numită *civilizația creștină*.

Există, fără îndoială, o civilizație păgână, o civilizație budistă, brahmană, iudaică. Au existat și există societăți în care religia este baza, ea a dat o formă, a compus legi, a reglat îndatoririle civile, a marcat limitele, a indicat ostilitățile; sunt societăți care nu trăiesc decât după prescripții mai mult sau mai puțin largi ale unei formule teocratice și pe care nu ni le imaginăm vii fără credința și riturile lor, așa cum credința și riturile nu ar fi posibile fără poporul pe care l-au format. Toată antichitatea a trăit, mai mult sau mai puțin, după această regulă. Toleranța legală, invenție a politicii romane, și vastul sistem de asimilare și fuziune a cultelor, operă a unei teologii a decadentei, au fost, pentru păgânism, roadele ultimelor epoci. Dar atâta timp cât a fost tânăr și puternic avea câte orașe, atâția Jupiteri, Mercuri, Venus diferite, iar Dumnezeu, gelos, dar altfel decât cel al evreilor și mai exclusiv încă, nu-și recunoștea, în această lume și în cealaltă, decât concetățenii. Astfel, fiecare civilizație de acest gen s-a format și a crescut sub egida unei divinități, a unei religii anume. Cultul și statul s-au unit atât de strâns, de inseparabil, încât erau răspunzătoare în mod egal de bine și de rău. Recunoscând deci în Cartagina urmele politice ale cultului lui Hercule din Tyr, cred că pe bună dreptate putem pune pe același plan acțiunea doctrinei predicate de preoți cu politica sufetilor* și direcția dezvoltării sociale. Nu mă îndoiesc nici că Anubis cel cu cap de câine, Isis Neith și ibișii nu i-au învățat pe oamenii din valea Nilului tot ceea ce au știut și practicat; dar cea mai mare nouătate pe care creștinismul a adus-o în lume este faptul că a acționat în mod opus față de religiile precedente. Ele aveau popoarele lor, el nu a avut unul; n-a ales pe nimeni, s-a adresat tuturor și nu doar bogaților și săracilor laolaltă, ci a primit de la Sfântul Duh limba fiecăruia, pentru a vorbi cu fiecare în limba țării sale și a propovădui credința cu ideile și imaginile cele mai ușor de înțeles de către fiecare națiune. Nu venea să schimbe exteriorul omului, lumea materială, venea să-l învețe să le disprețuiască. Nu voia să atingă decât ființa interioară. O carte apocrifă, venerabilă prin vechimea sa, spune: „Cel puternic să nu se mândrească cu forța sa, nici bogatul cu bogățiile sale; cel care se vrea slăvit se slăvește întru Domnul“**. Forță, bogăție, putere lumească, mijloace de a o dobândi, acestea nu contează pentru legea noastră. Nici o civilizație,

* Sufet (lat. *suffes*, -etis) – magistrat suprem al Cartaginei (n. red.).

** *Évangiles apocryphes. Histoire de Joseph le Charpentier*, cap. I, Paris, 1849 (n. a.).

de orice fel ar fi ea, nu-i va atrage dragostea și nici disprețul; pentru această rară imparțialitate și pentru efectele sale, această lege s-ar putea numi pe bună dreptate *catolică*, universală, căci ea nu aparține propriu-zis nici unei civilizații, ea n-a venit să preconizeze nici o formă de existență pământească, ea nu o respinge pe nici una și vrea să le purifice pe toate.

Dovezile acestei indiferențe pentru formele exterioare ale vieții sociale, pentru viața socială însăși, abundă mai întâi în cărțile canonice, apoi în scrierile părinților și în relatările misionarilor, din cele mai vechi timpuri până în prezent. În afara faptului că credința pătrunde în sufletul unui om și că în acțiunile sale acesta nu face nimic care să încalce prescripțiile religioase, restul e indiferent în ochii credinței. Ce contează la un convertit forma casei sale, croiala și materialul hainelor sale, regulile sale de guvernare, proporția de despotism și de libertate care-i animă instituțiile publice? Pescar, vânător, agricultor, navigator, războinic, ce importanță are? Există, în aceste diverse moduri de existență materială, ceva care să-l poată împiedica pe om, de orice rasă ar fi el, englez, turc, siberian, american, hotentot, să deschidă ochii spre lumina creștină? Nimic. Odată obținut acest rezultat, restul contează prea puțin. Sălbaticul galla* e susceptibil de a deveni, rămânând galla, un credincios la fel de bun, un ales la fel de pur ca și cel mai sfânt prelat al Europei. Iată superioritatea evidentă a creștinismului, ceea ce îi dă caracterul său principal de *gratie*. Nu trebuie să-l înlăturăm doar pentru a fi de acord cu o idee favorită a timpului și a țării noastre, care e de a căuta pretutindeni, chiar în lucrurile cele mai sfinte, o latură utilă din punct de vedere material.

De o mie opt sute de ani de când există Biserica, ea a convertit multe națiuni și la toate a lăsat să domnească, fără s-o atace, puterea politică pe care a găsit-o acolo. Încă de la începuturile sale a susținut cu tărie că nu voia să se atingă de forma exterioară a societății. I s-a reproșat chiar, din acest punct de vedere, un exces de toleranță. Iau ca dovadă atitudinea iezuiților în privința ceremoniilor chineze. Ceea ce nu vedem este că ea nu a oferit lumii un tip unic de civilizație la care să le pretindă credincioșilor săi să adere. S-a acomodat cu orice, chiar și cu bordeiul cel mai sărăcăcios, iar acolo unde se întâlnește un sălbatic destul de stupid pentru a nu înțelege utilitatea unui adăpost se găsește și un misionar destul de devotat pentru a se așeza alături de el pe piatra tare și a nu se gândi decât să facă să pătrundă în sufletul său noțiunile esențiale ale

* Gallas (sau Oromos) – etnie din familia kușită, cu 3 milioane de membri, dintre care jumătate sunt islamizați, trăind pe platourile înalte din sudul Etiopiei și nord-vestul Kenyei (n. red.).

mântuirii. Creștinismul nu e deci civilizator în sensul în care îl înțelegem de obicei, astfel că el poate fi adoptat de rasele cele mai diverse fără a le răni aptitudinile speciale și fără a le cere ceva ce le depășește facultățile.

Am spus mai sus că el înalță sufletul prin sublimul dogmelor sale și că dezvoltă spiritul prin subtilitatea lor. Da, în măsura în care sufletul și spiritul cărora se adresează sunt susceptibile de a se înălța și de a se dezvolta. Misiunea sa nu este de a răspândi geniul, nici de a furniza idei celor care nu au. Nici geniul, nici ideile nu sunt necesare mântuirii. Creștinismul a declarat că, dimpotrivă, îi preferă celor puternici pe cei slabi și umili. El nu dă decât ceea ce vrea să primească. Fecundează, nu creează; susține, nu înlătură; ia omul așa cum e și doar îl ajută să meargă: dacă omul e șchiop, nu-i cere să alerge. Astfel, dacă deschid *Viețile Sfinților*, voi găsi acolo mai ales savanți? Desigur că nu. Mulțimea de preafericți cărora Biserica le onorează numele și amintirea se compune mai ales din individualități prețioase prin virtuțile sau devotamentul lor, dar care, pline de geniu în lucrurile cerești, nu erau astfel în cele pământești; și când mi se arată sfânta Rosa de Lima venerată ca sfântul Bernard, sfânta Zita implorată ca sfânta Tereza, și toți sfinții anglo-saxoni, cea mai mare parte a călugărilor irlandezi și solitarii grosolani din Thebaida, în Egipt, și acele legiuni de martiri care, în mijlocul populației terestre, datorează unei sclipiri de curaj și de devotament gloria eternă, respectați ca egali de cei mai abili apărători ai dogmei, de cei mai savanți elogiatori ai credinței, mă văd îndreptățit să repet că creștinismul nu e civilizator în sensul restrâns și lumesc pe care îl dăm noi acestui cuvânt și că, de vreme ce nu cere fiecărui om decât ceea ce acesta a primit, tot așa nu cere nici unei rase decât lucrurile de care este capabilă, și nu se angajează să-i asigure, în ansamblul politic al popoarelor din univers, un rang superior celui la care îi dau dreptul facultățile sale. În consecință, nu admit argumentul egalitar care confundă posibilitatea de a adopta credința creștină cu aptitudinea pentru o dezvoltare intelectuală nedefinită. Văd cea mai mare parte din triburile Americii meridionale intrate de secole sub orânduirea Bisericii și totuși încă sălbătice, neînțelegând civilizația europeană care se practică sub ochii lor. Nu sunt surprins că, în nordul noului continent, indienii Cherokee au fost converșiți în mare parte de preoții metodiști, dar aș fi surprins dacă această populație ar ajunge să formeze, rămânând pură, bineînțeles, unul din statele confederației americane și să exercite o oarecare influență în Congres. Găsesc că e întru totul natural ca luteranii danezi și moravii să le fi deschis ochii eschimoșilor spre lumina religiei, dar nu și ca neofitii să fi rămas exact în aceeași stare socială în care vegetau înainte. În sfârșit, în ochii mei e un fapt simplu și natural ca laponii suedezi să fie în aceeași stare de barbarie ca și strămoșii lor, chiar dacă

doctrinile salvatoare ale Evangheliei le-au fost aduse de secole. Cred sincer că toate aceste popoare ar putea da naștere, poate au făcut-o deja, unor persoane remarcabile prin pietatea și puritatea moravurilor lor, dar nu mă aștept să văd ieșind niciodată din rândul lor savanți teologi, militari inteligenți, matematicieni abili, artiști de merit, într-un cuvânt elita spiritelor rafinate ale căror număr și succesiune perpetuă dau forța și fecunditatea raselor dominatoare, mai mult decât rara apariție a unor genii ieșite din comun care nu sunt urmate de către popoare, pe căile pe care se angajează, decât dacă acele popoare sunt ele însele capabile să le înțeleagă și să înainteze sub conducerea lor. E deci necesar și just ca creștinismul să fie total dezinteresat în această privință. Dacă toate rasele sunt la fel de capabile de a-l cunoaște și de a-i gusta binefacerile, el nu are și misiunea de a le face egale: împărăția sa, o putem spune cu îndrăzneală, în sensul de aici, nu e din această lume.

În ciuda celor spuse mai devreme, mă tem că unele persoane obișnuite, prin participarea firească la ideile timpului, să judece meritele creștinismului prin prejudecățile epocii noastre, ar putea avea dificultăți în a se detașa de noțiunile inexacte și, acceptând în totalitate observațiile pe care le-am expus, ar putea fi tentate să acorde acțiunii indirecte a religiei asupra moravurilor, și a moravurilor asupra instituțiilor, și a instituțiilor asupra ansamblului societății, o putere determinantă pe care eu nu o recunosc. Aceștia vor crede că există, fie și prin influența personală a propovăduitorilor credinței, în simpla frecventare a bisericii, ceva care să modifice sensibil situația materială a convertiților și noțiunile lor despre bunăstarea materială. Vor spune, de exemplu, că apostolii, ieșiți în mod aproape constant, chiar dacă nu necesar, dintr-o națiune mai avansată decât cea căreia îi aduceau credința, se vor simți îndemnați ei înșiși, prin instinct, să reformeze obiceiurile pur umane ale neofitilor lor, îndreptându-le în același timp căile morale. Au de-a face cu sălbatici, cu popoare ajunse, prin ignoranță, să sufere mari nenorociri? Se vor strădui să-i învețe meșteșugurile și să le arate cum să scape de foamete lucrând pământul și oferindu-le unelte pentru aceasta. Apoi, mergând și mai departe, acești misionari îi vor învăța să-și construiască adăposturi mai bune, să crească vite, să îndrepte cursurile apelor, fie pentru a amenaja irigații, fie pentru a preveni inundațiile. Din aproape în aproape, vor ajunge să le insuflă gustul pentru lucruri pur intelectuale, pentru a-i învăța să se servească de un alfabet și poate chiar, cum s-a întâmplat cu indienii Cherokee, să inventeze unul ei înșiși. În fine, dacă vor obține succese cu adevărat ieșite din comun, își vor face populația să imite atât de bine moravurile pe care le-au propovăduit încât de-acum încolo, complet instruită în exploatarea pământului, ea va avea, ca acei Cherokee de care am vorbit și ca acei Creeks de pe malul de sud al

Arkansas-ului, turme bine întreținute și chiar numeroși sclavi negri pentru a lucra pe plantațiile lor.

Am ales special două popoare sălbatice pe care le-am citat ca fiind printre cele mai avansate; și, departe de a fi de acord cu egalitariștii, nu-mi imaginez, observând aceste exemple, că s-ar putea găsi unele mai izbitoare privind incapacitatea generală a raselor de a intra pe o cale pe care natura lor proprie nu le-a arătat-o.

Iată două populații, izolate de numeroasele națiuni distruse sau expulzate de albi, și de altfel două populații care nu se aseamănă cu altele, pentru că se spune că descind din rasa aleană, căreia îi sunt atribuite marile vestigii ale monumentelor antice descoperite la nord de Mississippi. Există deja, în spiritul celor care pretind să constate egalitatea între Cherokees și europeni, o mare contradicție intrinsecă sistemului, pentru că primul punct al demonstrației lor constă în a stabili că națiunile alegane nu se aseamănă cu anglo-saxonii decât pentru că sunt superioare ele însele celorlalte rase ale Americii septentrionale. De altfel, ce s-a întâmplat cu aceste două triburi de elită? Guvernul american le-a luat teritoriile pe care trăiau în vechime și, printr-un tratat de transplantare, le-a făcut să emigreze pe un anumit teren, unde a marcat locul fiecăruia. Aici, sub supravegherea ministerului de război și sub conducerea preoților protestanți, acești indigeni au trebuit să îmbrățișeze, vrând, nevrând stilul de viață pe care-l practică azi. Autorul de unde iau aceste detalii, și care la rândul său le ia din marea lucrare a domnului Gallatin*, ne asigură că numărul indienilor Cherokee crește. El aduce drept dovadă faptul că, pe vremea când îi vizita Adair**, numărul războinicilor lor era estimat la 2 300 și că azi cifra totală a populației lor este de 15 000, cuprinzând 1 200 de sclavi negri, deveniți proprietatea lor; și cum el adaugă și că școlile lor sunt, ca și bisericile, conduse de misionari, că acești misionari, în calitatea lor de protestanți, sunt căsătoriți, dacă nu toți, atunci majoritatea, că au copii sau servitori de rasă albă și probabil un soi de stat-major de angajați europeni de toate meseriile, devine foarte dificil de apreciat dacă chiar a avut loc o creștere a populației indigene, în timp ce e foarte ușor de observat presiunea puternică pe care rasa europeană o exercită asupra învățăceilor săi.

Aflați într-o imposibilitate recunoscută de a purta un război, dezrădăcinați, înconjurați din toate părțile de puterea americană, imensă pentru imaginația lor, și, pe de altă parte, convertiți la religia dominatorilor lor

* Gallatin, *Synopsis of the Indian Tribes of North-America* (n. a.).

** James Adair — autor al lucrării *The History of American Indians Particularly those Nations Adjoining to the Mississippi, East and West Florida [...]*, Londra, 1775 (n. red.).

și adoptând-o, cred, sincer; tratați cu blândețe de instituțiile spirituale și convingși de necesitatea de a munci așa cum acești stăpâni le arată, nevrând să moară de foame, înțeleg că s-a reușit să se facă din ei agricultori. Trebuie sfârșit prin a le indica practica acelor idei care le sunt reprezentate zilnic, fără încetare.

Ar însemna să desconsiderăm inteligența chiar și a ultimei ramuri a speciei umane, a celei mai umile, dacă ne-am declara surprinși văzând cum cu răbdare, punând cu abilitate în joc lăcomia și abstenența, se ajunge la a le învăța pe aceste animale ceea ce instinctul lor nu le ajută să cunoască. Când târgurile de țară nu sunt pline decât de animale savante puse să facă tumbele cele mai bizare, ar trebui oare să ne revoltăm că oamenii supuși unei educații riguroase și lipsiți de orice mijloc de a i se sustrage ajung la acele funcții ale vieții civilizate pe care, în starea lor sălbatică, le pot înțelege, chiar dacă nu vor să le practice? Ar însemna să-i punem pe acești oameni mai prejos, chiar mult mai prejos decât câinele care joacă cărți și calul gastronom! Vrând să adunăm toate faptele pentru a le transforma în argumente ale inteligenței anumitor grupuri umane, sfârșim prin a ne arăta prea ușor satisfăcuți și dovedim un entuziasm puțin onorant chiar și pentru cei ce l-au suscit.

Știu că unii oameni foarte erudiți au făcut loc acestor reabilitări puțin grosolane, pretinzând că între anumite rase umane și marile specii de maimuțe nu există decât deosebiri de nuanță. Cum resping fără rezerve o asemenea injurie, nu voi ține nici seama de exagerările prin care i se răspunde. Fără îndoială, în ochii mei rasele sunt inegale; dar nu cred despre nici una că ar fi formată din brute sau ființe asemănătoare acestora. Ultimul trib, cea mai grosolană varietate, sub-genul cel mai mizabil al speciei noastre este cel puțin susceptibil de imitație, și nu mă îndoiesc că, luând un subiect oarecare dintre hidoșii boșimani, putem obține, dacă nu din subiectul adult, măcar din fiul sau nepotul său, suficientă inteligență pentru a exercita o meserie, chiar și una care necesită anumite studii. Oare de aici vom trage concluzia că nația căreia îi aparține acest individ va putea fi civilizată în modul nostru? Ar însemna să gândim superficial și să ne grăbim cu concluziile. E mare diferența între practicarea meseriilor și artelor într-o civilizație avansată și cea civilizație însăși. De altfel, suntem oare siguri că misionarii protestanți, legătură indispensabilă între tribul sălbatic și centrul inițiator al convertirii, sunt suficienți pentru această sarcină? Sunt ei depozitarii unei științe sociale complete? Mă îndoiesc; și, dacă se va rupe vreodată comunicarea între guvernul american și mandatarii spirituali trimisi la indienii Cherokee, în câțiva ani călătorul va întâlni la fermele indigenilor instituții neașteptate, cu totul noi, rezultate din amestecul câtorva albi cu

pieile roșii, și nu va mai recunoaște decât o palidă reflectare a celor propovăduite la New York.

Se vorbește adesea de negri care au învățat muzică, de negri care lucrează la bancă, de negri care știu să scrie, să citească, să numere, să danseze, să vorbească precum albi; și-i admirăm, și conchidem că acești oameni sunt buni la toate! Și, alături de această admirație și de aceste concluzii grăbite, aceleași persoane se miră de contrastul între națiunile slave și noi. Ele vor spune că popoarele rus, polonez, sârb, totuși altfel înrudite cu noi decât negrii, nu sunt civilizate decât la suprafață; că doar clasele lor înalte se află în posesia ideilor noastre, grație neîncetărilor mișcări de fuziune cu familiile engleze, franceze, germane; vor observa o incapacitate de neînving a maselor de a se sincroniza cu mer-sul lumii occidentale, în ciuda faptului că aceste mase sunt creștine de atâtea secole, unele chiar dinaintea noastră! Există deci o mare diferen-ță între imitație și convingere. Imitația nu indică în mod necesar o rup-tură serioasă cu tendințele ereditare și nu intrăm cu adevărat în sânul unei națiuni decât dacă suntem în stare de a progresa noi înșine, prin noi înșine și fără un îndrumător. În loc să lăudăm abilitatea sălbaticilor, din orice parte a lumii ar fi ei, de a conduce căruța, de a silabisi sau citi dacă-i învățăm, să ni se arate, într-unul din locurile care se află în con-tact secular cu europenii, și sunt destule, unul singur în care ideile, moravurile, instituțiile uneia din națiunile noastre au fost atât de bine adoptate împreună cu doctrinele noastre religioase, încât totul progre-sează printr-o mișcare la fel de naturală ca în statele noastre; un singur loc în care tiparul produce efecte similare cu cele de la noi, sau unde se perfecționează științele, sau unde se încearcă noi aplicații ale descoperirilor noastre, sau unde filosofia noastră dă naștere altor filosofii, altor sisteme politice, unei literaturi, unor arte, cărți, statui sau tablouri!

Nu, nu sunt atât de exigent, de exclusivist. Nu cer decât ca, o dată cu credința noastră, un popor să adopte tot ceea ce cuprinde individua-litatea noastră; presupunând că o respinge, admit ca el să aleagă una diferită. Ei bine, să-l văd măcar, atunci când deschide ochii asupra ade-vărilor Evangheliei, că înțelege subit în ce măsură viața sa pământeas-că e mizerabilă, așa cum era odinioară și cea spirituală; să-l văd creân-du-și o ordine socială după placul său, adunând idei rămase până atunci sterile, preluând și transformând idei străine. Vreau să-l văd la treabă: îi cer doar să se apuce de ea. Nici unul nu începe, nici unul n-a încercat. Nu mi se va arăta, adunând toate registrele istoriei, o singură națiune ajunsă la civilizația europeană prin adoptarea creștinismului, nici una pe care acest fapt să o facă să se civilizeze ea însăși atunci când nu era deja.

În schimb, am descoperit în vastele regiuni ale Asiei meridionale și în unele regiuni din Europa state formate din mai multe mase suprapu-

se de religii diferite. Ostilitățile între rase se mențin în continuare alături de cele religioase și vom distinge patanul* devenit creștin de hindusul convertit, la fel de ușor pe cât îl vom distinge pe rusul din Orenburg de triburile nomade creștinate în mijlocul cărora trăiește. Încă o dată, creștinismul nu e civilizator și are dreptate să nu fie.

Capitolul VIII

**Definiția cuvântului „civilizație“;
dezvoltarea socială are o sursă dublă**

Aici își va avea locul o digresiune indispensabilă. Mă servesc în fiecare clipă de un cuvânt care cuprinde în semnificația sa o mulțime de idei important de definit. Vorbesc adesea despre civilizație, și pe bună dreptate, căci doar prin existența relativă sau prin absența absolută a acestei particularități pot ierarhiza meritul raselor. Vorbesc despre civilizația europeană și o disting de civilizațiile pe care le consider diferite. Nu trebuie să las să existe nici cea mai mică ambiguitate, cu atât mai mult cu cât nu sunt de acord cu un scriitor celebru care, în Franța, s-a ocupat special de fixarea caracterului și scopului expresiei pe care o utilizez.

Domnul Guizot, dacă mi se permite să combat marea sa autoritate, debutează, în cartea sa despre *Civilizația în Europa**, printr-o confuzie de cuvinte din care decurg grave erori pozitive. El afirmă că civilizația este un *fait*.

Cuvântul *fait* sau trebuie înțeles aici într-un sens mult mai puțin precis decât în limbajul uzual, într-un sens larg și variabil, așa spune chiar elastic și care nu i-a aparținut niciodată, sau nu e deloc potrivit pentru a caracteriza noțiunea cuprinsă în cuvântul *civilizație*. Civilizația nu e un fapt, este o *serie*, o *înlătuire de fapte* mai mult sau mai puțin unite între ele și apărute prin concursul unor idei adesea destul de numeroase, idei și fapte ce se fecundază fără încetare. Un mers continuu este consecința primelor principii; alteleori, această consecință este stagnarea; în orice caz, civilizația nu este un fapt, e un fascicul de fapte și idei, e o *stare* în care se află o societate umană, un *mediu* în care ea a reușit să ajungă, pe care l-a creat, care emană din ea și care, la rândul său, acționează asupra ei.

* Patan – nume dat descendenților cuceritorilor afgani și mongoli ai Indiei. Englezii au recrutat din rândurile lor cea mai mare parte a trupelor „indigene“ (n. red.).

** Guizot, *Historie générale de la civilisation en Europe*, Paris, Didier, 1828 (n. a.).

Această *stare* are un caracter de generalitate pe care un *fact* nu-l are niciodată; ea se pretează la numeroase variații, variații pe care un *fact* nu le-ar putea suporta fără să dispară și, printre altele, e complet independent de formele guvernamentale, dezvoltându-se la fel de bine sub despotism ca în regim de libertate și neîncetând să existe nici măcar când tulburările civile modifică sau chiar schimbă din temelii condițiile vieții politice.

Nu spunem totuși că trebuie să respectăm prea puțin formele de guvernare. Alegerea lor e intim legată de prosperitatea corpului social: falsă, ea îl distruge; judicioasă, îl servește și-l dezvoltă. Numai că aici nu e vorba de prosperitate; problema e mai gravă: e vorba de însăși existența popoarelor și a civilizațiilor, fenomen intim legat de anumite condiții elementare, independente de starea politică, și care pot fi rațiunea lor de a fi, motivele direcției lor, ale expansiunii lor, ale fecundității sau slăbiciunii lor, tot ceea ce le constituie, cu rădăcini de altfel foarte adânci. Se înțelege de la sine că, în fata unor considerații atât de importante, problemele de conformație politică, de prosperitate sau de mizerie trec pe planul al doilea, căci ceea ce contează în primul rând, pretutindeni și totdeauna, este faimoasa întrebare a lui Hamlet: *a fi sau a nu fi*. Pentru popoare ca și pentru indivizi, ea e mai presus de orice. Cum domnul Guizot nu pare a-și fi dat seama de acest adevăr, civilizația e pentru el nu o *stare*, nu un *mediu*, ci un *fact*, iar principiul generator de care ea ține e un *fact* de natură strict politică.

Să deschidem cartea ilustrului și elocventului profesor: vom găsi un număr de ipoteze alese pentru a pune în evidență gândirea dominantă. După ce a indicat un număr de situații în care se pot găsi societățile, autorul se întreabă „dacă instinctul general ar recunoaște starea unui popor care se civilizează; dacă acesta este sensul pe care umanitatea îl leagă în mod natural de cuvântul *civilizație*“.

Prima ipoteză este aceasta: „Iată un popor a cărui viață exterioară este blândă, comodă: plătește puține impozite, nu suferă deloc, i se face dreptate în relațiile private, într-un cuvânt, existența materială și morală a acestui popor este ținută cu grijă într-o stare de inerție, nu pot spune de opresiune, mai curând de comprimare. Există astfel de exemple. Există un mare număr de mici republici aristocratice în care supușii sunt tratați ca o turmă, bine întreținuți și fericiți din punct de vedere material, dar fără activitate intelectuală și morală. Este aceasta civilizație? Este acesta un popor care se civilizează?“

Nu știu dacă acesta este un popor care se civilizează, dar poate fi un popor foarte civilizat, altfel ar trebui să plasăm printre hoardele barbare toate aceste republici aristocratice din antichitate și din timpurile moderne care se găsesc, așa cum remarcă însuși domnul Guizot, cuprinse

în ipoteza sa; iar instinctul public nu poate să nu fie jignit de o metodă care-i exclude pe fenicieni, pe cartaginezi, pe lacedemonieni din sanc-tuarul civilizației, pentru a face același lucru cu venețienii, genovezii, pisanii, cu toate orașele libere imperiale din Germania, într-un cuvânt cu toate municipalitățile puternice din ultimele secole. În afara faptului că această concluzie pare ea însăși prea violent paradoxală pentru ca sentimentul comun la care face apel să fie dispus s-o admită, ea are de înfruntat o dificultate și mai mare. Aceste mici state aristocratice cărora, în virtutea formei lor de guvernământ, domnul Guizot le refuză aptitu-dinea civilizației, nu au fost niciodată, cele mai multe dintre ele, în pose-sia unei culturi specifice doar lor. Atât de puternice cum le vedem, ele se confundau, sub acest raport, cu popoarele guvernate diferit, dar de rase înrudite, și nu făceau decât să participe la un ansamblu de civilizații. Astfel, cartaginezii și fenicienii, îndepărtați unii de ceilalți, erau uniți într-un tip asemănător de cultură și care-și avea modelul în Asiria. Repu-blicile italiene se uneau în mișcarea de idei și opinii dominantă în sânul monarhiilor vecine. Orașele imperiale șvabe și turingiene, independen-te din punct de vedere politic, erau dependente de progresul sau decă-derea generală a rasei germane. Rezultă din aceste observații că dom-nul Guizot, dând astfel popoarelor note de merit calculate după forma și gradul libertăților lor, creează între rase disjunctii nejustificate și dife-rențe care nu există. Nu e loc să continuăm aici discuția; dar dacă am fi început o controversă, nu ar fi trebuit să refuzăm să admitem inferio-ritatea orașelor Pisa, Genova, Veneția față de Milano, Neapole și Roma?

Dar domnul Guizot vine în întâmpinarea acestei obiecții. Dacă nu recunoaște civilizația la un popor „guvernate cu blândețe, dar ținut într-o situație de comprimare“, nu o admite nici la un popor „a cărui existență materială este mai puțin blândă, mai puțin comodă, totuși suportabilă, dar căruia, în schimb, nu i s-au neglijat nevoile morale, intelectuale...; căruia i s-au cultivat sentimente înalte, pure; ale cărui credințe religioa-se și morale au atins un anumit grad de dezvoltare, dar la care princi-piul libertății este înăbușit; unde i se dă fiecăruia partea sa de dreptate, unde nu i se permite nimănui s-o caute singur. Este starea în care au căzut cele mai multe popoare din Asia, unde dominațiile teocratice înă-bușă umanitatea; este cazul hindușilor, de exemplu.“

Astfel, pe lângă popoarele aristocratice, trebuie să-i mai respingem și pe hinduși, pe egipteni, pe etrusci, pe peruvieni, pe tibetani, pe japo-nezi și chiar Roma modernă și teritoriile ei.

Nu mai vorbesc de ultimele două ipoteze, pentru că, grație primelor două, starea de civilizare e atât de restrânsă, încât aproape nici o națiu-ne nu mai e autorizată să se intituleze astfel. Din moment ce, pentru a

avea dreptul să se pretindă astfel, trebuie să se bucure de instituții moderate ale puterii și libertății în care dezvoltarea materială și progresul moral să se combine așa și nu altfel, unde guvernarea și religia trebuie să se înscrie în limite precise și unde supușii trebuie să aibă drepturi de o natură bine definită, înseamnă că nu sunt popoare civilizate decât acelea ale căror instituții politice sunt constituționale și reprezentative. De aici, nu voi putea salva nici măcar toate popoarele europene de injuria de a fi considerate barbare și dacă, din aproape în aproape, măsurând gradul de civilizație tot prin perfecțiunea unei unice forme politice, refuz acele state constituționale care nu se servesc bine de instituția parlamentară, pentru a rezerva premiul doar celor care o utilizează bine, mă voi găsi în situația de a nu considera cu adevărat civilizată, în trecut ca și în prezent, decât națiunea engleză.

Desigur, sunt plin de respect și de admirație pentru marele popor pentru care victoria a fost ceva obișnuit, ca și progresele industriei și ale comerțului. Dar totuși nu mă simt dispus să-l admir doar pe el: mi s-ar părea prea crud și prea umilitor pentru umanitate să mărturisesc că, de la începutul secolelor, ea n-a reușit să facă să înflorească civilizația decât pe o mică insulă a Oceanului Atlantic și că nu și-a creat cu adevărat legi decât de la domnia lui William și a Mariei* încoace. Această concepție, s-o mărturisim, pare cam îngustă. Apoi vedeți pericolele ei! Dacă vrem să legăm ideea de civilizație de o formă politică, rațiunea, observația, știința își vor pierde șansele de a decide în această privință și doar pasiunea partidelor o va face. Se vor găsi spirite care, conform preferințelor lor, vor refuza instituțiilor britanice onoarea de a fi ideale pentru perfecționarea umană; se vor entuziasma pentru ordinea stabilită la Sankt Petersburg sau la Viena. În sfârșit, mulți, și poate cei mai mulți, între Rin și Munții Pirinei, vor susține că, în ciuda câtorva pete, țara cea mai rafinată din lume e încă Franța. Din momentul în care determinarea gradului de cultură devine o chestiune de preferință, de sentiment, devine imposibil să ne mai înțelegem. Omul cel mai nobil va fi pentru fiecare cel care va gândi asemenea lui referitor la datorii guvernanților și ale supușilor, în timp ce nefericiții cu vederi diferite vor fi barbari și sălbatici. Cred că nimeni nu va îndrăzni să contrazică această logică, însă trebuie să mărturisim, de comun acord, că sistemul care îi dă naștere este cel puțin incomplet.

În ceea ce mă privește, eu nu-l consider superior, mi se pare inferior chiar definiției date de baronul Wilhelm von Humboldt: „Civilizația este

* William de Orania – rege al Angliei între 1689 și 1702. Maria Stuart, soția lui, devine regină sub numele de Maria a II-a (n. red.).

umanizarea popoarelor în instituțiile lor exterioare, în moravuri și în sentimentul interior care le corespunde**.

Găsesc aici un defect opus celui pe care mi-am permis să-l remarc în formula domnului Guizot. Legătura este prea slabă, terenul indicat prea vast. Din moment ce civilizația se obține printr-o simplă îndulcire a moravurilor, mai multe popoare sălbatice și foarte sălbatice vor avea dreptul de a o lua înaintea națiunilor europene al căror caracter ar fi puțin mai aspru. În insulele din Marea Sudului există mai multe triburi inofensive, cu obiceiuri foarte blânde, foarte amabile, dar pe care nu ne-am gândi niciodată, oricât le-am lăuda, să le punem mai presus de norvegieni, care sunt destul de duri, și nici măcar alături de malaiezenii feroce care, îmbrăcați cu stofe strălucitoare țesute de ei înșiși și străbătând valurile în bărci abil construite cu propriile mâini, sunt în același timp teroarea comerțului maritim și cei mai inteligenți mijlocitori ai lui în zonele orientale ale Oceanului Indian. Această observație nu putea scăpa unui spirit atât de eminent ca al domnului Wilhelm von Humboldt; astfel, alături de civilizație și la un nivel superior, el vede *cultura* și declară că prin ea oamenii, cizelați deja, dobândesc *știința și arta*.

Conform acestei ierarhii, găsim lumea populată, în a doua vârstă a sa**, de ființe *afectuoase și simpatice*, dintre cele mai erudite, de poeți și artiști dar care, datorită tuturor acestor calități reunite, sunt străini de trebuințele vulgare ale războiului, ca și de cele ale muncii și meseriilor.

Gândindu-ne la puținul timp liber pe care existența perfecționată și îndestulată a epocilor celor mai fericite îl asigură contemporanilor săi pentru a se dedica ocupațiilor pure ale spiritului, văzând lupta neîncetată care trebuie dusă cu natura și cu legile universului pentru a reuși să supraviețuiești, ne dăm îndată seama că filosoful berlinez a vrut mai puțin să descrie realitatea decât să desprindă din mijlocul abstracțiunilor anumite entități care-i păreau frumoase și mărețe, care sunt într-adevăr astfel, și să le facă să se miște într-o sferă ideală ca și ele. Îndoielile pe care le puteam avea în această privință dispar când ajungem în punctul culminant al sistemului, constând într-un al treilea și ultim nivel superior celorlalte două. Acest punct suprem este cel la care se situează omul *format*, adică omul care în natura sa posedă „ceva foarte înalt și foarte intim în același timp, adică un mod de înțelegere care răspân-

* W. von Humboldt, *Über die Kawi-Sprache auf der Insel Java*, Einleitung, t. I, p. xxxvii, Berlin, in-4°: *Die Civilisation ist die Vermenschlichung der Völker in ihren äusseren-Einrichtungen und Gebrauchen und der darauf Bezug habenden inneren Gesinnung* (n. a.).

** Adică la cel de-al doilea nivel de perfecționare (n. a.).

dește armonios asupra sensibilității și a caracterului impresiile pe care le primește de la activitatea intelectuală și morală în ansamblul său**.

Această înlanțuire laborioasă merge deci de la omul civilizat sau îmblânzit, umanizat, la omul cultivat, savant, poet sau artist pentru a ajunge în fine la cea mai mare dezvoltare pe care o poate atinge specia noastră, la omul format care, dacă înțelege bine, ar fi reprezentat cu justete de ceea ce se spune că era Goethe în seninătatea sa olimpică. Ideea din care provine această teorie nu e alta decât profunda diferență remarcată de domnul Wilhelm von Humboldt între civilizația unui popor și nivelul relativ de perfecționare a marilor individualități; diferență de așa natură încât civilizațiile străine de a noastră au putut, în mod evident, să posede oameni superiori în multe privințe celor pe care noi îi admirăm cel mai mult: de exemplu, civilizația brahmanică.

Împărtășesc fără rezerve părerea savantului ale cărui idei le expun aici. Nimic nu e mai exact: starea noastră socială europeană nu produce nici cei mai buni și mai sublimi gânditori, nici cei mai mari poeți, nici cei mai pricepuți artiști. Totuși îmi permit să cred, contrar opiniei ilustrului filolog că, pentru a judeca și defini civilizația în general, trebuie să ne debarasăm cu grijă, fie și pentru o clipă, de judecățile de detaliu privind o civilizație sau alta în particular. Definiția nu trebuie să fie nici prea cuprinzătoare, ca pentru omul de primul nivel, pe care continuu să nu-l consider civilizat doar pentru că e îmblânzit; nici prea restrânsă, ca pentru înțeleptul din a treia categorie. Trăvialul ameliorator al speciei umane este astfel prea redus și nu ajunge decât la rezultate pur izolate și tipice.

Sistemul domnului Wilhelm von Humboldt face, în rest, cinste delicatei grandioase care era trăsătura dominantă a acestei generoase inteligențe, și îl putem compara, prin natura sa esențialmente abstractă, acelor lumi fragile imaginate de filosofia hindusă. Născute din creierul unui Dumnezeu adormit, ele se ridică în atmosferă asemenea baloanelor de săpun făcute de un copil, se risipesc și se succed după bunul plac al viselor cu care se amuză somnul celest.

Situat prin caracterul cercetării mele pe un teren mai evident pozitiv, am nevoie să ajung la rezultate pe care practica și experiența să le poată cântări mai bine. Ceea ce punctul meu de vedere se străduiește să cuprindă nu e, o dată cu domnul Guizot, starea mai mult sau mai puțin prosperă a societăților; nu e nici, o dată cu domnul Wilhelm von Humboldt, elevația izolată a inteligențelor individuale; este ansamblul puterii, atât materiale cât și morale, dezvoltate în rândul maselor. Tulburat, recunosc, de spectacolul devierilor în care s-au rătăcit oamenii cei

* Id., *ibid.*, p. xxxvii (n. a.).

mai admirați ai acestui secol, am nevoie, pentru a urma liber o cale diferită de a lor, să revin la mine însumi și să fac cât mai detașat posibil deducțiile indispensabile pentru a-mi atinge scopul cu pas sigur. Rog deci cititorul să mă urmărească cu răbdare și atenție prin meandrele prin care o voi apuca și mă voi strădui să clarific cât mai bine obscuritatea naturală a subiectului meu.

Nu există populație atât de abrutizată încât să nu-și dezvolte un dublu instinct: cel al nevoilor materiale și cel al vieții morale. Intensitatea lor dă naștere celei dintâi și celei mai sensibile diferențe între rase. Nicăieri, nici la triburile cele mai primitive, cele două instincte nu au forțe egale. La unele, nevoile fizice domină de departe; la altele, din contră, tendințele contemplative. Astfel, hoardele de rasă galbenă ne par dominate de partea materială, fără să fie totuși private de orice lumină asupra lucrurilor supraumane. Din contră, la cea mai mare parte a triburilor negre de același rang, habitudinile sunt mai degrabă de gândire decât de acțiune, iar imaginația pune preț mai mult pe lucrurile nevăzute decât pe cele palpabile. Nu voi trage de aici concluzia că ultimele din aceste rase sălbatice sunt superioare primelor din punctul de vedere al civilizației, pentru că nu sunt, așa cum dovedește experiența secolelor, mai susceptibile de a o atinge decât celelalte. Timpul a trecut și ele nu au făcut nimic pentru a-și îmbunătăți soarta, închise cum sunt toate într-o incapacitate de a combina suficiente idei cu suficiente fapte pentru a ieși din înapoierea lor. Mă limitez la a remarca faptul că, la cel mai de jos nivel al populațiilor umane găsim acest dublu curent, divers constituit, al cărui mers îl voi urmări pe măsură ce voi înainta.

Deasupra populațiilor siberiene, a negrilor Fidas și a pelagienilor* trebuie să așezăm triburile care nu se mulțumesc doar cu un adăpost din crengi și cu raporturi sociale bazate exclusiv pe forță, ci înțeleg și doresc o stare mai bună. Ele sunt cu un grad deasupra celor mai barbare. Ele aparțin raselor mai degrabă active decât gânditoare, le vom vedea perfecționându-și instrumentele de lucru, armele, podoabele, având un guvern în care războinicii vor deține preeminența asupra preoților, știința schimburilor se va dezvolta considerabil, iar spiritul mercantil va fi destul de ascuțit. Războaiele, la fel de crude, vor avea totuși o tendință către jaf; într-un cuvânt, bunăstarea, bunurile fizice vor fi principalul scop al indivizilor. Văd realizarea acestui tablou la mai multe dintre națiile mongole; o descopăr, chiar dacă cu diferențe onorabile, la triburile Quichuas și Aymaras din Peru; și văd antiteza, adică detașarea de interesele materiale, la tribul Dahomey din Africa occidentală și la cafri.

* Fidas (papuași) și pelagieni – populații din Oceania (n. red.).

Acum îmi continui drumul ascendent. Abandonez aceste grupuri al căror sistem social nu este destul de viguros pentru a ști să se impună, prin fuziunea sângelui, în fața unor grupuri mult mai mari. Ajung la cele al căror principiu constitutiv posedă o virtualitate atât de puternică, încât leagă și cuprinde tot ceea ce se află în vecinătatea centrului său de acțiune și instaurează pe suprafețe imense dominația incontestabilă a unui ansamblu de idei și de fapte mai mult sau mai puțin coordonate, într-un cuvânt ceea ce s-ar putea numi *civilizație*. Aceeași diferență, aceeași clasificare pe care am făcut-o în primele două cazuri se regăsește aici în întregime, chiar mai clară, deși roadele sale reale și scopul său nu se întâlnesc decât aici cu adevărat. Din momentul în care, din starea de populație, o aglomerare de oameni își extinde suficient relațiile, orizontul, pentru a trece la cea de popor, remarcăm la ea că cele două curente, material și intelectual, și-au sporit forța, urmând ca grupurile care intră în componența sa și fuzionează cu ea să aparțină într-o mai mare măsură unuia sau altuia dintre acestea. Astfel, există anumite rezultate când domină facultatea de gândire, și altele când domină facultatea activă. Națiunea își dezvoltă calitățile în mod diferit, după cum unul sau altul din aceste elemente domină. Putem aplica aici simbolismul hindus, reprezentând curentul intelectual prin Prakriti, principiul feminin, și cel material prin Purușă, principiul masculin, cu condiția ca, bineînțeles, să nu înțelegem prin aceasta doar o idee de fecundare reciprocă, fără a pune de o parte un elogiu și de cealaltă o condamnare.

Vom remarca, de altfel; că în diferite epoci din viața unui popor și într-o strictă dependență de inevitabilele amestecuri de sânge, oscilația între cele două principii devine mai puternică și se întâmplă ca unul să domine asupra celuilalt în mod alternativ. Faptele care rezultă din această mobilitate sunt foarte importante și modifică în mod sensibil caracterul unei civilizații, acționând asupra stabilității sale.

Voi împărți deci toate popoarele, pentru a le plasa mai bine, dar niciodată la modul absolut, sub acțiunea unuia dintre curente, în două categorii. În fruntea categoriei masculine îi voi pune pe chinezi, iar ca prototip al clasei adverse îi voi alege pe hinduși.

După chinezi va trebui să înscriem majoritatea populațiilor vechii Italiei, primii romani ai republicii, triburile germanice. În tabăra adversă văd națiunile Egiptului, cele ale Asiriei, care urmează după oamenii din Hindustan.

Urmând cursul secolelor, ne dăm seama că mai toate popoarele și-au transformat civilizația în urma oscilării celor două principii. Chinezii din nord, populație de altfel cu totul materialistă, s-au aliat treptat cu triburi de alt sânge, mai ales în Yunnan, iar acest amestec a făcut ca geniul lor să fie mai puțin utilitar. Dacă această dezvoltare a stagnat sau a fost foar-

te lentă pe parcursul secolelor, e pentru că masa populațiilor masculine o depășea cu mult pe a celor de sânge contrar.

Pentru grupurile noastre europene, elementul utilitar pe care-l aduceau triburile germanice s-a întărit fără încetare spre nord, prin accesul celților și al slavilor. Dar, pe măsură ce popoarele albe au coborât mai mult spre sud, influențele masculine au scăzut în intensitate, pierzându-se într-un element prea feminin (trebuie să facem câteva excepții ca, de exemplu, Piemontul și nordul Spaniei) și acest element feminin a triumfat.

Să trecem acum de cealaltă parte. Îi vedem pe hinduși ajunși la un înalt grad al percepției lucrurilor supranaturale și mai mult meditativi decât activi. Cum cele mai vechi cuceriri ale lor i-au pus în contact mai ales cu rase organizate asemănător, principul masculin n-a putut să se dezvolte suficient. Civilizația n-a căpătat în acest mediu un avânt utilitar proporțional cu succesele sale de alt gen. Din contră, Roma antică, utilitară în mod natural, nu excelează în sensul opus decât atunci când o fuziune completă cu grecii, africanii și orientalii îi transformă această natură și-i creează un temperament cu totul nou.

Pentru greci, travaliul interior a fost comparabil cu cel al hindușilor.

Din ansamblul acestor fapte trag concluzia că orice activitate umană, fie intelectuală, fie morală, își are sursa primitivă într-unul din cele două curențe, masculin sau feminin, și că doar la rasele înzestrate din abundență cu unul din aceste două elemente, fără a fi nici una complet lipsită de celălalt, starea socială poate ajunge la un grad satisfăcător de cultură și prin urmare la civilizație.

Trec acum la alte puncte care sunt demne de remarcat.

Capitolul IX

Consecința definiției cuvântului „civilizație”; caracteristici diferite ale societăților umane; civilizația noastră nu este superioară celor care au existat înaintea ei

Atunci când o națiune, aparținând seriei feminine sau masculine, posedă un instinct civilizator suficient de puternic pentru a-și impune legea asupra mulțimilor, mai ales destul de fericit pentru a corespunde nevoilor și sentimentelor acestora punând stăpânire pe convingerile lor, cultura care trebuie să rezulte există chiar din acel moment. Acest instinct esențial deține cel mai practic din toate meritele, singurul care-l face util și-i poate da viață, căci interesele individuale sunt, prin natura

lor, menite să rămână izolate. Asocierea le lezează întotdeauna parțial; astfel, pentru ca o convingere să ia naștere într-un mod intim și fecund, ea trebuie să fie în acord cu logica aparte și cu sentimentele poporului pe care-l solicită.

Când un mod de a înțelege dreptul e acceptat de mase, în realitate el dă satisfacție, în punctele sale principale, trebuințelor considerate de ele esențiale. Națiunile masculine vor dori mai ales bunăstare; națiunile feminine se vor preocupa mai mult de exigențele imaginației; dar, repet, din momentul în care mulțimile se înrolează sub un stîndard sau, ceea ce e mai exact aici, din momentul în care un regim anume se face acceptat, se naște o civilizație.

O a doua caracteristică de netăgăduit a acestei stări este nevoia de stabilitate, care decurge direct din cea dintâi; căci îndată ce oamenii au admis, în comun, că un anume principiu trebuie să-i reunească și au consimțit la sacrificii individuale pentru a face să domnească acest principiu, primul lor impuls este de a-l respecta, pentru ceea ce le aduce ca și pentru ceea ce-i costă, și de a-l declara inamovibil. Cu cât o rasă se menține mai pură, cu atât baza sa socială este atacată, pentru că logica rasei rămâne aceeași. Totuși, este necesar ca această nevoie de stabilitate să fie satisfăcută mult timp. O dată cu amestecurile de sânge vin modificările în ideile naționale; o dată cu aceste modificări, un disconfort care cere schimbări corelative în edificiu. Uneori, aceste schimbări aduc progrese veritabile, și mai ales în zorii societăților în care principiul constitutiv este, în general, absolut, riguros, în urma dominației totale a unei singure rase. Apoi, când variațiile se multiplică după voința unor mulțimi eterogene și fără convingeri comune, interesul general nu mai e totdeauna de partea schimbărilor. Totuși, atîta timp cât grupul rămâne sub stăpânirea primelor impresii, el nu încetează să urmărească, prin ideea de mai bine care-l conduce, o himeră a stabilității. Variat, inconstant, schimbându-se de la o oră la alta, el se crede etern și mergînd spre un soi de țel paradisiac. El păstrează, chiar contrazicînd-o în fiecare moment prin actele sale, doctrina potrivit căreia una din trăsăturile principale ale civilizației este de a lua de la Dumnezeu, în favoarea intereselor umane, ceva din imutabilitatea sa; și dacă această asemănare vizibilă nu există, el se consolează convingîndu-se că mâine o va atinge.

Alături de stabilitate și de concursul intereselor individuale care se ating fără a se distruge trebuie să plasăm o a treia și o a patra caracteristică, blestemul violenței și sociabilitatea.

În sfîrșit, din sociabilitate și din nevoia de a se apăra mai puțin cu pumnul decât cu capul se nasc perfecționările inteligenței care, la rân-

dul lor, aduc perfecționări materiale; mai ales după aceste două trăsături se recunoaște o stare socială avansată.

Cred că-mi pot rezuma acum gândirea asupra civilizației, definind-o ca: *O stare de stabilitate relativă, în care mulțimile se străduiesc să-și găsească în mod pașnic satisfacerea trebuințelor, rafinându-și inteligența și moravurile.*

În această formulă intră toate popoarele pe care le-am citat până acum drept civilizate. Acum trebuie să aflăm dacă, fiind îndeplinite condițiile indicate, toate civilizațiile sunt egale. Nu cred acest lucru, căci, dacă trebuințele și sociabilitatea tuturor națiunilor de elită nu au nici aceeași intensitate, nici aceeași direcție, inteligența și moravurile lor au, la rândul lor, grade foarte diverse. De ce are nevoie un hindus din punct de vedere material? De orez și de unt pentru hrană și de o pânză de bumbac ca îmbrăcăminte. Am fi tentați, fără îndoială, să atribuim această extremă sobrietate condițiilor climaterice. Dar tibetanii locuiesc într-un ținut cu climă aspră; totuși sobrietatea lor este încă și mai notabilă. Ceea ce domină la aceste popoare este dezvoltarea filosofică și religioasă menită să satisfacă exigențele, altfel destul de înalte, ale sufletului și spiritului. Astfel, aici nu există nici un echilibru între principiile masculin și feminin; partea intelectuală predominând, rezultă că toate eforturile acestei civilizații sunt îndreptate doar spre un rezultat în detrimentul celuilalt. Monumente imense, munți de piatră vor fi sculptați cu eforturi și chinuri care îngrozesc imaginația. Construcții gigantice vor acoperi pământul; în ce scop? Cel de a onora zeii, și nu se va face nimic pentru om, poate doar morminte. Alături de minunile produse de dala sculptorului, literatura, la fel de puternică, va crea capodopere admirabile. În teologie și în metafizică ea va fi la fel de ingenioasă, de subtilă și de variată, iar gândirea umană va coborî fără teamă în profunzimi incomensurabile. În poezia lirică, civilizația feminină va fi mândria umanității.

Dar dacă din domeniul reveriei idealiste trec la invențiile materiale-cestele utile și la științele care le generează, cad de pe o culme într-un abis, iar ziua strălucitoare face loc nopții. Invențiile utile rămân rare, meschine, sterile; talentul de a observa nu există deloc. În timp ce chinezii inventau mult, hindușii nu-și imaginează decât puțin și nu se preocupă de asta; grecii, de asemenea, ne transmiteau adesea cunoștințe nedemne de ei, iar romanii, ajunși în punctul culminant al istoriei lor, deși au încercat, n-au putut face cu mult mai mult, căci amestecul asiatic, în care erau absorbiți cu o rapiditate înspăimântătoare, le refuza calitățile indispensabile unei atente investigații a realității. Ceea ce putem spune totuși despre ei este că geniul lor administrativ, legislația și monumentele utile cu care își împânzeau teritoriile atestă suficient carac-

terul pozitiv pe care l-a îmbrăcat gândirea lor la un moment dat și dovedesc că, dacă sudul Europei n-ar fi fost acoperit atât de repede prin nesfârșitele colonizări din Asia și Africa, știința pozitivă ar fi învins și inițiativa germanică ar fi avut, prin urmare, mai mult succes.

Învăgătorii secolului al V-lea au adus în Europa un spirit de aceeași categorie cu cel chinez, dar altfel înzestrat. Îl vedem înarmat într-o mai mare măsură cu facultăți feminine. El a realizat un acord mai fericit al celor două mobilități. Pretutindeni unde a dominat această ramură, tendințele utilitare, înnobilate, sunt incontestabile. În Anglia, în America de Nord, în Olanda, în Hanovra, aceste dispoziții domină celelalte instincte naționale. La fel se întâmplă chiar și în Belgia și în nordul Franței, unde tot ceea ce înseamnă aplicație pozitivă a găsit facilități miraculoase pentru a se face înțeleasă. Pe măsură ce înaintăm către sud, aceste dispoziții se diminuează. Nu trebuie, desigur, să atribuim acest lucru soarelui mai puternic – căci piemontezii și catalanii locuiesc în regiuni mai calde decât provenșalii și locuitorii din Languedocul de jos – ci influenței sângelui.

Seria raselor feminine ocupă cel mai mult loc pe glob, iar această observație se aplică în particular Europei. Exceptând familia teutonică și o parte din slavi, nu găsim, în zona aceasta, decât grupuri puțin înzestrate cu simț utilitar și care, jucându-și deja rolul în epocile anterioare, nu mai pot să o ia de la capăt. Masele, nuanțate în varietatea lor, prezintă, de la gal la celtiberian, de la celtiberian la amestecul anonim al națiilor italiene și romane, o ierarhie descendentă, dacă nu din punctul de vedere al tuturor aptitudinilor principiului masculin, cel puțin din punctul de vedere al celor principale.

Amestecul triburilor germanice cu rasele din lumea veche, această uniune între grupuri atât de masculine și resturi de rase pierind printre reminiscențe ale vechilor idei, a creat civilizația noastră; bogăția, diversitatea, fecunditatea care fac mândria societăților noastre sunt un rezultat natural al elementelor trunchiate și disparate pe care triburile strămoșilor noștri știau, până la un anumit punct, să le amestece, să le transforme și să le utilizeze.

Peste tot pe unde se întinde cultura noastră, ea are două caracteristici comune: una este de a fi luat cel puțin contact cu germanicii; cealaltă, de a fi creștină. Dar, o spun din nou, această a doua caracteristică, chiar dacă mai evidentă și sărind prima în ochi, deoarece există în afara statelor noastre, pentru care este un fel de înveliș, nu e esențială, având în vedere că un număr mare de națiuni sunt creștine și că multe altele ar putea deveni, fără a face parte din cercul civilizației noastre. Prima caracteristică este, din contră, pozitivă, decisivă. Acolo unde n-a pătruns elementul germanic nu există tipul nostru de civilizație.

Ceea ce mă aduce la următoarea întrebare: putem afirma că societățile europene sunt întru totul civilizate? Că ideile, faptele care se produc la suprafața lor au motive să fie adânc înrădăcinate în rândul maselor și că rezultatele acestor idei și principii corespund instinctelor majorității? Trebuie să mai adăugăm și această întrebare, care este corolarul: ultimele straturi ale populației noastre gândesc și acționează ele în sensul a ceea ce numim civilizația europeană?

Am admirat pe bună dreptate extrema omogenitate a ideilor și vederilor care, în perioada de înflorire a statului grec, conduceau întreaga masă a cetățenilor. Asupra fiecărui punct esențial, datele, adesea contradictorii, porneau totuși de la aceeași sursă: se dorea mai multă sau mai puțină democrație, mai multă sau mai puțină oligarhie în politică; în religie, erau adorate de preferință Ceres de la Eleusis sau Minerva de la Partenon; în materie de gusturi literare, îl puteai prefera pe Eschil lui Sofocle, pe Alceu lui Pindar; în fond, am putea spune că toate ideile disputate erau naționale; discuția nu ataca decât măsura lor. La Roma, înainte de războaiele punice, era la fel, iar civilizația țării era uniformă, incontestabilă. În modul său de a proceda, ea se întindea de la stăpân la sclav; fiecare participa într-un grad diferit, dar nu participa decât la ea.

De la războaiele punice pentru succesorii lui Romulus și pentru toți grecii de la Pericle și mai ales de la Filip, acest caracter omogen a început să se altereze din ce în ce mai mult. Amestecul mai mare de națiuni ducea la un amestec de civilizații și rezulta un produs multiplu, foarte savant, mult mai rafinat decât cultura antică, care avea inconvenientul crucial, în Italia ca și în Elada, de a nu exista decât pentru clasele superioare și de a lăsa clasele de jos în ignoranță în privința naturii sale, a meritelor și a căilor sale. Civilizația romană, după marile războaie din Asia, a fost fără îndoială o puternică manifestare a geniului uman; totuși, cu excepția retorilor greci, care-i furnizau partea transcendentală, a jurisconsultilor sirieni, care i-au compus un sistem de legi atee, egalitare și monarhice, a oamenilor bogați, angajați în administrația publică sau în afacerile financiare și, în fine, a oamenilor distracției și ai plăcerilor, ea a avut nenorocul de a nu fi decât suportată de mase, având în vedere că popoarele europene nu înțelegeau nimic din elementele sale asiatice și africane, că locuitorii Egiptului nu pricepeau decât ceea ce li se aducea din Galia și din Spania, iar aceia din Numidia nu apreciau nici ei ceea ce le venea din restul lumii. Astfel, dedesubtul a ceea ce putem numi clase sociale trăiau mulțimi nenumărate, civilizate diferit decât lumea oficială, sau neavând nici un fel de civilizație. Minoritatea poporului roman era deci aceea care, aflându-se în posesia secretului, îi conferea un preț anume. Iată exemplul unei civilizații acceptate și conducând

nu prin convingerea popoarelor pe care le cuprinde, ci prin epuizarea, prin slăbiciunea, prin renunțarea lor.

În China ni se prezintă un cu totul alt spectacol. Teritoriul este fără îndoială imens; dar de la un capăt la altul al acestei întinderi circulă, la rasa națională (le las deoparte pe celelalte), același spirit, aceeași inteligență a civilizației posedate. Oricare i-ar putea fi principiile, fie că-i aprobăm sau blamăm scopurile, trebuie să mărturisim că mulțimile iau parte în mod demonstrativ la această inteligență. Și nu pentru că această țară ar fi liberă în sensul în care noi o înțelegem, că o emulație democratică împinge pe toată lumea să facă bine pentru a ajunge la locul pe care legile îl garantează. Nu, resping orice imagine ideală. Țăranii, ca și burghezii, sunt prea puțin susceptibili, în Imperiul de Mijloc, de a-și depăși condiția doar prin merit. La acest capăt de lume, și în ciuda promisiunilor oficiale de aplicare a sistemului examenelor pentru recrutarea funcționarilor publici, nimeni nu se îndoiește că familiile de funcționari iau locurile și că sufragiile școlare costă adesea mai mulți bani decât eforturi de învățare; dar ambițiile lezate, gemând sub nedreptățile acestei organizări, nu-și imaginează alta mai bună, iar ansamblul civilizației existente este pentru întregul popor obiectul unei imperturbabile admirații.

Lucru remarcabil, în China educația generală este foarte răspândită; ea ajunge la clase pe care nu ni le imaginăm, la noi, nici măcar ca resimțind trebuințe de acest gen. Prețul mic al cărților, mulțimea și prețul scăzut al școlilor permit oamenilor doritori să se instruiască, cel puțin într-o măsură suficientă. Legile, cu spiritul și tendințele lor, sunt foarte bine cunoscute și chiar guvernul se străduiește să-i facă pe toți să înțeleagă această știință utilă. Instinctul comun are cea mai mare oroare de schimbările politice. Un judecător foarte competent în această privință, care nu doar a locuit la Canton, ci a și studiat problemele locale cu atenție, domnul John Francis Davis, comisar al Majestății Sale britanice în China, afirmă că a văzut acolo o națiune a cărei istorie nu prezintă nici o tentativă de revoluție socială, nici de schimbare a formelor puterii. După părerea sa, nu o putem defini mai bine decât declarând-o compusă în întregime din conservatori hotărâți.

Este un contrast izbitor cu civilizația lumii romane, în care modificările guvernamentale s-au succedat cu o rapiditate înfricoșătoare până la sosirea națiunilor din nord. Pretutindeni în această societate nebună se găseau ușor populații suficient de dezinteresate de ordinea existentă pentru a se arăta dispuse să servească cele mai nebunești tentative. N-a rămas nimic neîncercat în această perioadă de câteva secole, nu s-a respectat nici un principiu. Proprietatea, religia, familia au trezit, aici ca pretutindeni, îndoieli considerabile asupra legitimității lor, și mari mase,

la nord sau mai la sud, au fost dispuse să aplice cu forța teoriile novatorilor. Nimic nu avea, în lumea greco-romană, o bază solidă, nici măcar unitatea imperială, indispensabilă totuși, se pare, binelui comun, și nu doar armatele, cu multimea lor de Augusti improvizați, au încercat să zguduie constant acest simbol al societății; împărații înșiși, începând cu Dioclețian, credeau atât de puțin în monarhie, încât au încercat de bunăvoie dualismul puterii, apoi au guvernat câte patru. Repet, nici o instituție, nici un principiu nu au fost stabile în această mizerabilă societate, care nu avea altă rațiune mai bună de a fi decât imposibilitatea fizică de a eșua într-o parte sau alta, până când niște brațe viguroase au venit s-o distrugă, obligând-o să devină ceva definit.

Găsim astfel între aceste două mari organisme sociale, Imperiul Celest și lumea romană, o perfectă opoziție. Civilizației din Asia orientală îi voi adăuga civilizația brahmanică, căreia trebuie să-i admirăm în același timp intensitatea și răspândirea. Dacă, în China, toată lumea, sau aproape, atinge un anumit nivel de cunoștințe, e la fel printre hinduși: fiecare, în casta sa, e animat de un spirit secular și știe clar ceea ce trebuie să învețe, să gândească și să creadă. La budiștii din Tibet și din alte părți ale Asiei înalte, nimic mai rar decât să întâlnești un țaran care să nu știe să citească. Toată lumea are convingeri asemănătoare despre subiectele importante.

Vom găsi oare aceeași omogenitate la popoarele noastre europene? Întrebarea nu merită să fie pusă. Abia imperiul greco-roman ne oferă nuanțe, diferențe nu între popoare, ci în sânul aceluiași naționalități. Voi trece peste ceea ce privește Rusia și o mare parte din statele austriece: demonstrația mea ar fi prea facilă. Să vedem Germania, sau Italia, Italia meridională mai ales; Spania, chiar dacă într-o mai mică măsură, prezintă o imagine asemănătoare; la fel și Franța.

Să luăm Franța: nu voi spune doar că diferența de maniere îi frăpează și pe observatorii cei mai superficiali, că s-a văzut de mult că între Paris și restul teritoriului e un abis și că de la porțile capitalei începe o cu totul altă națiune decât în interiorul său. Nimic mai adevărat; oamenii care se încred în unitatea politică stabilită la noi pentru a conchide că există o unitate de idei și o fuziune a sângelui se lasă pradă unei mari iluzii.

Nici o lege socială, nici un principiu generator al civilizației nu sunt înțelese în același mod în departamentele noastre. E inutil să-i chemăm aici pe normand, pe breton, pe angevin, pe limousin, pe gascon, pe provençal; toată lumea știe cât de puțin se aseamănă aceste popoare și cât diferă judecățile lor. Ceea ce trebuie semnalat e că în timp ce în China, în Tibet și în India noțiunile esențiale pentru menținerea civilizației sunt familiare tuturor claselor, la noi nu e nicidecum la fel. Prima, cea mai

elementară, cea mai abordabilă dintre cunoștințe rămâne un mister pentru populația noastră rurală: pentru că în general ea nu știe să scrie și să citească și nu se consideră important ca ea să învețe, deoarece nu se vede utilitatea acestui lucru. În această privință cred mai puțin în promisiunile legii, în minciunile instituțiilor, și mai mult în ceea ce am văzut eu însumi și în ceea ce au constatat bunii observatori. Guvernele și-au epuizat eforturile cele mai laudabile pentru a-i scoate pe țărani din ignoranță; nu doar copiii au, în satele noastre, toate facilitățile pentru a se instrui, ci și adulții care, recrutați la vârsta de douăzeci de ani, întâlnesc, în școlile regimentelor, cele mai bune mijloace pentru a dobândi cunoștințele indispensabile. În ciuda acestor măsuri, în ciuda acestei sollicitudini paterne și a repetării de către administrație către agenții săi a eternului *compelle intrare**, clasele agricole nu învață nimic. Am văzut, și o dată cu mine toate persoanele care au locuit în provincie, părinți care-și trimit copiii la școală cu repulsie și taxează drept timp pierdut orele pe care aceștia și le petrec acolo, retrăgându-i sub cel mai mic pretext și nelăsând ca anii de școală să se prelungească; iar când părăsește școala, tânărul nu are altceva de făcut decât să uite ceea ce a învățat; își face chiar o mândrie din asta, atitudine imitată de soldații liberați care, în mai multe părți ale Franței, nu doar că nu mai vor să scrie și să citească ci, prefăcându-se că au uitat limba franceză, ajung să o uite cu adevărat. Aș aproba deci cu dragă inimă atâtea eforturi generoase risipite în van pentru a instrui populația noastră rurală, dacă n-aș fi convins că știința pe care vrem să le-o oferim nu le convine și că, dincolo de aparenta lor nepăsare, se ascunde o ostilitate de neînving față de civilizația noastră. Găsesc în această rezistență pasivă o dovadă a ostilității, dar nu e singura. Acolo unde se reușește, cu ajutorul unor circumstanțe care par favorabile, să se învingă această încăpățănare, apare și mă urmărește o altă dovadă mai convingătoare. Pe alocuri, tentativele de instruire reușesc. Departamentele din est și marile orașe manufacturiere numără mulți muncitori care învață bucușori să scrie și să citească. Trăiesc într-un mediu care le dovedește utilitatea acestor lucruri. Dar îndată ce acești oameni posedă într-o măsură satisfăcătoare primele elemente ale instruirii, ce fac ei, în cea mai mare parte, din ele? Mijloace de a acumula idei și sentimente nu în mod instinctiv, ci activ ostile ordinii sociale. Nu fac excepție decât populațiile agricole și chiar muncitorii din nord-est, unde cunoștințele elementare sunt mai răspândite decât oriunde, păstrate o dată ce au fost dobândite și nu aduc în general decât roade bune. Vom remarca faptul că aceste populații țin mai îndeaproape de rasa germanică și nu mă mir văzându-le ceea ce

* „Silește-i să intre“, Luca 14, 23 (n. red.).

sunt. Ceea ce spun despre departamentele din est se aplică și Belgiei și Olandei.

Dacă, după ce am constatat lipsa gustului pentru civilizația noastră, privim fondul de credințe și de opinii, depărtarea devine și mai remarcabilă. Cât despre credințe, trebuie să-i mulțumim din nou creștinismului pentru că nu a fost prea exclusiv și n-a impus o formulă prea restrânsă. Ar fi întâmpinat obstacole mai periculoase. Episcopii și preoții au de luptat, nu mai puțin azi decât acum un secol, cinci sau cincisprezece, împotriva superstițiilor și a tendințelor transmise ereditar și cu atât mai de temut cu cât, aproape niciodată mărturisite, ele nu se lasă combătute, nici învinse. Nu există preot luminat, care a evanghelizat sate, care să nu știe cu câtă străduință profundă țăranul, chiar credincios, continuă să ascundă în sufletul său nu știu ce idee tradițională a cărei existență nu se dezvăluie decât rareori și împotriva voinței sale. Îi vorbește despre ea? Neagă, nu acceptă să discute și rămâne cu o convingere de neclintit. Are toată încrederea în preotul său, până la ceea ce am putea numi religia sa exclusiv secretă, și de aici această închidere în tăcere care, în toate provinciile noastre, este caracteristica cea mai marcantă a țăranului față de ceea ce el numește burghez și linia de demarcație de netrecut între el și proprietarii cei mai iubiți ai ținutului său. Iată, în fața civilizației, care este atitudinea acestui popor care trece drept unul dintre cele mai civilizate; sunt înclinat să cred că dacă, făcând o statistică aproximativă, am spune că în Franța zece milioane de suflete acționează în sfera noastră de sociabilitate și douăzeci și șase de milioane rămân în afara ei, am fi tot departe de adevăr.

Iar dacă popoarele noastre n-ar fi decât grosolane și ignorante, am putea să ne ocupăm mai puțin de această separare și să ne consolăm cu ideea vulgară de a le cuceri încetul cu încetul și de a le amesteca cu masele deja luminate. Dar acești oameni au ceva de sălbatici: la prima vedere, îi consideri lipsiți de rațiune și aproape brute, pentru că exteriorul le e umil și șters; apoi, pe măsură ce pătrunzi, oricât de puțin, în viața lor particulară, îți dai seama că ei nu se conformează, în izolarea lor voluntară, unui sentiment de neputință. Afecțiunea și antipațiile lor nu merg la întâmplare și totul, la ei, concordă, într-o înlanțuire logică de idei foarte înapoiate. Vorbind adineauri de religie, aș fi putut remarca și distanța imensă ce separă doctrinele noastre morale de cele ale țăranilor noștri, măsura în care ceea ce ei ar numi *delicatese* e diferit de ceea ce înțelegem noi prin acest cuvânt! Și, în fine, cu câtă tenacitate continuă ei să privească tot ceea ce nu e ca ei, țăran, la fel cum oamenii din vechime îi priveau pe străini! Într-adevăr, nu-l ucid, datorită terorii singulare și misterioase pe care le-o inspiră legile pe care nu le-au făcut ei; dar îl urăsc pe față, se tem de el și, atunci când nu există riscuri, fură de la el

cât pot. Sunt ei deci răi? Nu între ei; îi vedem schimbând vorbe bune și formule de politețe. Doar că se consideră o altă specie, dacă e să-i credem, o specie oprimată, slabă, care trebuie să recurgă la șiretenie, dar care-și păstrează un orgoliu tenace și foarte disprețuitor. În unele din provinciile noastre, țăranul se consideră de viță mai bună și mai veche decât fostul său senior. Orgoliul de familie al anumitor țărani îl egalează azi cel puțin pe cel al nobilimii medievale.

Nu există nici o îndoială, fondul populației franceze nu are decât puține puncte comune cu suprafața sa; e un abis deasupra căruia e suspendată civilizația, iar apele adânci și imobile ce dorm în fundul prăpastiei se vor dovedi într-o zi dizolvante în mod irezistibil. Evenimentele cele mai tragice au însăngerat țara, fără ca națiunea agricolă să caute altă cale decât cea pe care era forțată să o apuce. Acolo unde interesul său personal și direct nu e în joc, ea a lăsat să treacă furtunile fără să se amestece, nici chiar din simpatie. Înfricoșate și scandalizate de acest spectacol, multe persoane au spus că țăranii sunt esențialmente perversi; e totodată o nedreptate și o apreciere falsă. Țăranii ne privesc aproape ca pe niște dușmani. Ei nu înțeleg nimic din civilizația noastră, nu contribuie la ea de bunăvoie și, pe cât posibil, se cred autorizați să profite de dezastrele ei. Dacă-i privim în afara acestui antagonism, uneori activ, cel mai adesea inert, nu ne mai îndoiim că în ei rezidă mari calități morale, deși uneori aplicate în mod neobișnuit.

Aplic întregii Europe ceea ce am spus despre Franța și conchid că, asemănătoare în această privință Imperiului Roman, lumea modernă cuprinde mult mai mult decât stăpânește. Nu putem avea deci multă încredere în durată stării noastre sociale, iar puținul atașament pe care-l inspiră aceasta din urmă, chiar în clasele superioare celor rurale, mi se pare o bună dovadă. Civilizația noastră este comparabilă cu acele insulite efemere împinse la suprafața mărilor de forța vulcanilor subacvatici. Lăsate în seama acțiunii distrugătoare a curenților și părăsite de forța care le susținuse la început, ele se vor prăbuși într-o zi, iar resturile lor vor fi înghițite de valurile cuceritoare. Sfârșit trist, și pe care multe rase generoase l-au avut înaintea noastră! Nu putem îndepărta răul, el este inevitabil. Înțelepciunea nu poate decât să-l prevadă și nimic mai mult. Cea mai mare prudență nu poate contrazice nici măcar pentru un moment legile imuabile ale lumii.

Astfel, necunoscută, negată sau urâtă de cei mai mulți oameni aflați în umbra ei, civilizația noastră este totuși unul din cele mai glorioase monumente pe care le-a înălțat vreodată geniul speciei. Dar nu prin inventivitate se remarcă ea. Dincolo de asta, să spunem că a dus departe spiritul comprehensiv și puterea de a cuceri, care este o consecință a acestuia. A înțelege totul înseamnă a lua totul. Dacă nu ea a creat știin-

tele exacte, cel puțin le-a dat exactitate și le-a scăpat de divagațiile de care, printr-un fenomen ciudat, erau pline mai mult decât toate celelalte cunoștințe. Grație descoperirilor sale, ea cunoaște lumea materială mai bine decât societățile precedente. Ea a ghicit o parte din legile sale principale, știe să le expună, să le descrie și să împrumute de la natură forțe miraculoase peptu a le spori pe cele ale omului. Din aproape în aproape și prin justetea cu care folosește inducția, ea a reconstruit fragmente imense de istorie, lucru pe care cei vechi nu l-au bănuț niciodată și, cu cât s-a îndepărtat de epocile primitive, cu atât le-a pătruns mai bine misterele. Acestea sunt dovezi de superioritate și ar fi o nedreptate dacă i le-am contesta.

Admițând acestea, suntem oare îndreptățiti să conchidem, așa cum se face de obicei cu prea mare ușurință, că civilizația noastră deține superioritatea absolută asupra tuturor celor care au existat și există în afara ei? Da și nu. Da, pentru că datorează prodigioasei diversități de elemente componente faptul că se bazează pe un puternic spirit de comparație și de analiză, care o ajută să-și însușească aproape orice; da, pentru că acest eclectism îi favorizează dezvoltarea în cele mai diverse sensuri; din nou da, pentru că, grație sfaturilor geniului germanic, prea utilitar pentru a fi distructiv, și-a construit o moralitate ale cărei înțelepte exigențe erau în general necunoscute până la ea. Dar dacă împingem ideea meritului său până la a o declara superioară fără rezerve, spun nu, pentru că, de fapt, ea nu excelează prin nimic.

În arta guvernării, o vedem supusă oscilărilor neîncetate provocate de exigențele raselor diferite pe care le cuprinde. În Anglia, în Olanda, la Neapole, în Rusia principiile sunt încă destul de stabile, pentru că populația e mai omogenă, sau măcar aparține unor grupuri din aceeași categorie și având instincte similare. Dar pretutindeni altundeva, mai ales în Franța, în Italia centrală, în Germania, unde diversitatea etnică este fără limite, teoriile guvernării n-au putut să se înalte niciodată la rangul de adevăruri, iar știința politică este în permanentă experimentare. Civilizația noastră, devenită astfel incapabilă de a avea o credință fermă în ea însăși, e lipsită de stabilitate care e una din principalele caracteristici din definiția pe care am dat-o mai sus. Cum nu găsim această tristă neputință la societățile budiste și brahmanice, cum nici Imperiul Celest nu o cunoaște, aceste civilizații au un avantaj asupra noastră. Acolo toată lumea e de acord cu ceea ce trebuie să creadă în materie de politică. Sub o administrație înțeleaptă, atunci când instituțiile seculare dau roade, oamenii se bucură. Când, în mâini neîndemânățice, ele dăunează binelui public, le deplâng ca pe ei înșiși. Dar respectul nu încetează niciodată să le înconjoare. Uneori doresc să le purifice, dar niciodată să le distrugă sau să le înlocuiască cu altele. Ar trebui să fim

orbi ca să nu vedem aici o garanție de longevitate pe care societatea noastră e departe de a o avea.

Din punctul de vedere al artelor, inferioritatea noastră față de India este clară, tot atât ca față de Egipt, Grecia și America. Nici în domeniul grandiosului, nici în cel al frumosului nu avem nimic comparabil cu capodoperele raselor antice; și când zilele noastre se vor fi sfârșit și ruinele orașelor și ale monumentelor noastre vor acoperi pământul, călătorul nu va descoperi în pădurile și mlaștinile de pe malurile Tamisei, ale Senei și ale Rinului nimic care să rivalizeze cu somptuoasele ruine de la Philae, Ninive, Partenon, Salsette*, din valea Tenochtitlan. Dacă în domeniul științelor pozitive secolele viitoare au ce învăța de la noi, nu se întâmplă la fel și cu poezia. Admirația disperată pe care o acordăm, pe bună dreptate, minunilor intelectuale ale civilizațiilor străine e o dovadă arhisuficientă.

Vorbind acum despre rafinamentul moravurilor, e evident că suntem premianți din toate punctele de vedere. O suntem prin propriul nostru trecut, cu momente în care luxul, delicatetea obiceiurilor și somptuozitatea vieții erau înțelese într-un mod infinit mai generos și mai larg ca în zilele noastre. Într-adevăr, plăcerile erau mai puțin generalizate. Ceea ce numim *bunăstare* nu aparținea decât câtorva. O cred; dar dacă trebuie să admitem, fapt incontestabil, că eleganța moravurilor înalță într-atât spiritul mulțimilor spectatoare încât înobilează existența unor indivizi favorizați și că răspândește peste întreaga țară un luciu de măreție și de frumusețe devenit patrimoniu comun, civilizația noastră, esențialmente meschină în manifestările sale exterioare, nu e comparabilă cu rivalele sale.

Voi încheia acest capitol remarcând modul în care caracterul primitiv organizator al oricărei civilizații este identic cu trăsătura cea mai evidentă a spiritului rasei dominatoare; că o civilizație se alterează, se transformă pe măsură ce rasa suferă și ea asemenea efecte; că în civilizație se continuă, pe o durată mai mică sau mai mare, impulsul dat de o rasă care totuși a dispărut și, în consecință, că genul de ordine impus într-o societate este faptul care accentuează cel mai mult aptitudinile particulare și gradul de elevare al unui popor, este oglinda cea mai clară în care-și poate acesta reflecta individualitatea.

Îmi dau seama că am făcut o digresiune destul de lungă, ale cărei ramificații s-au întins mai departe decât voiam. Nu regret prea mult. Am putut expune, cu această ocazie, anumite idei care trebuia neapărat să

* Salsette – insula indiană din Marea Oman, aflată la nord de insula Bombay, celebră pentru arhitectura templelor și mănăstirilor sale budiste, săpate în pereții munților în secolul al IX-lea și al X-lea (n. red.).

treacă prin fața ochilor cititorului. Totuși, e momentul să reintru în cursul natural al deducțiilor mele. Seria e încă departe de a fi completă.

Am spus de la început acest adevăr, că viața sau moartea societăților rezultă din cauze interne. Am spus care sunt aceste cauze. M-am adresat naturii lor intime pentru a le putea cunoaște. Am demonstrat falsitatea originilor care le sunt în general atribuite. Căutând un semn care să le poată denunța în mod constant și servind, în orice caz, la constatarea existenței lor, am găsit aptitudinea de a crea civilizația, pusă alături de imposibilitatea de a concepe această stare. Dar părăsesc pentru moment această cercetare. Care e primul punct de care trebuie să mă ocup acum? După ce am recunoscut în ea însăși cauza latentă a vieții sau a morții societăților după un semn natural și constant, e timpul să studiez natura intimă a acestei cauze. Am spus că ea derivă din meritul relativ al raselor. Logica cere deci să precizez imediat ce înțeleg prin cuvântul *rasă*, și aceasta va face obiectul capitolului următor.

Capitolul X

Unii anumiști atribuie umanității origini multiple

Trebuie să cercetăm mai întâi cuvântul *rasă* în accepția sa fiziologică.

Opinia unui mare număr de observatori, pornind de la prima impresie și judecând extremele*, este că familiile umane sunt marcate de diferențe atât de radicale, încât nu putem decât să le refuzăm identitatea de origine. Alături de descendența adamică, erudiții ce aderă la acest sistem presupun mai multe alte genealogii. Pentru ei, unitatea primordială nu există în specie sau, mai bine zis, nu există o singură specie; există trei, patru și mai multe, din care au rezultat generații perfect distincte care, prin amestecurile lor, au format hibrizi.

Pentru a înțelege această teorie, se pornește cu ușurință de la convingerea comună, punând sub ochii criticului diferențele clare, evidente, frapante între grupurile umane. Când observatorul se află în fața unui subiect cu carnăție gălbuie, cu barba și părul rare, cu fața lată, cu craniu piramidal, cu ochii foarte oblici, cu pielea pleoapelor atât de întinsă spre unghiul extern încât ochiul abia se deschide, cu statură destul de umilă și cu membrele greoaie, acest observator recunoaște un tip bine

* Flourens, „Eloge de Blumenbach“, *Mémoires de l'Académie des sciences*, Paris, 1847, in quarto, p. xiii (n. a.).

caracterizat, bine marcat și ale cărui principale trăsături sunt ușor de ținut minte.

Apare un alt individ: e un negru de pe coasta occidentală a Africii, înalt, cu un aspect viguros, cu membre greoaie, cu o tendință marcată spre obezitate. Culoarea nu mai e gălbuie, ci complet neagră; părul nu mai e rar și drept ci, dimpotrivă, des, gros, lănos și crescând repede; maxilarul inferior e ieșit în afară, craniul are acea formă numită *prognată*, iar statura nu e mai puțin originală. „Oasele lungi sunt îndreptate spre exterior, tibia și peroneul sunt, spre înainte, mai convexe decât la europeni, gambele sunt înalte; tălpile sunt foarte plate, iar călcâiul, în loc să fie arcuit, se continuă aproape în linie dreaptă cu celelalte oase ale tălpii, care este foarte mare. Mâna prezintă și ea, în dispunerea ei generală, caracteristici asemănătoare.“*

Când ochiul se oprește un moment asupra unui individ astfel conformat, spiritul își amintește involuntar structura maimuței și e înclinat să admită că rasele negre din Africa occidentală au ieșit dintr-o ramură care nu are nimic în comun, în afară de câteva raporturi generale între forme, cu familia mongolă.

Vin apoi triburi al căror aspect fletează și mai puțin decât cel al negrului congolez amorul propriu al umanității. E meritul specific al Oceaniei de a furniza speciile cele mai degradate, cele mai hidoase, cele mai respingătoare ale acestor ființe mizerabile formate, se pare, pentru a servi drept tranziție între om și brută. Față de mai multe triburi australiene, negrul african capătă valoare și pare să trădeze o mai bună descendență. La multe din nefericitele popoare ale acestei lumi recent descoperite, mărimea capului, excesiva subțirime a membrilor, forma famelică a corpului le dau un aspect hidos. Părul e drept sau ondulat, cel mai adesea lănos, carnația este neagră, pe un fond cenușiu.

În fine, dacă, după ce am examinat aceste tipuri din toate colțurile lumii, revenim la locuitorii Europei, ai sudului și vestului Asiei, îi găsim superiori în frumusețe, în justetea proporțiilor membrilor, în regularitatea trăsăturilor feței, încât suntem imediat tentați să acceptăm concluzia partizanilor multiplicității raselor. Nu doar că ultimele popoare pe care le-am numit sunt mai frumoase decât restul umanității, adunătură destul de tristă, trebuie să o recunoaștem, de urâtenii; nu doar că aceste popoare au avut gloria de a furniza modele admirabile de Venus, Apollo și Hercule Farnese; dar, mai mult, între ele s-a stabilit o ierarhie vizibilă încă din Antichitate și, în mijlocul acestei nobleți umane, europenii sunt superiori prin frumusețea formelor și vigoarea dezvoltării musculare. Nimic nu pare deci mai rezonabil decât a declara familiile din care se

* Prichard, *Histoire naturelle de l'homme* (n. a.).

compune umanitatea la fel de străine una de cealaltă precum sunt între ele animalele de specii diferite.

Aceasta a fost și concluzia primelor remarci și, atâta vreme cât ne vom ocupa doar de fapte generale, va părea că nimic nu poate s-o infirme.

Camper* a sistematizat printre primii aceste studii. El nu s-a mai mulțumit să decidă doar în urma unor mărturii superficiale; a vrut să-și organizeze demonstrația în mod matematic și a încercat să precizeze, din punct de vedere anatomic, diferențele caracteristice dintre categoriile umane. Reușind, a stabilit o metodă strictă care nu mai lasă nici o îndoială și opiniile sale au căpătat acea rigoare fără de care nu se poate vorbi de știință. A luat deci fața laterală a craniului și a măsurat deschiderea profilului prin intermediul a două linii numite de el *linii faciale*. Intersecția lor formează un unghi care, prin deschiderea sa mai mare sau mai mică, ar trebuie să indice gradul de dezvoltare a rasei. Una din aceste linii merge de la baza nasului la orificiul auditiv; cealaltă e tangentă proeminenței frunții în partea de sus, iar în partea de jos părții celei mai proeminente a maxilarului inferior. Prin unghiul format astfel se stabilește, nu doar pentru om, ci pentru toate clasele de animale, o scară avându-l în vârf pe european; și, cu cât unghiul e mai ascuțit, cu atât subiecții se îndepărtează de tipul care, în opinia lui Camper, reprezintă perfecțiunea. Astfel, păsările și peștii formează cel mai mic unghi. La mamiferele de diferite clase el crește. O anumită specie de maimuță urcă până la 42 de grade, chiar până la 50. Apoi urmează capul negrului din Africa având, ca și cel al calmucului, 70. Europeanul ajunge la 80 și, pentru a cita chiar cuvintele inventatorului, atât de măgulitoare pentru congenerii noștri: „De această diferență de 10 grade depinde frumusețea sa cea mai mare, ceea ce am putea numi frumusețea comparativă. Cât despre frumusețea absolută care ne izbește în unele opere ale sculpturii antice, precum capul lui Apollo sau Meduza lui Sosicles, ea rezultă dintr-o deschidere și mai mare a unghiului care, în acest caz, ajunge până la 100 de grade.”**

Această metodă era seducătoare prin simplitatea ei. Din nefericire, faptele au fost împotriva ei, accident întâmplat multor sisteme. Owen*** a stabilit, printr-o serie de operații fără replică, că Pierre Camper nu studiasse conformația craniului maimuțelor decât pe subiecți tineri și că, la indivizii ajunși la vârsta adultă, creșterea dinților, lărgirea maxilarelor

* Pierre Camper – anatomist olandez din secolul al XVIII-lea, inventator al măsurării unghiului facial, menite inițial să faciliteze arta desenării capetelor (n. red.).

** Camper, citat în Prichard, *Histoire naturelle de l'homme*, t. I, p. 152 (n. a.).

*** Richard Owen (1802-1894) – naturalist englez. Opera sa principală este *Arche-type and Homologies of Vertebrate Skeleton*, Londra, 1848 (n. red.).

și dezvoltarea arcadei zigomatice nefiind însoțite de o creștere corespunzătoare a creierului, diferențele față de craniul uman sunt cu totul altele decât cele ale căror cifre le-a stabilit Camper, de vreme ce unghiul facial al urangutanului negru sau al cimpanzeului cel mai favorizat de natură nu depășește 30, cel mult 35 de grade. De la această cifră la cele 70 de grade ale negrului și calmucului e prea mult pentru ca seria imaginată de Camper să rămână admisibilă.

Frenologia* și-a bazat multe din demonstrații pe teoriile savantului olandez. Se recunoștea, în seria ascendentă de la animale spre om, dezvoltarea corespunzătoare a instinctelor. Totuși, faptele au contrazis și acest punct de vedere. Sa obiectat, între altele, că elefantul, a cărui inteligență e incontestabil superioară celei a urangutanilor, prezintă un unghi facial mult mai ascuțit decât al lor; în plus, chiar printre maimuțele cele mai inteligente, cele mai susceptibile de a primi o educație domestică aparțin celor mai mari specii.

În afară de aceste două defecte, metoda lui Camper mai prezintă o latură contestabilă. Ea nu se aplică tuturor varietăților rasei umane. Ea lasă pe dinafară acele triburi cu capul piramidal și acest lucru e destul de frapant.

Blumenbach, contrazicându-l pe predecesorul său, a propus la rândul său un sistem: de a studia craniul uman începând de sus. El și-a numit invenția *norma verticalis*, metoda verticală. El a pretins că, prin compararea mărimii părții superioare a capetelor, vor ieși în evidență principalele diferențe în configurația generală a craniilor. După părerea sa, studiul acestei părți a corpului dă naștere atâtor remarci, mai ales privind punctele ce determină caracterul național, încât e imposibil să supunem această diversitate la o măsură unică de linii și unghiuri și că, pentru a ajunge la o clasificare satisfăcătoare, trebuie să luăm în considerare capetele sub acel unic aspect care poate avea cel mai mare număr de varietăți. Or, ideea sa ar prezenta acest avantaj. Ea se rezumă astfel: „Se așază seria de cranii de studiat astfel încât oasele malare să se afle pe aceeași linie orizontală, ca atunci când acestea se sprijină pe maxilarul inferior; apoi ne așezăm în spatele lor, privind succesiv deasupra vertex-ului fiecăruia; din acest punct vom sesiza variații în forma părților care contribuie cel mai mult la caracterul național, constând fie în direcția oaselor maxilare și malare, fie în lărgimea sau îngustimea conturului oval prezentat de vertex, fie, în sfârșit, în configurația plăta sau bombată a osului frontal.“**

* Frenologie – teorie elaborată de Gall și Spurzheim, numită și „craniologie“, stabilind anumite raporturi între capacitatea craniană și dezvoltarea corelată a funcțiilor intelectuale (n. red.).

** Blumenbach citat în Prichard, *Histoire naturelle de l'homme*, t. I, p. 157 (n. a.).

Consecința acestui sistem a fost, pentru Blumenbach, împărțirea umanității în cinci mari categorii*, împărțite la rândul lor în mai multe genuri și tipuri.

Această clasificare trezește mai multe îndoieli. Putem să-i reproșăm, pe bună dreptate, ca și celei a lui Camper, că a neglijat mai multe caracteristici importante; pentru a evita obiecțiile principale legate de aceasta, Owen a propus să fie examinată baza craniului, nu vârful. Unul din rezultatele principale ale acestei noi metode era identificarea definitivă a unei linii de demarcație clare între om și urangutan, astfel încât devenea aproape imposibilă găsirea legăturii imaginate de Camper între cele două specii. Într-adevăr, examinând cele două cranii, de om și de urangutan, pornind de la bază, ne dăm seama dintr-o privire de diferențele capitale. Diametrul antero-posterior este mai alungit la urangutan decât la om; arcada zigomatică, în loc să se afle în jumătatea anterioară a bazei craniene, formează, în regiunea mediană, doar o treime din lungimea totală a diametrului; în fine, poziția orificiului occipital, atât de interesantă prin raporturile sale cu formele generale ale individului și mai ales prin influența sa asupra obiceiurilor, nu e deloc aceeași. La om, ea se află aproape la mijlocul bazei craniului; la urangutan, ea se află la mijlocul treimii posterioare a acesteia.

Meritul observațiilor lui Owen este mare, fără îndoială; prefer totuși cel mai recent sistem cranioscopic, care este și cel mai ingenios în mai multe privințe, cel al savantului american Morton**, adoptat de domnul Carus***. Iată în ce constă acesta:

Pentru a demonstra diferențele între rase, cei doi savanți au pornit de la ideea că, cu cât craniile sunt mai mari, cu atât indivizii cărora ele aparțin sunt superiori. Se pune deci întrebarea: dezvoltarea craniului este egală la toate categoriile umane?

Pentru a obține răspunsul dorit, domnul Morton a luat mai multe cranii aparținând unor albi, unor negri, mongoli, piei-roșii din America de Nord și, acoperind cu vată toate deschizăturile, mai puțin *foramen*

* Adică: 1. rasa caucaziană; 2. mongolă; 3. etiopiană; 4. americană; 5. malaieziană. Clasificarea se află în Blumenbach, *De generis humani varietate nativa*, Göttingen, 1775 (n. red.).

** Morton – fondator al școlii americane de etnologie și antropologie. Principala sa lucrare este *Crania americana*, publicată în 1839 (n. red.).

*** Carl Gustav Carus (1789-1869) – medic, filosof și pictor german, considerat drept un precursor al lui Gobineau prin lucrarea sa, *Über ungleiche Befähigung der verschiedenen Menschheitsstämme für höhere geistige Entwicklung* („Tratat asupra inegalității aptitudinii diferitelor rase umane de a ajunge la un nivel cultural mai înalt“) (n. red.).

magnum, a umplut complet interiorul cu boabe de piper uscate, apoi a comparat cantitățile. Acest examen l-a condus la următorul tabel:

		1	2	3	4
		Număr de cranii măsurate	Media cifrelor capacității	Capaci- tatea maximă	Capaci- tatea minimă
Popoare albe		52	87	109	75
Popoare galbene	mongoli	10	83	93	69
	malaiezieni	18	81	89	64
Piei-roșii		147	82	100	60
Negri		29	78	94	65

Rezultatele din primele două coloane sunt foarte curioase. În schimb, nu pun prea mare preț pe ultimele două, căci pentru ca violenta perturbare pe care o aduc rezultatelor din a doua coloană să fie reală ar fi trebuit, mai întâi, ca domnul Morton să fi operat pe un număr mult mai mare de cranii și apoi să fi specificat poziția socială a persoanelor cărora le-au aparținut. Astfel, a putut avea destui subiecți excepționali în ceea ce-i privește pe albi și pe pieile-roșii, procurându-și capete care au aparținut unor oameni de nivel mai ridicat decât cel comun, în timp ce pentru negri nu cred că a avut la dispoziție capete de șefi de trib sau, pentru cei de rasă galbenă, de mandariini. Astfel se explică faptul că a putut atribui cifra 100 unui indian american, în timp ce mongolul cel mai inteligent pe care l-a examinat nu depășește 93 și e depășit chiar de negru, care are 94. Asemenea rezultate sunt cu totul incomplete, nesistematice și fără valoare științifică. În asemenea probleme ar trebui să evităm cu grijă judecățile bazate pe examinarea individuală. Sunt deci înclinat să resping a doua jumătate a calculelor domnului Morton.

Mă simt nevoit să mai contest și un alt detaliu. În coloana a doua, între 87, indicând capacitatea craniului de alb, 83 pentru cel de rasă galbenă și 78 pentru negru e o gradație evidentă. Dar măsurile de 83, 81 și 82, date pentru mongoli, malaiezieni și piei-roșii sunt medii care se confundă, și cu atât mai mult cu cât domnul Carus nu ezită să-i așeze pe mongoli și pe malaiezieni într-o singură rasă, adică să reunească cifrele 83 și 81. De ce, atunci, să luăm cifra 82 drept caracteristică a unei rase distincte și să creăm astfel, arbitrar, o a patra mare subdiviziune umană?

Această anomalie susține, de altfel, partea slabă a sistemului domnului Carus. Savantul saxon presupune că, așa cum vedem planeta noastră trecând prin patru stadii, de noapte, zi, dimineață și amurg, tot așa trebuie să existe, în specia umană, patru varietăți corespunzând acestor

variații ale luminii. El întrezărește aici un simbol, tentație întotdeauna periculoasă pentru un spirit rafinat. Domnul Carus i-a cedat, așa cum ar fi făcut mulți savanți compatrioți. Popoarele albe sunt popoarele zilei; cele negre, ale nopții; cele galbene, ale dimineții sau ale crepusculului orientului; cele roșii, ale serii sau ale crepusculului occidentului. Ghicim toate apropierea ingenioase care vin să se adauge acestui tablou. Astfel, națiunile europene, prin strălucirea științei și civilizației lor, au o legătură mai evidentă cu starea luminoasă și, în timp ce negrii dorm în tenebrele ignoranței, chinezii trăiesc într-o semi-lumină care le conferă o existență socială incompletă, totuși puternică. Pentru pieile-roșii, care dispar încetul cu încetul din această lume, ce imagine ar fi mai frumoasă decât cea a apusului de soare!

Din nefericire, comparația nu e demonstrație și, lăsându-se pradă acestui impuls poetic, domnul Carus și-a stricat întrucâtva frumoasa sa teorie. În privința restului, trebuie spus ceea ce am spus și pentru celelalte doctrine etnologice, ale lui Camper, Blumenbach sau Owen: domnul Carus nu reușește să sistematizeze ansamblul diferențelor fiziologice remarcate la rasele umane.

Partizanii unității etnice au remarcat această lipsă și au pretins că, din moment ce observațiile asupra conformației craniului par a nu putea fi clasificate încât să formeze un sistem care să demonstreze separarea originară a raselor, trebuie să considerăm diferențele nu ca trăsături radical diferite, ci ca simple rezultate ale unor cauze secundare independente, lipsite total de caracter specific.

Ar însemna să ne bucurăm prea curând. Dificultatea de a găsi o metodă nu înseamnă imposibilitatea descoperirii ei. Partizanii unității n-au admis totuși această rezervă. Pentru a-și impune opinia, ei au remarcat că anumite triburi aparținând aceleiași rase, departe de a prezenta același tip fizic, se deosebesc, din contră, destul de mult. De exemplu, fără a ține cont de proporția elementelor din fiecare amestec, ei au citat diferite ramuri ale familiei metise malaio-polineziene și au adăugat că, dacă grupele a căror origine este comună pot totuși să aibă forme craniene și faciale total diferite, rezultă că cele mai mari diferențe în acest gen nu dovedesc multiplicitatea originară; că, de-acum încolo, oricât de stranii ar putea părea, în ochii europenilor, negrii sau mongolii, acest lucru nu demonstrează această multiplicitate a originilor. În concluzie, cauzele separării familiilor umane trebuind să fie căutate mai departe în timp, putem considera deviațiile fiziologice ca simple rezultate ale unor cauze locale acționând într-un interval de timp mai mult sau mai puțin îndelungat.

Înconjurați de atâtea obiecții bune și rele, partizanii multiplicității raselor au încercat să-și lărgască cercul argumentelor și, fără a se mai

limita la studiul craniilor, au trecut la cel al individului întreg. Pentru a arăta, ceea ce este adevărat, că diferențele nu există doar în aspectul feței și în construcția oaselor capului, ei au invocat fapte nu mai puțin grave, precum forma bazinului, proporția relativă a membrilor, culoarea pielii, natura părului.

Camper și alți anatomisti au recunoscut, de mai mult timp, că bazinul negrului prezintă câteva particularități. Doctorul Vrolik*, extinzându-și cercetările, a observat că, pentru europeni, diferențele între bazinul femeii și cel al bărbatului sunt mult mai puțin marcate, iar în rasa neagră vede, la ambele sexe, un caracter mai evident de animalitate. Savantul din Amsterdam, plecând de la ideea potrivit căreia conformația bazinului o influențează în mod necesar pe cea a fătului, a ajuns la concluzia existenței unor diferențe originare.

Domnul Weber** a atacat această teorie cu puțin succes totuși. A trebuit să recunoască faptul că anumite forme de bazin se întâlnesc mai frecvent la o rasă decât la alta și nu i-a mai rămas decât să arate că această regulă are și excepții și că anumiți subiecți americani, africani, mongoli prezintă forme proprii europenilor. Nu e mare lucru, mai ales că domnul Weber, vorbind despre aceste excepții, nu pare să se fi gândit la faptul că această conformație deosebită poate să nu fie decât rezultatul unui amestec al sângelui.

În privința dimensiunii membrilor, adversarii unității speciei pretind că europeanul este mai bine proporționat. Li se răspunde că subțirimea membrilor, la națiile care se hrănesc mai mult cu vegetale, sau cu o alimentație imperfectă, nu trebuie să surprindă; desigur, această replică e bună. Dar atunci când se menționează dezvoltarea extraordinară a bustului la Quichuas (incași), criticii, decizi să n-o accepte drept caracteristică specifică, neagă argumentul într-un mod puțin concludent, căci a pretinde, așa cum fac ei, că această lărgime a pieptului se explică, precum la muntenii din Peru, prin înălțimea lanțului Anzilor, nu înseamnă a oferi un motiv serios. Există în lume numeroase populații care trăiesc în munți și care sunt alcătuite diferit față de Quichuas.

Urmează observațiile privind culoarea pielii. Partizanii unității susțin că aici nu se găsește nici un argument specific: mai întâi pentru că această colorare ține de circumstanțele climaterice și nu e permanentă, afirmație mai mult decât îndrăzneată; apoi, deoarece culoarea se pretează la stabilirea unui număr infinit de nuanțe, prin care se trece în mod

* Gerard Vrolik – anatomist olandez; a scris *Considerații asupra diversității bazinelor diferitelor rase umane*, Amsterdam, 1826, și *Memorii asupra unor subiecți interesante de anatomie și fiziologie*, Amsterdam, 1822 (n. red.).

** Ernst Weber (1795-1878) – fiziolog german. Gobineau se refer la lucrarea sa *Annotationes anatomicae et physiologicae*, Leipzig, 1851 (n. red.).

imperceptibil de la alb la galben, de la galben la negru, fără a se putea descoperi o linie de demarcație suficient de bine definită. Acest lucru dovedește doar existența a nenumărați hibrizi, observație pe care partizanii unității o trec cu vederea. Referitor la caracterul specific al părului, domnul Flourens, cu marea sa autoritate, e de partea unității originare a raselor.

După ce am trecut rapid în revistă argumentele inconsistente, am ajuns la adevărata citadelă științifică a partizanilor unității. Ei au un argument de o mare forță, pe care l-am lăsat la urmă: ușurința cu care diferitele ramuri ale speciei umane produc hibrizi, și fecunditatea acestor hibrizi înșiși.

Observațiile naturaliştilor par să fi demonstrat că, în lumea animală sau vegetală, metișii nu se pot naște decât din specii destul de înrudite și chiar în acest caz, produsele lor sunt condamnate dinainte la sterilitate. S-a observat, de altfel, că între speciile apropiate, chiar dacă fecundarea e posibilă, acuplarea e dezgustătoare și nu se obține, de regulă, decât prin șiretenie sau prin forță, ceea ce ar indica că, în stare liberă, numărul de hibrizi este și mai limitat decât e prin intervenția omului. Sa tras concluzia că facultatea de a produce indivizi fecunzi trebuie trecută în categoria caracteristicilor specifice.

Cum nimic nu ne autorizează să credem că specia umană ar fi scutită de această lege, nimic altceva n-a putut, până acum, să zguduie forța obiecției care, mai mult decât toate celelalte, ține în șah sistemul adversarilor unității. Se afirmă, e adevărat, că în anumite părți ale Oceaniei femeile indigene, devenite mame ale unor metiși europeni, nu mai sunt capabile de a fi fecundate de compatrioții lor. Admitând această informație ca exactă, ea ar putea deveni punctul de plecare al unor investigații mai aprofundate; dar, în prezent, nu știm deocamdată cum să ne servim de ea pentru a infirma principiile admise în privința generării hibrizilor. El nu aduce nici o dovadă împotriva deducțiilor pe care le-am făcut în această privință.

Capitolul XI

Diferențele etnice sunt permanente

Partizanii unității afirmă că separarea raselor e aparentă și se datorează doar circumstanțelor locale precum acelea a căror influență o suferim azi, sau deviațiilor accidentale de conformație la părintele unei ramuri. Întreaga umanitate are, pentru ei, acces la aceleași perfecționări; pretutindeni tipul original, comun, mai mult sau mai puțin voalat,

persistă cu aceeași forță, iar negrul, sălbaticul american, tungusul din nordul Siberiei pot și trebuie, supuși unei educații similare, să ajungă să rivalizeze cu europeanul în materie de frumusețe a formelor. Această teorie este inadmisibilă.

Am văzut mai sus care era cea mai solidă bază științifică a partizanilor unității: fecunditatea încrucișărilor umane. Această observație, care părea dificil de contrazis până acum, nu va mai fi invincibilă și nu mă va putea opri dacă nu se va baza pe un alt argument, de natură diferită și care, mărturisesc, mă impresionează mai mult: se spune că Geneza nu admite, pentru specia noastră, mai multe origini.

Dacă textul e clar, peremptoriu, incontestabil, trebuie să ne plecăm capul: cele mai mari îndoieli vor ceda, rațiunea nu are decât să se declare imperfectă și învinsă, originea umanității e una singură și tot ce pare să demonstreze contrariul nu e decât o aparență de care nu trebuie să ne lăsăm înșelați. Căci mai bine să lăsăm o problemă de erudiție în obscuritate decât să ne hazardăm contra unei asemenea autorități. Dar dacă Biblia nu e explicită? Dacă toate Cărțile sfinte, consacrate altor lucruri decât clarificării chestiunilor etnice, au fost prost înțelese și dacă, fără să le dăunăm, putem să extragem din ele un alt sens, atunci nu voi ezita.

Că Adam este autorul speciei albe, trebuie s-o admitem cu siguranță. E clar că Scripturile vor să înțelegem asta, fiindcă din el descind generații care, incontestabil, au fost albe. Punând astfel problema, nimic nu dovedește că, în gândirea primilor autori ai genealogiei adamice, creaturile care nu aparțineau rasei albe treceau drept făcând parte din specie. Nu se spune un cuvânt despre națiile galbene și, doar printr-o interpretare al cărei caracter arbitrar voi reuși să-l dovedesc în Cartea următoare, se atribuie patriarhului Ham culoarea neagră. Fără îndoială, traducătorii și comentatorii, afirmând că Adam este autorul a tot ceea ce poartă numele de om, au inclus în familia fiilor săi toate popoarele venite mai apoi. Conform acestora, urmașii lui Iafet sunt sursa națiunilor europene, semiții ocupă Asia anterioară, hamiții, din care se face, repet, fără motive temeinice, o rasă de origine melaniană, ocupă regiunile africane. Iată în ceea ce privește o parte a globului: e minunat, dar ce facem cu populația din restul lumii? Ea rămâne în afara acestei clasificări.

Nu insist acum asupra acestei idei. Nu vreau să intru în luptă pe față, chiar împotriva unor simple interpretări, dacă ele sunt acreditate. Mă mulțumesc să arăt că s-ar putea, fără a ieși din limitele impuse de Biserică, să li se conteste valoarea; apoi mă întreb dacă, admitând ca atare opinia partizanilor unității, nu s-ar mai putea explica faptele și altfel decât o fac ei și să se examineze dacă diferențele fizice și morale esențiale

între rasele umane nu pot exista, cu toate consecințele lor, independent de unitatea sau de multiplicitatea originii primare?

Admitem identitatea etnică pentru toate varietățile canine; cine totuși ar constata la toate aceste animale, fără distincții între genuri, aceleași forme, aceleași tendințe, aceleași obiceiuri, aceleași calități? La fel și pentru alte specii, cum ar fi caii, rasa bovină, urșii ș.a. Pretutindeni identitate în privința originii, diversitate în rest, și diversitate atât de profund stabilită, încât nu se poate pierde decât prin încrucișări, și nici chiar atunci tipurile nu revin la o identitate reală de caracter. În timp ce, atâta timp cât puritatea raselor se menține, trăsăturile speciale rămân permanente și se reproduc, din generație în generație, fără deviații sensibile.

Acest fapt incontestabil a condus la întrebarea dacă în speciile animale domesticite putem recunoaște formele și instinctele ramurii primitive. Întrebarea pare să rămână fără răspuns. E imposibil de determinat care ar fi trebuit să fie forma și aspectul individului primitiv și cu cât s-au depărtat de ea deviațiile pe care le avem azi sub ochi. Un mare număr de vegetale ridică aceeași problemă. Mai ales omul, creatura cea mai interesantă sub aspectul originilor, refuză să se lase descifrată sub acest raport.

Diferitele rase au fost sigure că autorul antic al speciei a avut exact aceleași caracteristici ca și ei. Doar din acest punct de vedere tradițiile lor sunt unanime. Albii și-au făcut un Adam și o Evă pe care Blumenbach i-a declarat caucazieni; și o carte frivolă în aparență, dar plină de observații juste și de fapte exacte, *O mie și una de nopți*, povestește că anumiți negri îi credeau la rândul lor negri pe Adam și Eva. Acești autori ai omenirii fiind creați după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, Dumnezeu e tot negru, ca și îngerii, iar profetul lui Dumnezeu era, desigur, prea favorizat pentru a arăta o piele albă discipolilor săi.

Din nefericire, știința modernă n-a putut face nimic pentru a simplifica aceste opinii. Nici o ipoteză verosimilă n-a reușit să lumineze această obscuritate și, într-adevăr, rasele umane diferă tot atât de generatorul lor comun, dacă au unul, pe cât diferă între ele. Rămâne de explicat, pe terenul îngust pe care mă mișc și admitând opinia partizanilor unității, această deviere de la tipul primitiv.

Cauzele ei sunt dificil de descurcat. Opinia partizanilor unității o atribuie, cum am spus, influenței climei, poziției topografice și habitudinilor. E imposibil să mă raliez la o asemenea părere, având în vedere că modificările în constituția raselor, de la începutul timpului istoric, sub influența circumstanțelor indicate aici, nu par să fi avut importanța care ar trebui să li se atribuie pentru a explica satisfăcător asemenea profunde diferențe. Veți înțelege îndată.

Presupun că două triburi, încă asemănătoare tipului primitiv, locuiesc unul într-un ținut muntos, situat în interiorul unui continent, altul pe o insulă din regiunea maritimă. Aerul va fi cu totul diferit pentru cele două populații, la fel și hrana. Dacă, în plus, atribui hrană din belșug uneia, precară celeilalte, dacă o plasez pe prima sub acțiunea unui climat rece, iar pe cealaltă sub un soare tropical, e sigur că voi fi acumulat contrastele locale esențiale. Curgerea timpului adăugându-și forțele activității naturale a agenților fizici, încetul cu încetul cele două grupuri vor sfârși prin a căpăta câteva caracteristici proprii care le vor deosebi. Dar, chiar și la capătul mai multor secole, nimic esențial, organic nu se va fi schimbat în conformația lor; iar dovada este că întâlnim popoare separate printr-o întreagă lume, plasate în condiții de climă și de existență foarte diferite, ale căror tipuri seamănă totuși perfect. Toți etnologii sunt de acord. S-a dorit chiar ca hotentotii să devină colonie chineză, într-atâta semănau cu locuitorii Imperiului Celest, supoziție de altfel inacceptabilă. La fel, descoperim o mare asemănare între portretul vechilor etrusci, așa cum ne-a rămas el, și araucanii din America meridională. Fața, formele corpului indienilor cherokee par să se confunde cu cele ale mai multor populații italiene, cum sunt calabrezii. Fizionomia ascuțită a locuitorilor din Auvergne, mai ales a femeilor, este mai apropiată de cea a triburilor indiene din America de Nord decât de caracterul comun al populațiilor europene. Astfel, din moment ce, în climate îndepărtate și diferite și în condiții de viață atât de puțin asemănătoare, natura poate produce tipuri asemănătoare, e clar că nu agenții exteriori care acționează azi își impun caracteristicile lor tipurilor umane.

Totuși, trebuie să recunoaștem că circumstanțele locale pot cel puțin să favorizeze intensitatea mai mare sau mai mică a nuanțelor pielii, tendința spre obezitate, dezvoltarea relativă a mușchilor pectorali, alungirea membrelor inferioare sau a brațelor, măsura forței fizice. Dar, încă o dată, nimic esențial; a judeca după micile modificări pe care aceste cauze, atunci când își schimbă natura, le aduc conformației indivizilor nu e credibil, iar faptul că ele nu au exercitat o mare acțiune e o dovadă în plus.

Dacă nu știm ce revoluții au putut surveni în organizarea fizică a popoarelor până în zorii istoriei, putem cel puțin să remarcăm că această perioadă nu cuprinde, aproximativ, decât jumătate din vârsta atribuită speciei noastre; și dacă timp de trei sau patru mii de ani întunericul este de nepătruns, ne rămân alți trei mii de ani, la începuturile cărora putem situa câteva națiuni; totul dovedește că rasele cunoscute atunci și rămase, de atunci, într-o stare de relativă puritate nu și-au schimbat aspectul în mod notabil, chiar dacă unele nu mai locuiesc în aceleași ținuturi, nemaifiind supuse, prin urmare, aceluiași cauze exterioare. Îi voi da ca

exemplu pe arabi. Așa cum îi reprezintă monumentele egiptene, tot așa îi găsim și azi, nu doar în deșerturile aride ale ținuturilor lor, ci și în locurile fertile, adesea umede, din Malabar și de pe coasta Coromandel, în insulele din Marea Indiei, în mai multe locuri de pe coasta septentrională a Africii, unde sunt, într-adevăr, mai amestecați decât oriunde altundeva, iar urma lor se mai întâlnește și în câteva părți din Rousillon, din Languedoc și de pe țărmul spaniol, chiar dacă s-au scurs aproape două secole de la invazia lor. Influență mediilor, dacă avea, așa cum se presupune, puterea de a face și de a desface limitele organice, n-ar fi lăsat să existe o asemenea longevitate a tipurilor. Schimbându-și locul, descendenții ramurii ismaelite și-ar fi schimbat și conformația.

După arabi, îi voi cita pe evrei, încă și mai remarcabili în această privință, pentru că au emigrat în climate extrem de diferite de cel al Palestinei și pentru că nu și-au păstrat nici vechiul lor mod de viață. Tipul lor a rămas totuși asemănător cu el însuși, suferind doar schimbări cu totul neînsemnate, care nu au fost suficiente, la nici o latitudine, în nici o țară, pentru a altera caracterul general al rasei. Așa cum îi vedem pe războinicii reabiliți din deșerturile arabe, tot așa sunt și pașnicii israeliți portughezi, francezi, germani și polonezi. Am avut ocazia de a examina un om aparținând acestei categorii. Forma feței sale îi trăda perfect originea. Mai ales ochii săi erau de neuitat. Acest locuitor din nord, ai cărui strămoși direcți trăiau, de mai multe generații, între zăpezi, părea că mai ieri a fost ars de soarele Siriei. Astfel, trebuie să admitem că fața semitului a păstrat, în trăsăturile sale principale și caracteristice, aspectul pe care-l avea în picturile egiptene executate acum mai bine de trei sau patru mii de ani, iar acest aspect se regăsește, în circumstanțele climaterice cele mai diverse, ca fiind la fel de frapant și de recognoscibil. Identitatea între strămoși și urmași nu se limitează la trăsăturile fizice: ea persistă și în conformația membrilor, și în temperament. Evreii germani sunt, în general, mai scunzi, și prezintă o structură mai fragilă decât oamenii de rasă europeană, printre care trăiesc de secole. În afară de aceasta, vârsta nubilității este, la ei, mult mai precoce decât a compatrioților lor de altă rasă.

Iată o aserțiune diametral opusă sentimentului domnului Prichard. Acest fiziolog, în zelul său de a demonstra unitatea speciei, încearcă să arate că perioada pubertății, la ambele sexe, este aceeași pretutindeni și pentru toate rasele. Motivele pe care le invocă sunt extrase din Vechiul Testament în privința evreilor și, pentru arabi, din legea Coranului prin care vârsta căsătoriei pentru femei era la cincisprezece și chiar la optsprezece, în opinia lui Abu-Hanifah*.

* Abu-Hanifah – comentator al Coranului, fondator al școlii hanafite; a predat dreptul musulman la Kufa în secolul al VIII-lea (n. red.).

Aceste două argumente par discutabile. Mai întâi, mărturiile biblice nu sunt admisibile în acest domeniu pentru că expun adesea fapte în afara mersului obișnuit al lucrurilor; de pildă nașterea Sarei, survenită la bătrânețe și când Avraam însuși avea o sută de ani, e un eveniment pe care un raționament obișnuit nu se poate baza. Trecând la opinia și la prescripțiile legii musulmane, voi remarca faptul că, în realitate, Coranul nu a avut doar intenția de a constata aptitudinea fizică înainte de a autoriza căsătoria, ci a vrut și ca o femeie să fie suficient de inteligentă și de educată pentru a fi capabilă să înțeleagă îndatoririle unei stări atât de serioase. Dovadă faptul că Profetul are grijă să ordone, pentru tinerele fete, continuarea educației religioase până la nuntă. Din acest punct de vedere, era mai simplu ca acest moment să fie întârziat pe cât posibil, legislatorul considerând foarte important să dezvolte rațiunea înainte ca ea să se arate la fel de grăbită în hotărâri pe cât este natura în ale sale. Asta nu e tot. Împotriva mărturiilor serioase pe care le invocă domnul Prichard există altele mai concludente, chiar dacă mai frivole și care tranșează problema în favoarea opiniei mele.

De obicei poezii, în poveștile lor de dragoste, își arată eroinele în floarea frumuseții lor, fără a se preocupa de dezvoltarea morală, iar poezii orientale au avut mereu amante mai tinere decât vârsta indicată de Coran. Zelika, Leila nu au nici paisprezece ani. În India, diferența e și mai marcată. Sakuntala ar fi în Europa o fată foarte tânără, un copil. Cea mai frumoasă vârstă a dragostei pentru o femeie din acea țară este de la nouă la doisprezece ani. Iată deci o opinie generală, bine stabilită și admisă la rasele indiană, persană și arabă, că primăvara vieții, la femei, e o epocă puțin precocă pentru noi. Mult timp, scriitorii noștri au fost de acord în această privință cu vechile modele ale Romei. Romanii, în acord cu institutorii lor greci, acceptau vârsta de cincisprezece ani pentru maturitate. De când ideile din nord ne-au influențat literatura, n-am mai văzut în romane decât adolescenți de optsprezece ani și mai mult.

Dacă, acum, ne întoarcem la argumente mai puțin vesele, vom găsi la fel de multe. În afară de ceea ce am spus mai devreme despre evreii germani, putem spune că, în mai multe părți ale Elveției, dezvoltarea fizică a populației este atât de lentă, încât, pentru bărbați, ea nu se sfârșește nici la douăzeci de ani. O altă serie de observații, foarte ușor de abordat, o oferă Țigani. Indivizii de această rasă au aceeași precocitate fizică precum hindușii, părinții lor; sub cerurile mai aspre, în Rusia, în Moldova, îi vedem păstrându-și, o dată cu noțiunile și obiceiurile străvechi, aspectul, forma feței și proporțiile corporale ale unor paria. Nu pretind totuși să-l combat pe domnul Prichard în toate privințele. Una din observațiile pe care mă grăbesc să le adopt este că „diferența de climă nu are decât puțin sau deloc efect asupra schimbărilor fizice care

se produc în timp în constituția umană". Această remarcă este fondată și nu voi căuta s-o infirm, limitându-mă la a adăuga că ea pare să contrazică puțin principiile susținute de savantul fiziolog și anticar american.

Cheia discuției o constituie chestiunea permanenței tipurilor. Dacă e demonstrat că rasele umane sunt, fiecare, închise într-un fel de individualitate din care nimic în afară de amestec nu le poate scoate, atunci doctrina partizanilor unității e în impas și nu poate să nu recunoască faptul că, din moment ce tipurile sunt ereditare, constante, *permanente*, în ciuda climatelor și a timpului, umanitatea nu e mai puțin împărțită, în mod definitiv, decât dacă distincțiile specifice ar proveni dintr-o diversitate primitivă de origini.

Ne este ușor să susținem, de-acum înainte, această aserțiune atât de importantă. Am văzut că ea se bazează pe mărturiile sculpturilor egiptene, în ceea ce-i privește pe arabi, și pe observarea evreilor și a Țiganilor. Ne-am priva fără motiv de un ajutor prețios dacă nu ne-am aminti, în același timp, că picturile din templele și mormintele din valea Nilului atestă și ele permanența tipului negru cu părul creț, cu prognatism și buze groase și că descoperirea recentă a basoreliefurilor de la Khorsabad, venind să confirme ceea ce arătau deja monumentele figurative din Persepolis, stabilește, la rândul său, în mod incontestabil, identitatea fiziologică a populațiilor asiriene cu acele națiuni care ocupă acum același teritoriu.

Dacă am avea documente asemănătoare pentru un număr mai mare de rase care mai există încă, rezultatele ar rămâne aceleași, iar permanența tipurilor ar fi încă o dată demonstrată. E suficient totuși că am stabilit acest lucru pentru toate cazurile în care studiul este posibil. Acum nu mai rămâne decât ca adversarii să propună obiecții.

Le lipsesc însă resursele și, încercând să se apere, se contrazic pe ei înșiși de la primele cuvinte sau intră în contradicție cu realitățile cele mai evidente. Astfel, ei afirmă că evreii s-au schimbat după climă, iar faptele demonstrează contrariul. Argumentul lor este că există în Germania mulți israeliți blonzi cu ochi albaștri. Pentru ca această afirmație să aibă valoare, din punctul lor de vedere, ar trebuie ca clima să fie recunoscută ca fiind cauza unică sau măcar principală a acestui fenomen, și chiar savanții din această școală afirmă, pe de altă parte, că culoarea pielii, a părului și a ochilor nu depinde în nici un mod de situația geografică, nici de influența căldurii sau a frigului. Ei semnalează, pe bună dreptate, ochi albaștri și păr blond la singalezi, la care observă chiar și o mare varietate de culori ale pielii, de la brun închis la negru. Pe de altă parte, ei recunosc că samoiezii și tungușii, chiar dacă trăiesc pe țărmurile Mării Înghețate, au un ten foarte închis. Climatul nu are deci nici o influență asupra culorii pielii, a părului și a ochilor. Trebuie de-acum să

privim aceste aspecte fie ca indiferente în sine, fie ca anexate rasei și, de vreme ce știm cu precizie că părul roșu nu e și n-a fost niciodată rar în Orient, nimeni nu poate fi surprins să-l vadă azi la evreii germani. Nu e nimic de stabilit aici, nici permanența tipurilor, nici contrariul.

Partizanii unității nu sunt mai fericiți nici când apelează la ajutorul dovezilor istorice. Nu dau decât două: una se aplică turcilor, cealaltă maghiarilor. Pentru primii, originea asiatică e considerată indiscutabilă. Se crede că la fel este și legătura lor strânsă cu ramurile finice ale ostiak-ilor și laponilor. Deci au avut inițial fața galbenă, pomeții ieșiți în afară, talia mică a mongolilor. Stabilind aceasta, ne întoarcem spre descendenții lor actuali și, văzându-i pe aceștia cu aspectul lor european, cu barba deasă și lungă, ochii migdalați și nu oblici, conchidem victorioși că rasele nu sunt permanente, de vreme ce turcii s-au transformat astfel. „Într-adevăr, spun partizanii unității, unele persoane pretind că au avut loc amestecuri cu familiile greacă, georgiană și circasiană. Dar, adaugă ei, aceste amestecuri n-au putut fi decât parțiale: nu toți turcii erau destul de bogați pentru a-și cumpăra femei din Caucaz; nu toți aveau haremuri cu slave albe și, pe de altă parte, ura grecilor față de cuceritorii lor și antipatiile religioase n-au favorizat alianțele, atâta vreme cât cele două popoare, chiar dacă trăind împreună, sunt și azi la fel de separate ca în prima zi a cuceririi.“*

Aceste argumente sunt mai degrabă specioase decât solide. Nu putem admite decât sub beneficiu de inventar originea finică a rasei turce. Această origine n-a fost demonstrată, până acum, decât printr-un singur argument: înrudirea limbilor. Voi stabili năi jos în ce măsură acest argument izolat lasă loc îndoielii și criticilor. Presupunând, totuși, că fondatorii națiunii au aparținut tipului galben, abundă mijloacele de a stabili că au avut cele mai bune motive să se îndepărteze de el.

Între momentul în care primele hoarde turanice au coborât spre sud-vest și ziua în care au cucerit cetatea lui Constantin, între aceste două date separate de atâtea secole s-au petrecut multe evenimente; turcii occidentali au avut sorti diferite. Rând pe rând învingători și învinși, sclavi sau stăpâni, ei s-au instalat în mijlocul unor nații foarte diferite. După cronicari, strămoșii lor oguzi, coborâți din munții Altai, trăiau, în vremea lui Avraam, în stepele imense ale Asiei înalte care se întind de la Katai la lacul Aral, din Siberia în Tibet, chiar pe vechiul și misteriosul teritoriu unde trăiau încă în acea epocă numeroase popoare germanice. Situație destul de neobișnuită: îndată ce scriitorii Orientului au început să vorbească despre popoarele din Turkestan, a fost pentru a le lăuda frumusețea staturii și a chipului lor. În privința aceasta, toate hiperbolele

* „Ethnology or the Science of Races“, „Edinburgh Review“, octombrie 1848 (n. a.).

le sunt familiare, și cum acești scriitori aveau sub ochi, pentru a le servi drept termen de comparație, cele mai frumoase tipuri ale lumii vechi, nu e prea probabil că s-au entuziasmat la vederea unor creaturi incontestabil urâte și respingătoare cum sunt, de obicei, indivizii de sânge mongol. Astfel, în ciuda lingvisticii, poate prost aplicate, ar fi ceva de spus pe acest subiect. Să admitem totuși că oguzii din Altai au fost, cum se presupune, un popor finic și să mergem mai departe la epoca musulmană în care triburile turce se stabiliseră în Persia și în Asia Mică sub diferite denumiri și în situații la fel de variate.

Osmanlăii nu existau încă, iar seldjukizii din care trebuie să descindă erau deja amestecați în mare măsură cu rase islamice. Prinții acestei națiuni, ca Ghaiaseddin-Kaihosraw în 1273, se căsătoreau în libertate cu femei arabe. Făceau chiar mai mult, de vreme ce mama unui alt dinast seldjukid, Aseddin, era creștină; și, din moment ce capii, care în orice ținut au mai multă grijă decât vulgul pentru păstrarea purității genealogice se arătau atât de lipsiți de prejudecăți, putem măcar să presupunem că nici supușii nu erau mai scrupuloși. Cum raidurile lor permanente le dădeau ocazia să aducă sclavi de pe vastul teritoriu pe care-l parcurgeau, nu există nici o îndoială că în secolul al XIII-lea vechea ramură oguză, căreia îi aparțineau mai de departe seldjukizii din Rumelia, era impregnată de sânge semitic.

Din această ramură a ieșit Osman, fiul lui Ortoghrul și părintele osmanlăilor. Familiile adunate în jurul cortului său erau puțin numeroase. Armata sa nu valora mai mult decât o bandă, și dacă primii succesori ai acestui Romulus rățăcitor au reușit să o mărească, au făcut-o utilizând procedeul practicat de fratele său, Remus, adică deschizându-și corturile pentru toți cei care voiau să intre.

Presupun că ruina imperiului seldjukid le-a oferit recruți din rasa lor. Această rasă era destul de alterată, se vede; de altfel, resursele i-au fost insuficiente, fiindcă din acel moment turcii au pornit la vânătăre de sclavi în scopul declarat de a-și îngroșa rândurile. La începutul secolului al XIV-lea, Urkan, sfătuit de Khalil Tjendereli cel Negru, a instituit miliția ienicerilor. La început, n-au fost decât o mie, dar sub Mohamed al IV-lea noile miliții numărau o sută patruzeci de mii de soldați și cum, până în acea epocă, se avusese grijă să nu fie printre ei decât copii creștini luați din Polonia, din Germania și Italia sau recrutați din partea europeană a Turciei, apoi convertiți la islamism, au fost cel puțin cinci sute de mii de capi de familie care, într-o perioadă de patru secole, au infuzat sânge european în venele națiunii turce.

Adaosurile etnice nu se opresc aici. Pirateria, practică la scară largă în tot bazinul Mediteranei, avea mai ales ca scop umplerea haremurilor și, ceea ce e și mai concludent, nu era bălăie dusă și câștigată care

să nu mărească la rândul său numărul credincioșilor. O bună parte din bărbații luați prizonieri se lepădau de credință și intrau în rândul turcilor. Apoi, împrejurimile câmpului deătălie ofereau toate femeile pe care învingătorii le puteau lua. Adesea, această pradă era atât de abundentă, încât era dificil de plasat: se schimba cea mai frumoasă fată pentru o cizmă. Adăugând aceste observații la cifra binecunoscută a populației turce, atât în Asia, cât și în Europa, care n-a depășit niciodată 12 milioane, suntem convinși că chestiunea permanenței tipului n-are nimic de-a face, ca argument pro sau contra, cu istoria unui popor atât de amestecat ca turcii. Și acest adevăr este atât de evident încât întâlnind, așa cum se întâmplă adesea, la indivizii osmanlâi câteva trăsături recognoscibile ale rasei galbene, nu trebuie să atribuim acest fapt originii finice directe, ci pur și simplu efectelor unei alianțe slave sau tătare aducând, la mână a doua, ceea ce ea însăși a primit ca străin. Iată ceea ce putem observa asupra etnologiei otomanilor. Trec acum la maghiari.

Pretențiile partizanilor unității sunt fondate pe raționamentul următor: „Maghiarii sunt de origine finică, înrudiți cu laponii, cu samoiezii, cu eschimoșii, toți scunzi, cu fețe late și pomeți proeminenți, cu pielea galbenă sau brun murdar. Totuși maghiarii au o statură înaltă și bine legată, membre lungi, suple și vîguroase, trăsături asemănătoare celor ale popoarelor albe și de o evidentă frumusețe. Finicii au fost întotdeauna slabi, nu prea inteligenți, oprimați. Printre cuceritorii lumii, maghiarii dețin un rang ilustru. Au luat sclavi, dar nu au fost sclavi; deci, de vreme ce maghiarii sunt finici și diferă fizic și moral de toate celelalte ramuri din tulpina lor primitivă, înseamnă că s-au schimbat enorm.”*

Schimbarea, dacă ar fi avut loc, ar fi fost extraordinară și inexplicabilă, chiar pentru partizanii unității, chiar dacă presupunem că grupurile sunt dotate cu o mobilitate excesivă; căci metamorfoza ar fi avut loc între sfârșitul secolului al IX-lea și epoca noastră, adică în doar opt sute de ani în care, după cum se știe, compatrioții sfântului Ștefan s-au amestecat destul de puțin cu națiunile în mijocul cărora au trăit. Din fericire pentru bunul simț comun, nu trebuie să ne mirăm, de vreme ce raționamentul pe care-l voi combate, de altfel perfect, păcătuiește în punctul său esențial; ungurii nu sunt finici.

Într-o notă foarte bine scrisă, domnul A. de Gerando** a distrus teoriile lui Schlözer și ale partizanilor săi*** și a dovedit, prin argumentele

* „Ethnology or the Science of Races“, „Edinburgh Review“, p. 439 (n. a.).

** *Essai historique sur l'origine des Hongrois*, Paris, in octavo, 1844 (n. a.).

*** Kurd von Schlözer – autor al lucrării *Premiers Habitants de la Russie: Finnois, Slaves, Scythes et Grecs. Essai historique et géographique*, Paris, 1846. „Partizanii” săi sunt Reiff, Rabbe și Kharanzin (n. red.).

cele mai solide, extrase din istorici greci și arabi, prin opinia analiștilor unguri, prin fapte constatate și date care sfidează toată critica, în fine prin argumente filologice, înrudirea secuilor cu hunii și identitatea primitivă a tribului transilvan cu ultimii invadatori ai Panoniei. Ungurii sunt deci huni.

Aici intervine o nouă obiecție. Se va spune că pentru maghiari rezultă o înrudire diferită, dar nu mai puțin apropiată cu rasa galbenă. E o eroare. Dacă numele de huni este numele unei națiuni, el este și, istoric vorbind, un nume colectiv, care nu desemnează o rasă omogenă. În mulțimea de triburi înrolate sub stindardul strămoșilor lui Attila se distingeau, între altele, anumite bande numite hunii albi, în care predomina elementul germanic.

Intr-adevăr, contactul cu grupurile galbene le alterase puritatea sângelui: dar e și ceea ce mărturisește cu sinceritate fața puțin unghiulară și osoasă a maghiarilor. Limba e apropiată de dialectele turce: maghiarii sunt deci huni albi și această națiune, din care s-a făcut impropriu un popor galben, pentru că se contopea cu această rasă, prin alianțe voluntare sau forțate, e compusă deci din metiși cu bază germanică. Limba are rădăcini și o terminologie cu totul străine de cea a speciei dominante, așa cum era pentru sciții galbeni, care vorbeau un dialect arian, și pentru scandinavii din Neustria care au adoptat, după câțiva ani de cucerire, dialectul celto-latin al supușilor lor. Nimic în toate acestea nu ne autorizează să credem că timpul, efectul climei diferite sau al schimbării obiceiurilor au făcut, dintr-un lapon sau un ostiak, dintr-un tungus sau un permian un sfânt Ștefan. În virtutea acestei respingeri a argumentelor prezentate de partizanii unității, conchid că permanența tipurilor raselor este dincolo de orice îndoială, și atât de puternică, de neclintit, încât schimbarea cea mai completă de mediu nu o poate distruge, atâta timp cât o ramură umană nu se amestecă cu alta.

Astfel, de orice parte am fi în problema unității sau a multiplicității speciilor, diferitele familii sunt azi perfect separate unele de celelalte, de vreme ce nici o influență exterioară nu le poate face să se adune, să se asimileze, să se confunde.

Rasele actuale sunt deci ramuri distincte ale uneia sau mai multor tulpini primitive pierdute, pe care timpurile istorice nu le-au cunoscut niciodată, ale căror caracteristici, chiar și cele mai generale, nu suntem în stare să ni le imaginăm; iar aceste rase, diferind între ele prin formele exterioare și prin proporțiile membrelor, prin structura craniului, prin conformația internă a corpului, prin natura sistemului pilos, prin culoarea pielii etc., nu reușesc să-și piardă trăsăturile principale decât în urma încrucișărilor.

Această permanență a caracteristicilor generice e suficientă pentru a produce diferențe radicale și inegalități, a le conferi caracterul de legi naturale și a aplica vieții fiziologice a popoarelor aceleași distincții pe care le voi aplica mai târziu vieții lor morale.

Pentru că m-am resemnat, din respect pentru un agent științific pe care nu-l pot distruge și, mai mult, pentru o interpretare religioasă pe care nu îndrăznesc s-o atac, să las la o parte îndoielile vehemente pe care le am în chestiunea unității primordiale, voi încerca acum să expun, pe cât posibil, prin mijloacele care îmi rămân, cauzele probabile ale unor diferențe fiziologice atât de ireconciliabile.

Nimeni nu va nega faptul că deasupra acestei chestiuni grave planează o misterioasă obscuritate, din cauze atât fizice, cât și imateriale. Anumite motive aparținând domeniului divin, cărora spiritul înfricoșat le simte vecinătatea fără să le ghicească natura, domină cele mai adânci tenebre ale problemei și e foarte verosimil ca agenții terestre, cărora li se cere cheia secretului, să nu fie ei înșiși decât niște instrumente, niște resorturi inferioare ale marii opere. Originile tuturor lucrurilor, ale tuturor mișcărilor, ale tuturor faptelor sunt nu infinituri mici, cum ne amuză adesea să le numim, ci, din contră, atât de imense, atât de vaste față de slăbiciunea noastră, încât putem să le bănuim și să arătăm poate că ele există, fără a spera să le putem atinge sau să ni se arate într-un mod sigur. Tot așa cum, într-un lanț de fier care trebuie să suporte o greutate mare, inelul cel mai apropiat de obiect e adesea cel mai mic, tot așa cauza ultimă poate părea adesea insignifiantă, și, dacă o privim izolat, uităm lunga serie care o precede și o susține și care, puternică, are capătul dincolo de vederea noastră. Nu trebuie deci, ca în anecdota antică, să ne minunăm de puterea petalei de trandafir care face apa să se reverse: e mai just să considerăm că accidentul s-a datorat lichidului cu care era plin vasul. Să acordăm tot respectul cauzelor prime, generatoare, celeste și îndepărtate, fără de care nimic n-ar exista și care, confidente ale motivației divine, au dreptul la o parte din venerația adusă autorului lor omnipotent; totuși, să ne abținem să vorbim aici despre ele. Nu doar ieșind din sfera umanului putem spera să întâlnim certitudini, și ar trebui să ne limităm la a apuca lanțul, dacă nu de ultima și cea mai mică verigă a lui, măcar de partea sa vizibilă și tangibilă, fără a avea pretenția, prea dificil de susținut, de a trece dincolo de aceasta. Nu e vorba de o lipsă de respect; e, din contră, sentimentul sincer al unei slăbiciuni insurmontabile.

Omul e nou venit pe lume. Geologia, fără a proceda altfel decât prin inducții, e drept, uneori cu o insistență remarcabilă, constată absența sa din toate formațiunile anterioare ale globului și nu-l întâlnește printre

fosile. Când, pentru prima dată, strămoșii noștri au apărut pe pământul deja bătrân, Dumnezeu, conform cărților sfinte, i-a învățat că vor fi stăpânii acestuia și că totul se va pleca în fața autorității lor. Această promisiune de dominație se adresa mai puțin indivizilor decât descendenților lor, căci aceste creaturi slabe păreau a avea puține resurse, nu voi spune pentru a îmblânzi toată natura, măcar pentru a rezista celor mai slabe forțe ale sale. În perioadele precedente, Cerurile văzuseră ieșind din lutul terestru și din apele adânci, ființe impozante în alt mod decât omul. Fără îndoială, majoritatea raselor gigantice dispăruseră în revoluțiile teribile prin care lumea anorganică a dovedit o putere atât de disproporționată față de cea a naturii animate. Totuși, un mare număr de astfel de animale monstruoase mai trăiau încă. Turmele de elefanți și de rinoceri bântuiau toate climatele, și chiar mastodontul a lăsat urme ale existenței sale în tradițiile americane.

Acești monștri întârziați erau de ajuns pentru a imprima primilor indivizi din specia noastră, o dată cu un sentiment înfricoșat de inferioritate, gânduri destul de modeste despre problematica lor dominație. Și nu doar animalele trebuiau înfrânte, iar imperiul lor cucerit. Puteau, la rigoare, să se lupte cu ele, să-și folosească șiretenia, în lipsa forței și, dacă nu să le învingă, măcar să le evite și să fugă de ele. Nu era la fel cu această imensă natură care, din toate părțile, înconjura familiile primitive și le făcea să simtă din plin înfricoșătoarea ei dominație. Cauzele cosmice cărora trebuie să le atribuim străvechile tulburări mai acționau încă, chiar dacă erau mai slabe. Cataclisme parțiale schimbau încă pozițiile relative ale uscatului și oceanelor. Când nivelul mărilor creștea și înghițea plaje întinse, când o teribilă erupție vulcanică înălța din adâncuri un ținut muntos care venea să se adauge continentului. Lumea era încă în formare, iar Iehova nu o liniștise spunându-i: totul e bine!

În această situație, condițiile atmosferice se resimțeau din cauza lipsei generale de echilibru. Luptele între pământ, foc, apă aduceau variații rapide ale umidității, secetei, căldurii, frigului, iar emanațiile unui sol încă fremătând exercitau asupra ființelor o acțiune irezistibilă. Toate aceste cauze, învăluind globul într-o atmosferă de luptă, de suferințe, de chinuri, măreau presiunea pe care natura o exercita asupra omului, iar influența mediilor și a diferențelor climaterice avea, acționând asupra strămoșilor noștri, o cu totul altă eficiență decât azi. Cuvier afirmă, în al său *Discurs asupra revoluțiilor Globului*, că starea actuală a forțelor anorganice nu ar putea, în nici un fel, să determine convulsii terestre, înălțări și alte formațiuni asemănătoare celor ale căror efecte sunt constatate de geologie. Această natură, atât de teribil dotată, exercita atunci asupra ei înseși și asupra omului modificări devenite azi imposibile și

care nu mai sunt posibile nici de-acum încolo. Omnipotența ei s-a pierdut, sau mai degrabă a slăbit într-atât, încât, într-o serie de ani însemnând jumătatea timpului pe care specia noastră l-a petrecut pe pământ, ea n-a produs nici o schimbare mai importantă, nicidecum una comparabilă cu acele trăsături care au separat pentru totdeauna diferitele rase.

Două puncte sunt neîndoielnice: că principalele diferențe care separă ramurile speciei noastre au fost fixate în prima jumătate a existenței noastre terestre și apoi că, pentru a concepe un moment în care, în această primă jumătate, s-au putut efectua schimbările fiziologice, trebuie să ne întoarcem în timpurile în care influența agenților externi a fost mult mai activă decât în starea normală a lumii. Această epocă nu e alta decât cea din preajma creației, supusă influențelor oribile ale ultimelor tresăriri ale catastrofelor terestre.

Admițând doctrina partizanilor unității, e imposibil să admitem că separarea tipurilor a avut loc la o dată posterioară.

Nu ar trebui să ținem seama de acele deviații accidentale care se produc uneori la anumiți indivizi și care, dacă s-ar perpetua, ar crea în mod incontestabil varietăți demne de atenție. Fără a vorbi de anumite afecțiuni, cum ar fi cocoașa, au apărut fapte curioase care par, la prima vedere, potrivite pentru explicarea diversității raselor. Pentru a nu cita decât unul, domnul Prichard vorbește, după domnul Baker*, despre un om cu tot corpul, cu excepția feței, acoperit cu un fel de carapace de culoare închisă, asemănătoare unui neg imens, dur, insensibil și cornos și care, tăiată, nu lăsa să curgă nici un pic de sânge. În diferite epoci, acest tegument ciudat, atingând o grosime de trei sferturi de deget, se desprindea, cădea și era înlocuit de un altul la fel. Acest om a avut patru fii, toți asemănători tatălui lor. Unul singur a supraviețuit, dar domnul Baker, care l-a văzut în copilărie, nu ne spune dacă a ajuns la maturitate. Conchide doar că, dacă tatăl a putut avea asemenea urmași, s-ar fi putut forma o familie aparte, care ar fi conservat un tip special și, cu ajutorul timpului și al uitării, această varietate de oameni ar fi fost considerată ca având caracteristici specifice.

Concluzia e admisibilă, doar că indivizii atât de diferiți de caracterele generale ale speciei nu se perpetuează. Posteritatea lor reintră în regula comună, unde se stinge. Tot ceea ce deviază de la ordinea naturală și normală nu e capabil să păstreze viața. Altfel, accidente cele mai stranii ar fi îndepărtat de mult umanitatea de condițiile sale fiziologice permanente. Trebuie deci să înțelegem că una din condițiile esențiale,

* Henry Baker (1702-1774) – naturalist englez care a prezentat în 1731, în fața Societății Regale de la Londra, „Omul – porc spinos” (n. red.).

constitutive, ale acestor anomalii este tocmai caracterul lor tranzitoriu și nu putem include în această categorie părul negrului, pielea sa neagră, culoarea galbenă a chinezului, fața sa lată, ochii oblici. Acestea sunt caracteristici permanente care nu au nimic anormal și care, în consecință, nu provin dintr-o deviație accidentală.

Să recapitulăm ceea ce am spus până acum.

În fața dificultăților pe care le prezintă interpretarea cea mai răspândită a textului biblic și obiecția rezultată din legea generării hibridilor, e imposibil să ne pronunțăm categoric în favoarea multiplicității originilor speciei.

Trebuie deci să ne mulțumim să atribuim cauze inferioare acestor varietăți diferite a căror principală caracteristică este permanența, permanență care nu se poate pierde prin efectele încrucișărilor. Putem întrezări aceste cauze în energia climaterică a globului din primele timpuri ale apariției rasei umane. Nu încapem îndoială că natura anorganică era pe vremea aceea puternică într-un mod în care n-a mai fost de atunci și că sub presiunea ei au putut avea loc modificări etnice devenite de-a-tunci imposibile. Probabil că ființele expuse acestei acțiuni redutabile se pretau mai mult la aceasta decât tipurile actuale. Omul nou creat avea forme încă nesigure, poate că nu aparținea în mod clar nici varietății albe, nici celei negre sau galbene. În acest caz, deviațiile care au transformat caracteristicile primitive ale speciei în varietățile de azi au avut de parcurs mai puțin drum decât ar face rasa neagră, de exemplu, pentru a ajunge la cea albă, sau cea galbenă pentru a se confunda cu cea neagră. Presupunând acest lucru, ar trebui să ne reprezentăm individul adamic la fel de străin de toate grupurile umane actuale; acestea ar fi gravitat în jurul său și ar fi fost despărțite între ele de dublul distanței existente între el și fiecare din acestea. Ce au conservat indivizii de toate rasele de la tipul primitiv? Doar caracterele cele mai generale ale speciei noastre: vaga asemănare a formelor pe care și cele mai îndepărtate tipuri o au în comun; posibilitatea de a-și exprima trebuințele prin sunete articulate, dar nimic mai mult. Cât despre trăsăturile mai speciale ale acestui prim tip, le-am pierdut pe toate, atât popoarele negre cât și cele non-negre; și, chiar dacă am descins din el, am primit ca influențe străine tot ceea ce constituie natura noastră proprie și distinctă. De-acum încolo, produse totodată ale rasei adamice primitive și ale mediilor cosmogonice, rasele umane n-au mai avut între ele decât raporturi foarte slabe, aproape nule. Mărturia perenă a acestei fraternități primordiale ar fi posibilitatea de a da naștere unor hibridi fecunzi, și ar fi singura. Nimic mai mult. În același timp în care diferențele mediilor primordiale ar fi conferit fiecărui grup caracterul său izolat, formele, trăsăturile și

culoarea sa în mod permanent, ele ar fi distrus cu siguranță unitatea primitivă, rămasă în stadiul de factor steril în ceea ce privește influența sa asupra dezvoltării etnice. Permanența riguroasă, indubitabilă a trăsăturilor și a formelor, această permanență pe care cele mai vechi documente istorice o afirmă și o garantează ar fi cheia, confirmarea acestei eterne separări a raselor.

Capitolul XII

Cum s-au separat rasele din punct de vedere fiziologic și ce varietăți s-au format apoi prin amestecurile lor. Ele sunt inegale în forță și în frumusețe

Trebuie să clarificăm complet chestiunea influențelor cosmogonice, de vreme ce argumentele ce reies din ea sunt cele cu care mă mulțumesc aici. Prima îndoială ce trebuie îndepărtată este următoarea: Cum, reuniți într-un punct printr-o origine comună, oamenii au putut fi expuși unor acțiuni fizice total diferite? Și dacă grupurile lor, atunci când diferențele de rasă începuseră deja, erau destul de numeroase pentru a se răspândi în climate diverse, cum se face că, având de luptat cu dificultăți imense, ca traversarea de păduri adânci și de locuri mlăștinoase, de deserturi de nisip sau de zăpadă, traversări de fluvii, ajungând la lacuri și oceane, au reușit să întreprindă călătorii pe care omul civilizat, cu toată puterea sa, nu le face decât cu mare greutate? Pentru a răspunde la aceste obiecții, trebuie să examinăm care a fost primul spațiu al speciei.

O noțiune foarte veche, și adoptată de mari spirite ale timpurilor moderne, ca Georges Cuvier, este că diferitele sisteme de munți ar fi trebuit să servească drept punct de pornire pentru anumite categorii de rase. Astfel, albi și chiar anumite varietăți africane care, prin forma craniului, se apropie de proporțiile familiei noastre, ar fi avut ca primă reședință Munții Caucaz. Rasa galbenă ar fi descins din înălțimile înghețate din Altai. La rândul lor, triburile de negri și-ar fi construit primele adăposturi și ar fi încercat primele migrații pe versanții meridionali ai Munților Atlas; în acest mod, tot ceea ce ar fi cunoscut cel mai bine timpurile originare ar fi fost aceste locuri de temut, greu accesibile, pline de orori, de torenți, de caverne, ghețuri, zăpezi eterne, prăpăstii de netrecut, în timp ce, pentru strămoșii noștri, toate terorile necunoscutului s-ar fi aflat în câmpiile deschise, pe malurile fluviilor, lacurilor și mărilor.

Primul motiv care pare să-i fi condus pe vechii filosofi la această teorie, și pe moderni la reînnoirea ei, e ideea că, pentru a traversa marile crize fizice ale globului, specia umană a trebuit să se refugieze pe vârful, unde valurile potopurilor nu o puteau ajunge. Dar această aplicare mărită și generalizată a tradiției Araratului, chiar dacă e potrivită pentru epocile posterioare timpurilor primitive, când populațiile acoperiseră deja fața pământului, devine inadmisibilă pentru timpurile în care specia a trebuit să se nască în calmul relativ al naturii și, în treacăt fie spus, ea este contrară noțiunilor de unitate a speciei. În plus, munții au fost întotdeauna, din cele mai vechi timpuri, obiectul unor temeri, al unui respect superstițios. Toate mitologiile și-au plasat aici reședințele zeilor. Grecii și brahmanii și-au visat adunările divine pe culmea noroasă a Olimpului și pe muntele Meru; pe înălțimile Caucazului și-a primit Prometeu pedeapsa misterioasă a unei crime și mai misterioase; dacă oamenii ar fi început prin a locui în aceste refugii înalte, e puțin probabil ca imaginația lor să le fi văzut înalte încât să ajungă până la cer. Venerăm la un nivel mediocru ceea ce am văzut, cunoscut, călcat în picioare: n-ar mai fi existat divinități decât în ape și pe câmpii. Sunt deci de părerea contrarie, presupunând că ținuturile deschise și plate au fost martorii primilor pași ai oamenilor. În sensul acesta merg și noțiunile biblice*; din momentul în care primul sălaș e stabilit astfel, dificultățile migrațiilor s-au diminuat sensibil, căci terenurile plate, în general străbătute de fluviu, sfârșesc în mări și nu mai e nevoie să ne preocupăm de traversarea mai dificilă a pădurilor, deserturilor și marilor mlaștini.

Există două feluri de migrații: unele voluntare, de care nu e vorba decât în epocile de geneză; celelalte sunt neprevăzute și mai probabile la sălbaticii neîndemânatici și imprudenți decât la națiunile evolute. E suficientă o familie pe o plută în derivă, câțiva nefericiți surprinși de flux, ținându-se de trunchiuri de copaci și duși de curent pentru a oferi motivul unei transplantări îndepărtate. Cu cât omul e mai slab, cu atât mai mult e jucăria forțelor anorganice. Cu cât are mai puțină experiență, cu atât e mai mult sclavul accidentelor pe care nu știe să le prevină și să le evite. Se cunosc exemple frapante ale ușurinței cu care unele ființe din specia noastră au fost transportate, împotriva voinței lor, la distanțe considerabile. Astfel, se povestește că în 1696 două pirogi din Ancorso, în

* „Apoi Domnul Dumnezeu a sădit o grădină în Eden, spre răsărit, și a pus acolo pe omul pe care-l zidise“ (Facerea, 2, 8). „Și din Eden ieșea un râu, care uda raiul, iar de acolo se împărțea în patru brațe“ (Facerea, 2, 10). „Și a luat Domnul Dumnezeu pe omul pe care-l făcuse și l-a pus în grădina cea din Eden, ca s-o lucreze și s-o păzească“ (Facerea, 2, 10) (n. a.). Traducerea versetelor este extrasă din Biblia editată cu aprobarea Sfântului Sinod, de Societatea Biblică Interconfesională din România, 1988 (n. red.).

care erau treizeci de sălbatici, bărbați și femei, au fost surprinse de vremea rea și, după ce au plutit câțva timp în derivă, au ajuns în cele din urmă într-una din insulele Filipine, Samal, la o distanță de trei sute de leghe de punctul din care porniseră. Alt exemplu: patru băștinași din Ulea, aflându-se într-o barcă, au fost luați de o rafală de vânt, au rătăcit opt luni pe mare și au sfârșit prin a ajunge într-una din insulele Radack, la extremitatea orientală a arhipelagului Carolinelor, făcând astfel involuntar o traversare de 550 de leghe. Acești nefericiți au trăit doar cu pește și strângeau picăturile de ploaie cu cea mai mare grijă. Când această resursă le lipsea, plonjau pe fundul mării și beau acea apă care, se spune, este mai puțin sărată. E de înțeles că, ajunși la Radack, acești patru navigatori erau într-o stare deplorabilă; totuși, și-au revenit destul de repede.

Aceste două exemple sunt suficiente pentru a admite ideea unei rapi-de difuzii a anumitor grupuri umane în climate foarte diferite, și sub influența unor circumstanțe locale opuse. Dacă, totuși, e nevoie și de alte dovezi, putem vorbi despre ușurința cu care insectele, moluștele, plantele se răspândesc peste tot și nu e necesar să demonstrez că ceea ce se întâmplă pentru categoriile de ființe pe care le-am numit este, pe bună dreptate, mai ușor pentru om. Moluștele terestre sunt duse în mare prin distrugerea falezelor, apoi purtate de curenți pe plaje îndepărtate. Zoofitele, lipite de cochilia moluștelor, sau lăsându-și mugurii să plutească pe suprafața oceanului, stabilesc colonii îndepărtate acolo unde sunt purtate de vânturi; și chiar acei arbori de specii necunoscute, acele grinzi sculptate care, în secolul al XV-lea, eșuau, după ce trecuseră atâta timp neobservate, pe coastele Canarelor și, servind de text meditațiilor lui Cristofor Columb, au contribuit la descoperirea Lumii Noi, purtau probabil pe suprafața lor ouă de insecte, pe care căldura unei seve noi trebuia să le facă să scoată pui departe de locul lor de origine și de locul unde trăiau congenerii lor.

Nu e deci greu de conceput că primele familii umane ar fi putut locui în climate foarte diverse, în locuri foarte îndepărtate unele de altele. Dar, pentru ca temperatura și condițiile locale care rezultă din aceasta să fie diverse, nu e necesar, nici în stadiul actual în care se află globul, ca locurile să se afle la mare distanță. Fără a vorbi de țările muntoase precum Elveția unde, pe o distanță de una sau două leghe de teren, condițiile de atmosferă și de sol variază într-atât, încât acolo găsim îngemănate, într-un fel, flora Laponiei și cea a Italiei meridionale; fără a aminti că în Isola Madre, pe lacul Maggiore, cresc portocali, cactuși uriași și palmieri pitici, cu vedere la Simplon, toată lumea știe cu cât temperatura din Normandia este mai aspră decât cea din insula Jersey.

Într-un triunghi strâmt, și fără a fi nevoie să apelăm la studierea diferențelor de relief, coastele noastre vestice oferă spectacolul cel mai variat în materie de existențe vegetale.

Care trebuie să fi fost valoarea contrastelor, pe un spațiu mai restrâns, în epocile nesigure în care se năștea specia noastră! Același loc devenea cu ușurință teatrul celor mai mari revoluții atmosferice, când marea se apropia sau se îndepărta prin inundarea sau secarea regiunilor învecinate; în timp ce munții se înălțau, dintr-o dată, în mase enorme, sau scădeau la nivelul obișnuit al globului, lăsând câmpii acolo unde le fuseseră crestele; când, în sfârșit, tresăririle din axa pământului și, prin urmare, în echilibrul general și în înclinația polilor pe ecliptică, veneau să tulbure economia generală a planetei.

Trebuie astfel să considerăm eliminată orice obiecție bazată pe dificultatea schimbării locurilor și temperaturilor la începuturile lumii și nimic nu se opune posibilității ca familia umană să-și fi întins foarte departe unele din grupurile sale sau, păstrându-le unite într-un spațiu destul de restrâns, să le fi văzut suferind influențe multiple. Astfel s-ar fi putut forma tipurile secundare din care au descins ramurile actuale ale speciei. Cât despre primul om, cel adamic, de vreme ce e imposibil să știm ceva despre caracteristicile sale specifice, după cum nu cunoaștem nici cât a păstrat sau pierdut din asemănarea cu el fiecare din familii, să-l lăsăm în afara controversei. Astfel, în analiza noastră, nu vom merge mai departe de rasele formate în a doua etapă.

Aceste rase bine definite sunt, după părerea mea, trei: albă, neagră și galbenă. Dacă utilizez denumiri legate de culoarea pielii, nu e pentru că găsesc expresiile juste sau fericite, căci cele trei categorii despre care vorbesc nu au ca trăsătură distinctivă culoarea pielii, întotdeauna cu multiple nuanțe, și am văzut mai sus că era vorba de elemente de conformație și mai importante. Dar, ca să nu inventez eu termeni noi, ceea ce nu cred că am dreptul să fac, mă rezum la a alege, din terminologia uzuală, numele nu cele mai bune, ci mai puțin defectuoase decât altele; le prefer clar pe cele utilizate aici și care, după un avertisment prealabil, sunt destul de inofensive, tuturor acelor apelative luate din geografie sau din istorie care au adus atâta dezordine pe un teren destul de confuz el însuși. Astfel avertizez, o dată pentru totdeauna, că înțeleg prin *albi* acei oameni care sunt numiți și de rasă caucaziană, semitică, iafetică. Îi numesc *negri* pe hamiți și *galbeni* pe cei din ramura altaică, mongolă, finică, tătară. Acestea sunt cele trei elemente pure și primitive ale umanității. Nu există motive pentru a admite cele douăzeci și opt de varietăți ale lui Blumenbach, nici pe cele șapte ale domnului Prichard, ambele clasând în rândurile lor hibrizi notorii. Fiecare din

cele trei tipuri originare, în particular, nu va prezenta probabil niciodată o unitate perfectă. Marile cauze cosmogonice n-au creat doar varietăți distincte în interiorul speciei: ele au și determinat, acolo unde au acționat, în sensul celor trei varietăți principale, apariția mai multor genuri care posedă, în afara trăsăturilor principale ale ramurii lor, trăsături distinctive particulare. Nu a fost nevoie de încrucișări etnice pentru a aduce aceste modificări speciale, ele preexistau tuturor aliajelor. Căutăm în van azi să le constatăm în aglomerarea metisă care constituie ceea ce numim rasa albă. Această imposibilitate ar trebui să existe și pentru rasa galbenă. Poate că tipul melenian s-a conservat pur undeva; cel puțin a rămas mai aproape de cel originar și demonstrează astfel ceea ce putem să admitem pentru cele două categorii umane, nu conform mărturiei simțurilor noastre, ci după inducțiile furnizate de istorie.

Negrii au continuat să ofere diferite varietăți originale, cum ar fi tipul cu prognatism și păr lănos, cel al negrului hindus din Kamaoun* și Dekkhan, cel al pelagianului din Polinezia. E sigur că varietățile s-au format între aceste genuri prin amestecuri, și că de aici derivă, atât pentru negri, cât și pentru albi și galbeni, ceea ce am putea numi tipurile terțiare.

S-a relevat un fapt demn de a fi remarcat, despre care se pretinde azi că ar fi un criteriu sigur pentru a recunoaște gradul de puritate etnică a unei populații. Este vorba despre asemănarea fețelor, a formelor, a constituției și, mai departe, a gesturilor și a ținutei. Cu cât o națiune va fi mai puțin rezultatul unui aliaj, cu atât membrii săi vor avea mai mult în comun similitudinile pe care le enumăr. Cu cât va fi mai amestecată, cu atât se vor găsi diferențe în fizionomia, talia, portul, în sfârșit în aparența indivizilor săi. Faptul este incontestabil și din el se poate trage o concluzie prețioasă; dar nu e deloc cea la care vă gândiți.

Prima observație care a dus la această concluzie a fost făcută asupra polinezienilor; or, polinezienii nu sunt o rasă pură, pentru că rezultă din amestecuri de grade diferite între negri și galbeni. Transmiterea integrală a tipului la diferiți indivizi nu indică deci puritatea rasei, ci doar faptul că elementele, mai mult sau mai puțin numeroase, din care rasa este alcătuită, au reușit să se contopească perfect împreună, astfel încât combinația a devenit la sfârșit omogenă, iar fiecare individ al speciei, neavând în vene alt sânge decât cel al vecinului său, nu are de ce să difere fizic de acesta. Așa cum frații și surorile se aseamănă frecvent, ca provenind din elemente asemănătoare, astfel, când două rase productive au reușit să se amestece atât de bine încât națiunea nu mai are

* Kamaoun (sau Kumaon) – regiune a Indiei învecinată cu Tibetul și Nepalul (n. red.).

grupuri care să moștenească în esență mai mult de la una decât de la cealaltă, se stabilește, prin echilibru, un fel de puritate fictivă, un tip artificial, reprezentat de toți nou-născuții.

Astfel, tipul terțiar, al cărui mod de formare l-am definit, a putut avea de la început pecetea fals atribuită a purității absolute și adevărate a rasei, adică asemănarea indivizilor săi, și acest lucru a fost posibil într-un interval cu atât mai scurt cu cât cele două varietăți ale unui același tip sunt mai puțin diferite între ele. De aceea, într-o familie, dacă tatăl aparține unei alte nații decât celei a mamei, copiii vor semăna fie cu unul, fie cu celălalt, iar o identitate a caracteristicilor lor fizice va fi greu de stabilit; în timp ce, dacă părinții sunt din aceeași ramură națională, această identitate se va produce fără nici o dificultate.

Mai trebuie să semnalăm o lege înainte de a merge mai departe: încrucișările nu aduc numai fuziunea a două varietăți, ele determină crearea de caracteristici noi, care devin de-acum înainte trăsătura cea mai importantă prin care putem identifica un sub-gen. Vom vedea imediat exemple. Nu e nevoie să adaug ceea ce se înțelege de la sine, că dezvoltarea acestei noi originalități nu putea fi completă dacă fuziunea tipurilor generatoare nu era în prealabil perfectă, condiție fără care rasa terțiară nu poate trece drept fondată cu adevărat. Ghicim deci că e nevoie aici de cu atât mai mult timp, cu cât cele două națiuni care fuzionează sunt mai numeroase. Până când amestecul nu e complet, iar asemănarea și identitatea fiziologică a indivizilor nu sunt stabilite, nu există un nou sub-gen, nu există dezvoltare normală a unei originalități proprii, fie ea și compozită; nu există decât confuzia și dezordinea care se nasc totdeauna din combinația nedesăvârșită de elemente străine unul de celălalt.

Nu avem decât o slabă cunoaștere istorică a raselor terțiare. Doar la începuturile cele mai neclare ale cronicilor umane putem întrevedea, în anumite puncte, specia albă în acea stare care nu pare să fi durat prea mult nicăieri. Înclinațiile esențialmente civilizatoare ale acestei rase de elită o împingeau în mod constant să se amestece cu alte popoare. Cât despre tipurile negru și galben, acolo unde le găsim în acest stadiu terțiar, ele nu au istorie, căci se află în stare de sălbăticie.

Raselor terțiare le succedau altele, pe care le vom numi cuaternare. Ele proveneau dintr-o alianță între două mari varietăți. Polinezienii născuți din amestecul tipului galben cu cel negru, mulatrii din albi și negri, iată unele generații aparținând tipului cuaternar. Inutil să remarcăm, o dată mai mult, că noul tip unește într-un mod mai mult sau mai puțin reușit caracteristicile speciale ce amintesc de dubla sa descendență.

Din momentul în care o rasă cuaternară e modificată prin intervenția unui nou tip, amestecul se echilibrează dificil, se combină lent și se

regularizează cu mari eforturi. Caracteristicile originare intrate în compoziția sa, deja considerabil slăbite, se neutralizează continuu, având tendința să dispară într-o confuzie care devine principala trăsătură a acestui nou produs. Cu cât acest produs se multiplică și se încrucișează, cu atât această dispoziție crește, până la infinit. Populația la care acest lucru are loc e prea numeroasă pentru ca echilibrul să aibă vreo șansă de a se instaura înainte de trecerea câtorva secole. Ea nu prezintă decât un spectacol înfricoșător de anarhie etnică. La indivizi întâlnim, ici și colo, câte o trăsătură dominantă care amintește în mod sigur că această populație are în vinele sale sânge de proveniență multiplă. Un om va avea părul unui negru, altul o față mongolă; unul ochi de german, celălalt talie de semit, și toți vor fi părinți! Iată fenomenul oferit de marile națiuni civilizate, și-l observăm mai ales în porturile, capitalele și coloniile lor, locuri în care fuziunile au loc cu mai mare ușurință. La Paris, la Londra, la Cadiz, la Constantinopole vom găsi, fără a ieși dintre zidurile orașelor, limitându-ne la a observa populația ce se pretinde indigenă, caracteristici aparținând tuturor ramurilor umanității. În clasele de jos, de la prognatismul negrului la fața triunghiulară și ochii oblici ai chinezului, vom vedea tot; căci, în principal de la dominația romană, rasele cele mai îndepărtate și cele mai dispartate și-au adus contribuția la sângele locuitorilor marilor orașe. Invaziile succesive, comerțul, coloniile implantate, pacea și războiul au contribuit, pe rând, la creșterea dezordinii și, dacă am putea urca puțin pe arborele genealogic al primului om venit, am fi uimiți de straniețatea strămoșilor săi.

După ce am stabilit diferența fizică între rase, mai rămâne de stabilit dacă acest fapt este însoțit de inegalitate, fie în frumusețea formelor, fie în măsura forței musculare. Problema nu va rămâne mult timp sub semnul întrebării.

Am constatat deja că, dintre toate grupurile umane, cele care aparțin națiunilor europene și descendenților lor sunt cele mai frumoase. Pentru a fi întru totul convingși, e suficient să comparăm tipurile variate răspândite pe glob și să vedem că, de la construcția oarecum rudimentară a feței pelagianului și a locuitorului Țării de Foc, până la talia înaltă și nobilele proporții ale lui Carol cel Mare, până la inteligenta regularitate a trăsăturilor lui Napoleon, până la impozanta maiestate a feței regale a lui Ludovic al XIV-lea, există o serie de grade prin care popoarele care nu sunt de rasă albă se apropie de frumusețe, dar nu o ating.

Cei care se apropie cel mai mult de ea sunt cei mai apropiați strămoși ai noștri, precum familia ariană degenerată a Indiei și a Persiei și populațiile semitice cel mai afectate de contactul cu negrii. Pe măsură ce toate aceste rase se îndepărtează de tipul alb, trăsăturile și membrele lor suferă defecte de formă și proporții care, amplificându-se la cele

ce ne-au devenit străine, sfârșesc prin a produce acea urâtenie excesivă, moștenire antică, caracter de neșters al celor mai multe rase umane. Nu mai ascultăm ideea reprodusă de Helvetius în cartea sa *Despre spirit*, care face din noțiunea de frumos ceva facil și variabil. Toți cei care ar mai putea avea niște scrupule în această privință să consulte admirabilul eseu al domnului Gioberti*, nu le va mai rămâne nimic de contestat. Nicăieri nu s-a demonstrat mai bine că frumosul este o idee absolută și necesară, care nu poate fi aplicată facultativ, iar în virtutea principiilor solide stabilite de filosoful piemontez nu ezit să recunosc că rasa albă e superioară în frumusețe tuturor celorlalte care diferă între ele în măsura în care se apropie sau se îndepărtează de modelul oferit. Există deci o inegalitate în privința frumuseții la grupurile umane, inegalitate logică, explicabilă, permanentă și incontestabilă.

Există și o inegalitate de forțe? Fără îndoială, sălbaticii din America și hindușii ne sunt mult inferiori în această privință. Australienii la fel. Negrii au și ei mai puțină vigoare a mușchilor. Toate aceste popoare suportă mult mai greu oboseala. Dar trebuie să distingem între forța pur musculară, cea care nu are nevoie decât de a se dezlanțui la un moment dat pentru a învinge, și acea putere a rezistenței a cărei principală caracteristică este durată. Aceasta din urmă este mai tipică decât prima, care la nevoie are rivali chiar printre rasele cele mai faimoase prin slăbiciune. Greutatea pumnului, dacă vrem să o luăm drept unic criteriu al forței, găsește la populațiile negre abrutizate, la neozelandezii foarte debil construiți, la lascari**, la malaiezi câțiva indivizi care ar putea să uzeze de ea astfel încât să contracareze exploatarea populației engleze; în timp ce, dacă am lua popoarele ca mase și le-am judeca după suma de chinuri pe care le îndură fără să crâcnească, popoarele de rasă albă ar avea câștig de cauză.

Chiar și printre aceste popoare, în privința forței, ca și în cea a frumuseții, se întâlnesc inegalități între diferitele grupuri, chiar dacă într-un grad mai scăzut. Italienii sunt mai frumoși decât germanii și elvețienii, mai frumoși decât francezii și spaniolii; englezii au o mai mare frumusețe a corpului decât națiile slave.

Cât despre forța pumnului, englezii sunt primii între națiile europene, în timp ce francezii și spaniolii au o mai mare rezistență la oboseală,

* Vincenzo Gioberti (1801-1852) – filosof și om politic italian, adept al spiritualismului creștin; teoriile sale naționaliste au avut un rol important în unificarea Italiei. Aici, Gobineau se referă la lucrarea sa *Eseu asupra frumosului, sau Elemente de filosofie estetică*, apărută la Bruxelles în 1843 (n. red.)

** Lascari (din persanul *laskhar*, mercenar) – băștinași indieni care lucrau ca marelți în Oceanul Indian (n. red.).

la privațiuni, la intemperiiile climatelor celor mai dure. Acest lucru a fost dovedit de francezi în timpul funestei campanii din Rusia. Acolo unde germanii și trupele din nord, obișnuite totuși cu rigorile temperaturilor, s-au prăbușit, aproape în totalitate, în zăpadă, regimentele noastre, plătind un groaznic tribut rigorilor retragerii, au putut totuși să se salveze în cea mai mare parte. S-a atribuit acest lucru superiorității educației morale și sentimentului războinic, dar explicația este puțin satisfăcătoare. Ofițerii germani, care au pierit cu sutele, aveau tot atâta onoare și un sentiment al datoriei la fel de înalt ca și soldații noștri, și nu s-au abătut de la ele. Să spunem, în concluzie, că poporul francez posedă anumite calități fizice superioare celor din familia germană și care-i permit să înfrunte, fără a muri, zăpezile Rusiei ca și nisipurile arzătoare ale Egiptului.

Capitolul XIII

Rasele umane sunt inegale din punct de vedere intelectual; umanitatea nu e perfectibilă la infinit

Pentru a aprecia diferențele intelectuale dintre rase, prima grijă ar fi să constatăm până la ce nivel de stupiditate poate coborî omenirea. Cunoaștem deja rezultatul celui mai important efort al său: civilizația.

Majoritatea observatorilor științifici a avut până acum tendința de a considera tipurile cele mai neînsemnate ca fiind mult mai înapoiate, ceea ce e departe de adevăr.

Aproape toate informațiile inițiale despre un trib sălbatic îl înfățișează în culori îngrozitoare, atribuindu-i o asemenea lipsă de inteligență și de rațiune, încât îl coboară la nivelul maimuței și mai jos decât elefantul. Această judecată, e adevărat, are contrastele ei. Un navigator e bine primit într-o insulă, crede că găsește, la locuitorii acesteia, blândete și ospitalitate, reușește să-i determine pe unii să muncească, oricât de puțin, alături de mateloți, atunci elogiile se adună asupra fericitei populații; ea e declarată bună la toate, capabilă de orice și uneori entuziasmul, depășind orice limită, jură că a găsit în rândurile ei spirite superioare.

Trebuie să ne ferim de judecata prea favorabilă, ca și de cea prea severă. Pentru că anumiți tahitieni au contribuit la repararea unei bălăniere, națiunea lor nu devine prin aceasta civilizabilă. Pentru că un om din Tonga-Tabou a dovedit bunăvoință față de străini, nu are în mod necesar acces la progres și, la fel, nu suntem autorizați să coborâm până la nivelul de brută un indigen de pe o coastă până atunci necunoscută

pentru că i-a primit pe vizitatori cu săgeți sau l-am găsit mâncând șopârle vii și pământ. Acest gen de hrană nu anunță, bineînțeles, o inteligență prea mare și nici moravuri cultivate. Dar, să fim înțeleși, și la canibalul cel mai respingător există o scânteie din focul divin, iar înțelegerea i s-ar putea lumina cel puțin până la un anumit nivel. Nu există triburi atât de umile încât să nu emită, asupra lucrurilor de care sunt înconjurate, niște judecăți oarecare, adevărate sau false, juste sau eronate care, prin însuși faptul că există, dovedesc în mod suficient persistența unei raze de rațiune la toate ramurile umanității. Prin acest lucru, sălbaticii cei mai degradați au acces la învățarea religiei și se disting, în mod particular și recognoscibil, de animalele cele mai inteligente.

Totuși, această viață morală, situată în adâncul conștiinței fiecărui individ al speciei noastre, este ea capabilă să se dilate la infinit? Au toți oamenii, în același grad, puterea nelimitată de a progresa în dezvoltarea lor intelectuală? Altfel spus, sunt diferitele rase umane dotate cu puterea de a se egala unele pe altele? Această întrebare este, în fond, cea a perfectibilității nelimitate a speciei și a egalității raselor. În ambele privințe, răspunsul meu este nu.

Ideea perfectibilității nelimitate i-a sedus pe moderni, ei sprijinindu-se pe observația că civilizația noastră posedă avantaje și merite pe care predecesorii noștri, altfel cultivați, nu le aveau. Se citează toate faptele care disting societățile noastre. Am vorbit deja despre ele; le enumăr bucuros din nou.

Suntem deci asigurați că posedăm, în tot ceea ce privește domeniul științei, opinii mai corecte; că moravurile noastre sunt, în general, blânde, iar morala noastră preferabilă celei a grecilor și a romanilor. Se adaugă și că avem, în domeniul libertății politice, al ideilor și al sentimentelor, opinii, credințe, o toleranță care dovedesc mai mult decât toate celelalte superioritatea noastră. Nu lipsesc teoreticienii plini de speranță care să susțină că efectele instituțiilor noastre ar trebui să ne ducă direct în grădina Hesperidelor, atât de căutată, dar de negăsit de când niște navigatori i-au constatat absența din insulele Canare.

O cercetare puțin mai serioasă a istoriei conferă acestor pretenții înalte adevărata lor valoare.

Suntem, într-adevăr, mai savanți decât strămoșii noștri, pentru că am profitat de descoperirile lor. Dacă avem mai multe cunoștințe, e doar pentru că suntem continuatorii lor, elevii și moștenitorii lor. Rezultă de aici că descoperirea forței aburilor și rezolvarea câtorva probleme de mecanică ne vor conduce la omnisciență? Cel mult, aceste succese ne vor duce la pătrunderea tuturor secretelor lumii materiale. Când vom fi izbutit această cucerire, pentru care trebuie să mai facem multe lucruri care nu sunt nici măcar începute sau întrevăzute, vom fi avansat

noi fie și cu un pas dincolo de simpla constatare a legilor fizice? Ne-am sporit mult forțele pentru a reacționa la cele ale naturii și a o adapta pe aceasta nevoilor noastre. Am traversat pământul de la un capăt la altul, sau am recunoscut acest traseu ca impracticabil. Am învățat să ne deplasăm prin aer și, apropiindu-ne cu câteva mii de metri de limitele atmosferei respirabile, am descoperit și clarificat câteva probleme de astronomie sau de alt fel; nimic mai mult. Toate acestea nu ne duc la infinit. Și dacă am număra toate sistemele planetare care se mișcă în spațiu am fi mai aproape de infinit? Vom fi învățat despre marile mistere un lucru neștiut din vechime? Mi se pare că am schimbat doar metodele întrebuintate înaintea noastră pentru a ne învăța în jurul secretului. N-am făcut nici un pas mai mult în tenebrele sale.

Apoi, admitând că suntem mai luminați în anumite privințe, cât am pierdut, pe de altă parte, din noțiunile familiare strămoșilor noștri îndepărtați! Vă îndoiți că în timpul lui Avraam se știa mai mult despre istoria primordială decât știm noi? Câte lucruri descoperite de noi nu sunt, de fapt, decât cunoștințe uitate și regăsite! Și cum, în anumite privințe, suntem inferiori celor ce trăiau odinioară! Ce ar putea să se compare, așa cum spuneam mai sus despre un alt obiect, ce ar putea să se compare, alegând din cele mai splendide realizări ale noastre, cu aceste minuni pe care Grecia, Egiptul, India, America ni le arată încă, atestând măreția fără limite a atâtor alte edificii pe care povara secolelor le-a făcut să dispară, în mai mică măsură decât ineptele ravagii ale omului? Ce sunt artele noastre pe lângă cele ale Atenei? Ce sunt gânditorii noștri pe lângă cei ai Alexandriei și ai Indiei? Ce sunt poezii noștri față de Valmiki*, de Kalidasa**, de Homer și de Pindar?

Pe scurt, noi facem altceva. Ne supunem spiritul altor scopuri, altor cercetări decât alte grupuri civilizate ale umanității; dar, schimbând terenul, n-am putut păstra toată fertilitatea pământurilor pe care ei le cult. au ueja. Există deci, o dată cu cucerirea unei părți, o abandonare a alteia. E o tristă compensație și, departe de a anunța un progres, ea nu indică decât o deplasare. Pentru a exista o achiziție reală, ar trebui ca, păstrând în integritatea lor principalele bogății ale societăților anterioare, să reușim să ajungem, alături de lucrările lor, la anumite rezultate pe care și ele și noi le căutam; ca științele și artele noastre, sprijindu-se pe științele și artele lor, să găsească o noutate profundă în privința vieții și a morții, a formării ființelor, a principiilor primordiale ale

* Valmiki – intept al Indiei antice; se pare că a trăit în secolul al IV-lea î.Chr. Îi sunt atribuite *Rāmāyana* și *Yogāvaśiṣṭha* (n. red.).

** Kālidāsa – poet și autor dramatic indian de limbă sanscrită (sec. IV-V). A marcat apogeul dramei sanscrite prin capodopera lui, *Śakuntalā* (n. red.).

lumii. Or, asupra tuturor acestor întrebări știința modernă nu mai are acele scilipiri care se proiectau, ne gândim, în zorii timpurilor antice și, prin propria credință și prin propriile eforturi, ea n-a ajuns decât la această mărturisire umilitoare: „Caut și nu găsesc“. Nu există deci progres real în cuceririle intelectuale ale omului. Doar critica noastră este incontestabil mai bună decât cea a înaintașilor noștri. E un punct important, dar *critică* înseamnă *clasare*, nu *achiziție*.

În privința ideilor pretins noi din politică, putem fără nici un inconvenient să ne permitem cu ele libertăți mai mari decât cu științele noastre.

Această fecunditate a teoriilor cu care ne mândrim o găsim la fel de mare în Atena de după Pericle. Mijlocul de a ne convinge îl reprezintă recitirea comedilor lui Aristofan, amplificări satirice, a căror lectură era recomandată de Platon celor care voiau să cunoască moravurile publice din orașul Minervei. Refuzăm comparația de când pretendem că între starea noastră socială actuală și sclavagismul antichității grecești există o mare diferență. Demagogia era mai profundă, dacă vreți, atâta tot. Atunci se vorbea despre sclavi pe același ton pe care se vorbește acum despre muncitori și proletari, și cât de avansat era acest popor atenian care a făcut totul pentru a fi pe placul plebei sale servile după bătălia de la Arginuses!*

Să ne mutăm la Roma. Să deschidem scrisorile lui Cicero. Ce *tory* moderat era acest orator roman! Ce similitudine perfectă între republica sa și societățile noastre constituționale, ca să nu mai vorbim de limbajul partidelor și de luptele parlamentare! Și acolo, în clasele de jos se agita o populație de sclavi depravați, mereu cu gândul la revoltă, atunci când nu încercau să-și facă dreptate cu pumnii. Să-i lăsăm pe aceștia, cu atât mai ușor cu cât legea nu le recunoștea existența civilă, nu contau în politică și nu influențau deciziile, în perioadele tulburi, decât ca auxiliari ai agitatorilor liberi.

Ei bine! Lăsându-i pe sclavi deoparte, nu avem, în Forum, tot ceea ce constituie un stat social modern? Populația care cerea pâine, jocuri, gratuități și dreptul de a se distra; burghezia, care a dorit și a obținut pentru sine locurile de funcționari publici; patriciatul, transformat succesiv și dând mereu înapoi, pierzându-și mereu din drepturi, până când apărătorii săi au acceptat chiar, ca unic sistem de apărare, refuzul oricăror prerogative, cerând doar libertate pentru toți? Nu sunt acestea asemănări perfecte?

* Arginuses (în gr. *Arginoussai*) – arhipelag din Marea Egee. În largul acestuia s-a desfășurat în 406 î. Chr. o bătălie între atenieni și lacedemonieni, soldată cu victoria celor dintâi. La întoarcere, strategii învingători au fost puși sub acuzație de către Arhedemos, conducătorul partidei democratice (n. red.).

Credeți că, între opiniile care se exprimă azi, oricât de variate ar fi, există una singură, fie și o nuanță care să nu fi fost cunoscută la Roma? Vorbeam adineauri de scrisorile de la Tusculum: e gândirea unui conservator progresist. Față de Sylla, Pompei și Cicero erau liberali. Nu atât cât Cezar, dar mai mult decât Cato. Mai târziu, sub principat, vedem în Pliniu cel Tânăr un regalist moderat, iubitor de pace totuși. Nu vrea nici prea multă libertate, nici exces de putere și, pozitiv în doctrinele sale, ținând foarte puțin la măreția dispărută a epocii lui Fabius, îi prefera administrația prozaică a lui Traian. Nu aceasta era părerea tuturor. Mulți credeau, temându-se de vreun nou Spartacus, că împăratul nu-și prea făcea simțită puterea. Câțiva provinciali, în schimb, cereau și obțineau ceea ce numim garanții constituționale, în timp ce opinile socialiste nu-și găseau alt interpret decât pe Cezarul gal C. Junius Postumus*, care striga: *Dives et pauper, inimici*, bogatul și săracul sunt nașcuți dușmani.

Pe scurt, orice om care avea pretenția să participe la luminile timpului său susținea cu tărie egalitatea oamenilor, dreptul universal de a posedea bunuri pe acest pământ, necesitatea evidentă a civilizației greco-latine, perfecțiunea ei, blândețea ei, progresele ei viitoare și mai mari decât avantajele actuale, pentru a încununa totul, eternitatea ei. Aceste idei nu erau doar mândria și consolarea păgânilor, erau și speranțele cele mai solide ale primilor și celor mai iluștri părinți ai Bisericii, al căror interpret era Tertulian.

În sfârșit, pentru a încheia tabloul cu un ultim fapt frapant, cel mai numeros dintre aceste partide era cel al indiferenților, al acelor oameni prea slabi, prea dezgustați, prea temători sau prea indeciși pentru a găsi un adevăr în mijlocul tuturor acestor teorii dispartate pe care le vedeau fără încetare trecând prin fața ochilor, oameni care, bucurându-se de ordine când aceasta exista, suportând, de bine de rău, dezordinea când ea se instaura, admirau, în orice timp, progresul distracțiilor materiale necunoscute de părinții lor și, fără a vrea să se mai gândească la rest, se consolau repetând pe săturate: *Azi se muncește într-un mod miraculos***.

N-am mai avea motive să credem în perfecționarea științei politice decât dacă am inventa un sistem necunoscut până la noi care să nu fi

* Marcus Cassianus Latinus Postumus – ofiter gal, însărcinat de Gallianus cu apărarea Rinului, a fost ales de soldați împărat (în 258). A reunit sub autoritatea sa provinciile gale și germanice, Bretania și o parte a Spaniei, asigurând o guvernare eficace pentru Occidentul roman amenințat de triburile germanice. A fost ucis de propriii soldați (în 268) pentru că le-a interzis să jefuiască orașul Mainz de astăzi (n. red.).

** „On travaille aujourd'hui d'un air miraculeux” – Molière, *Tartuffe*, actul III, scena III (n. red.).

fost practicat înainte, cel puțin în esența lui. Această glorie ne lipsește. Monarhiile limitate au fost cunoscute dintotdeauna. Vedem chiar modele curioase ale acestora la anumite populații americane rămase totuși barbare. Republicile democratice și aristocratice de toate formele și funcționând după metodele cele mai variate au existat în noua lume ca și în cea veche. Tlascala* este, în acest gen, un specimen complet, ca și Atena, Sparta și Mecca înainte de Mahomed. Și dacă ar fi adevărat că am aplicat științei guvernării o oarecare perfecțiune secundară invenției noastre, ar fi de ajuns pentru a justifica o pretenție atât de grosolană ca aceea a perfectibilității nelimitate? Să fim modești, așa cum a fost odinioară cel mai înțelept dintre regi: *Nil novi sub sole***.

Să vedem acum moravurile. Spunem că ale noastre sunt mai blânde decât cele ale altor mari societăți umane: e încă o afirmație care invită la critică.

Există azi retori care ar vrea să facă să dispară din codul națiunilor recursul la război. Au luat această teorie de la Seneca. Anumiți înțelepți din Orient profesau și ei, în această privință, idei conforme celor ale Fraților moravi***. Dar chiar dacă iubitorii păcii universale ar reuși să dezguste pentru totdeauna omenirea de război, ar trebui ca ei să transforme complet pasiunile umane. Nici Seneca, nici brahmanii nu au obținut această victorie. E îndoielnic că ea ne-ar fi rezervată și, în privința indulgenței noastre, puteți vedea pe străzile și pe câmpurile noastre urma ei însângerată.

Principiile noastre sunt pure și elevate, se spune. Dar corespunde practica acestor cuvinte?

Să așteptăm, pentru a ne lăuda, ca țările noastre, care de la începutul civilizației moderne nu au rezistat nici cincizeci de ani fără masacre, să poată număra, precum Italia romană, două secole de pace care, de altfel, n-au dovedit – vai! – nimic pentru viitor.

Perfectibilitatea umană nu e deci demonstrată de starea civilizației noastre. Omul a putut învăța anumite lucruri, dar a și uitat multe altele. N-a adăugat un alt simț simțurilor sale, un membru membrelor sale, o nouă însușire sufletului său. N-a făcut decât să se mute pe un alt sector al cercului care-i e sortit, iar comparația destinului său cu cele ale numeroaselor familii de păsări și insecte nu poate să-i inspire la nesfârșit gânduri consolatoare asupra fericirii sale de pe pământ.

* Tlascala (sau Tlaxcala) – stat înfloritor din Mexic, în epoca precolumbiană (n. red.).

** „Nimic nou sub soare” – cuvintele lui Solomon în Ecleeziastul 1, 9 (n. red.).

*** Frații moravi – sectă ceahă din secolul al XV-lea, de inspirație husică; membrii săi predicau non-violența în numele milosferiei evanghelice (n. red.).

Din momentul în care termitelile, albinele, furnicile negre au fost create, ele au găsit în mod spontan felul de viață care le convenea. Termitele și furnicile, în comunitățile lor, au descoperit mai întâi un mod de construcție a adăposturilor, un mod de înmagazinare a proviziilor, un sistem prin care să aibă grijă de ouă despre care naturaliștii cred că nu admite variații sau perfecționări. Așa cum e, a fost de ajuns pentru nevoile bietelor ființe care-l folosesc. La fel și albinele, cu guvernarea lor monarhică expusă schimbărilor suveranelor, dar niciodată revoluțiilor sociale, au știut întotdeauna care e modul de viață cel mai potrivit naturii lor. Le-a fost permis mult timp metafizicienilor să numească animalele mașini, atribuind lui Dumnezeu, *anima brutorum*, cauza mișcărilor lor. Astăzi, când se studiază mai atent comportarea acestor preținse automate, nu doar că s-a renunțat la această doctrină înjositoare, ci s-a recunoscut instinctului un sens care-l apropie de demnitatea rațiunii.

Ce să spunem atunci când, în regatele de albine, le vedem pe suverane expuse furiei supuselor, ceea ce presupune ori un spirit de revoltă la acestea din urmă, ori incapacitatea reginelor de a-și îndeplini obligațiile legitime? Ce să spunem atunci când le vedem pe termite cruțându-și dușmanii învinși, apoi legându-i și folosindu-i, obligându-i să aibă grijă de indivizii tineri?

Fără îndoială, statele noastre sunt mai complicate, satisfac mai multe nevoi; dar atunci când îl privesc pe sălbaticul rătăcitor, trist, murdar, dezorientat, târându-și leneș pașii și bățul ascuțit care-i servește drept lance pe un sol fără culturi; când îl contemplu, urmat de soția sa, unită de el printr-o nuntă în care singura ceremonie a constituit-o o violență ineptă; când o văd pe această femeie purtându-și copilul, pe care îl va ucide ea însăși dacă se îmbolnăvește, sau pur și simplu dacă o încurcă; cum, foamea făcându-se simțită, acest sărman grup, în căutarea unui vânat oarecare, se oprește fermecat în fața unuiia dintre acele mușuroaie de furnici inteligente, îi dă un picior, îl smulge și-i devorează ouăle apoi, terminând de mâncat, se așează cu tristețe într-o scobitură de stâncă, ajung să mă întreb dacă acele insecte care au pierit nu erau mai dotate decât stupida familie a distrugătorului lor; dacă instinctul animalelor, limitat la câteva nevoi, nu le face mai fericite decât această rațiune cu care omenirea s-a trezit goală pe pământ, și de o sută de ori mai expusă decât celelalte specii suferințelor cauzate de aer, de soare, de zăpadă și ploaie. Biata omenire! N-a ajuns niciodată să inventeze un mijloc de a îmbrăca pe toată lumea și de a pune pe toată lumea la adăpost de sete și de foame. Desigur, cel mai sălbatic individ știe mai multe decât animalele, dar animalele știu ceea ce le e util, iar noi nu. Ele se țin de acest lucru, iar noi, chiar dacă l-am descoperit, nu-l putem păstra. Ele sunt

întotdeauna, în timpuri normale, sigure, din instinct, că vor găsi ceea ce le e necesar. Vedem numeroase hoarde care, de la începutul secolelor, n-au putut să iasă dintr-o stare precară și plină de suferințe. Atâta timp cât nu e vorba decât de bunăstarea pământească, nu stăm mai bine decât animalele, nu avem nimic mai bun decât un orizont mai întins de străbătut, dar limitat ca al lor.

N-am insistat de ajuns asupra acestei triste condiții umane, de a pierde mereu pe o parte ceea ce se câștigă pe de alta; acesta e totuși faptul care ne condamnă să rătăcim în domeniile noastre intelectuale, fără a reuși niciodată, oricât de limitate sunt, să le posedăm în întregime. Dacă această lege fatală n-ar exista, înțelegem că într-o zi îndepărtată, în orice caz probabilă, omul, găsindu-se în posesia întregii experiențe a epocilor precedente, știind ceea ce poate ști, luând tot ceea ce poate lua, învățând să-și aplice aceste cunoștințe, ar trăi în mijlocul naturii, fără a mai avea de luptat cu semenii sau cu mizeria și, liniștit în cele din urmă, s-ar odihni, dacă nu la apogeul perfecțiunii, măcar într-o stare suficientă de abundență și de fericire.

O asemenea fericire, așa restrânsă cum e, nu ne e nici măcar promișă, de vreme ce omul, pe măsură ce învață, uită; de vreme ce nu poate câștiga sub raport intelectual și moral fără a pierde sub raport fizic și nu păstrează destul de bine nici una din cunoștințele sale astfel încât să fie sigur că le va avea totdeauna.

Credem că civilizația noastră nu va pieri niciodată pentru că avem tiparul, aburul, praful de pușcă. Tiparul, care e la fel cunoscut în Tonkin, în imperiul Annam și în Japonia ca și în Europa, a dat din întâmplare acestor locuri o civilizație mai decentă? Au totuși cărți, multe cărți, care se vând mult mai ieftin decât ale noastre. De ce aceste popoare sunt atât de înapoiate, de slabe, apropiate de nivelul la care omul civilizat, corupt, slab și laș nu valorează, intelectual mai mult decât un barbar care, dacă i se oferă ocazia, îl va oprima? De unde vine acest lucru? Din faptul că tiparul este un mijloc, nu un principiu. Dacă e folosit pentru a reproduce idei sănătoase, viguroase, șalutare, el va funcționa în mod fructuos și va susține civilizația. Dacă, din contră, inteligențele sunt atât de degenerate încât nimeni nu mai aduce sub tipar opere filosofice, istorice, literare, capabile să hrănească geniul unei națiuni, dacă preșele nu mai servesc decât la multiplicarea compozițiilor veninoase ale unor creiere enervate, a producțiilor otrăvite ale unei teologii de sectanți, a unei politici de pamfletari, a unei poezii de libertini, cum și de ce ar salva tiparul civilizația?

Presupunem că, prin ușurința cu care poate răspândi în număr mare capodoperele spiritului, tiparul contribuie la conservarea lor și chiar, în

timpurile în care sterilitatea intelectuală nu permite existența unor opere rivale, să le ofere cel puțin meditației oamenilor onești. Așa și e de fapt. Totuși, pentru a căuta o carte din trecut și a te servi de ea pentru a deveni mai bun, trebuie să posezi deja bunul cel mai de preț: forța unui suflet luminat. În timpuri grele, martore ale decăderii virtuților publice, se face puțin caz de operele antice și nimeni nu tulbură liniștea bibliotecilor. A te gândi să frecventezi asemenea locuri auguste înseamnă a valora mult, iar în asemenea epoci oamenii nu valorează mare lucru.

De altfel, se exagerează mult longevitatea asigurată producțiilor spiritului de descoperirea lui Gutenberg. Cu excepția câtorva opere reproduse într-o anumită perioadă, toate cărțile mor azi, așa cum mureau odinioară manuscrisele. Tipărite în câteva sute de exemplare, mai ales lucrările științifice dispar cu ușurință din domeniul comun. Le mai putem găsi, cu dificultate, în marile colecții. La fel se întâmplă și cu bogățiile intelectuale ale Antichității și, încă o dată, nu erudiția salvează un popor căzut în decrepitudine.

Să vedem ce au devenit miriadele de lucrări excelente publicate din ziua în care a funcționat prima tiparniță. Cea mai mare parte sunt uitate. Cele despre care se vorbește încă n-au deloc cititori și una apărută acum cincizeci de ani își vede titlul dispărând puțin câte puțin din memoria tuturor.

Pentru a spori meritele tiparului, s-a negat prea mult difuzarea manuscriselor. Ea era mai mare decât ne-o imaginăm. În timpul Imperiului Roman, mijloacele de instruire erau foarte răspândite, cărțile erau chiar ceva comun, dacă judecăm după numărul extraordinar de grămățici zdrențăroși care mișunau până și în cele mai mici orașe, oameni comparabili cu avocații, romancierii și ziariștii din zilele noastre, ale căror moravuri destrăbălate, mizerie și gust pentru plăceri ne sunt povestite de *Satiriconul* lui Petronius. Când decadența era completă, toți cei care voiau cărți mai găseau încă. Virgiliu era citit peste tot. Țăranii, care auzeau laude la adresa lui, îl luau drept un escroc periculos. Călugării îl copiau. Mai copiau și Pliniu, Dioscoride, Platon și Aristotel; de asemenea, Cato și Martial. În Evul Mediu, luând în calcul marele număr rămas după atâtea răboaie, devastări, incendii ale abațiilor și castelelor, putem să ghicim câte opere literare, filosofice, științifice ieșite de sub pana contemporanilor fuseseră multiplicat mai mult decât credem. Se exagerează deci meritele reale ale tiparului față de știință, poezie, moralitate și de adevărata civilizație și am fi mai exacti dacă am pomeni de serviciile zilnice aduse de această invenție intereselor religioase și politice de toate orientările. Tiparul, repet, e un instrument minunat; dar, în lipsa mâinii și a capului, instrumentul n-ar putea funcționa singur.

Nu e necesară o lungă demonstrație pentru a stabili că nici praful de pușcă nu poate salva o civilizație în pericol de moarte. E o cunoștință care cu siguranță nu va fi uitată. De altfel, e îndoielnic faptul că popoarele sălbatice care o posedă azi ca și noi și se servesc de ea o consideră din alt punct de vedere decât cel al distrugerii.

Despre abur și toate celelalte descoperiri industriale voi spune, ca și despre tipar, că sunt niște mijloace importante; voi adăuga că s-au văzut uneori procedee născute din descoperiri științifice perpetuându-se în stare de rutină, când mișcarea științifică ce le-a dat naștere s-a oprit pentru totdeauna, lăsând să se piardă secretul teoretic în care aceste procedee își aveau originea. În sfârșit, voi aminti că bunăstarea materială n-a fost niciodată decât o anexă exterioară a civilizației și că n-am auzit niciodată să se spună despre o societate că merge bine doar pentru că știe să se deplaseze repede și să se îmbrace bine.

Toate civilizațiile care ne-au precedat au gândit, ca și noi, că au rămas înscrise în timp prin descoperirile lor de neuitat. Toate au crezut în nemurirea lor. Familiile incașilor, ale căror palanchine parcurgeau cu rapiditate admirabilele drumuri de cinci sute de leghe care unesc încă Cuzco și Quito, erau desigur convinse de eternitatea cuceririlor lor. Cu o bătaie de aripă, secolele le-au împins imperiul, alături de atâtea altele, în neant. Acești suverani din Peru aveau și ei științele lor, mecanica lor, mașinile lor puternice ale căror lucrări le admirăm cu stupoare, fără a putea să le ghicim taina. Cunoșteau secretul transportării unor mase enorme. Construiau fortărețe unde așezau unele peste altele blocuri de piatră de treizeci și opt de picioare lungime și optsprezece lățime. Ruinele de la Tihuanaco ne oferă un astfel de spectacol, iar aceste materiale uriașe au fost aduse de la distanțe de mai multe leghe. Știm noi cum procedau inginerii acestui popor dispărut pentru a rezolva această problemă? Nu mai mult decât în cazul mijloacelor aplicate la construcția zidurilor ciclopice ale căror resturi rezistă încă trecerii timpului, în atâtea locuri ale Europei meridionale.

Astfel, să nu luăm rezultatele unei civilizații drept cauzele sale. Cauzele se pierd, rezultatele se uită când spiritul care le-a dat naștere dispare sau, dacă persistă, e grație unui nou spirit care le însufletește, adesea pentru a le da un sens diferit de cel pe care-l aveau inițial. Inteligența umană, variind în mod constant, aleargă de la un punct la altul, nu e ubicuă, exaltă valoarea de care aparține, o uită pe cea la care a renunțat și, prizonieră a unui cerc din care e condamnată să nu iasă niciodată, nu reușește să fecundeze o parte din terenurile sale decât lăsând altele în paragină, întotdeauna superioară și în același timp inferioară strămoșilor săi. Umanitatea nu se depășește niciodată pe sine, deci nu e perfectibilă la infinit.

Capitolul XIV

Urmarea demonstrației inegalității intelectuale a raselor. Diversele civilizații se resping reciproc. Rasele metise au și civilizații metise

Dacă rasele umane ar fi egale între ele, istoria ne-ar prezenta un tablou impresionant, magnific și glorios. Toate inteligente, toate cu ochii deschiși asupra veritabilelor lor interese, toate la fel de abile în găsirea mijloacelor de a învinge, ele ar fi înveselit fața pământului printr-o mulțime de civilizații simultane și la fel de înfloritoare. În același timp în care vechile popoare sanscrite își fondau imperiul și, prin religie și prin sabie, acopereau India meridională de recolte, de temple, de palate și de orașe; în același timp în care primul imperiu asirian umplea câmpiile Tigrului și Eufratului cu somptuoasele sale construcții, iar caarele și cavaleria lui Nimrod sfidau popoarele din cele patru vânturi, am fi văzut, pe coasta africană, printre triburile de negri proagnați, apărând un stat social rațional, cultivat, savant în mijloacele sale, puternic în rezultatele sale.

Călătorii celti ar fi adus în extremul occident european, o dată cu unele resturi ale înțelepciunii orientale din epocile primitive, elementele indispensabile unei mari societăți și ar fi găsit cu siguranță la populațiile iberice răspândite atunci pe fața Italiei, în insulele Mediteranei, în Galia și Spania, rivali la fel de informați ca ei în privința vechilor tradiții, la fel de experți în artele utile și în invențiile de agrement.

Omenirea unită s-ar fi plimbat nobilă prin toată lumea, bogată în inteligență, formând pretutindeni societăți similare și ar fi fost necesar puțin timp pentru ca toate națiunile, privindu-și în același fel trebuințele, privind natura cu aceiași ochi, cerându-i aceleași lucruri, să se afle în contact și să poată lega aceste relații, aceste schimburi multiple, atât de necesare pretutindeni și atât de profitabile pentru progresul civilizației.

Anumite triburi, situate în mod nefericit în climate sterile, în munți stâncoși, pe plaje înghețate, în stepe continuu măturate de vânturile din nord, ar fi avut mai mult de luptat cu natura ingrată decât națiunile favorizate. Dar în cele din urmă aceste triburi, neavând mai puțină inteligență decât celelalte, ar fi descoperit că există remedii împotriva asprimii climii. Le-am fi văzut desfășurând inteligenta activitate pe care o au azi danezii, norvegienii, islandezii. Ar fi făcut solul rebel să rodească

împotriva voinței sale. În regiunile muntoase, ar fi exploatat, precum elvețienii, avantajele vieții pastorale sau, ca locuitorii din Cașmir, ar fi recurs la resursele industriei, iar dacă țara lor ar fi fost atât de săracă, situația geografică atât de nefavorabilă încât li s-ar fi demonstrat imposibilitatea de a trage vreun folos din ea, s-ar fi gândit că lumea e mare, că are multe văi și câmpii blânde cu locuitorii lor și, părăsindu-și patria ostilă, s-ar fi grăbit să întâlnească pământuri unde să-și desfășoare în mod fructuos inteligența lor activitate.

Atunci națiunile de aici, la fel de luminate, la fel de bogate, unele prin comerț, crescând în orașele lor maritime, altele prin agricultură, înflorind în vastele lor câmpii, unele prin industria dezvoltată în locuri alpestre, altele prin tranzit, rezultat fericit al situației lor de mijloc, toate aceste națiuni, în ciuda unor disensiuni pasagere, războaie civile, revolte, nenorociri inevitabile ale condiției umane, și-ar fi găsit, între interesele lor, un sistem oarecare de a le pondera. Împrumutând mult una de la cealaltă, civilizațiile de aceeași origine ar fi sfârșit prin a se asemana în aproape toate privințele și am fi văzut instaurându-se acea confederație universală, visată de atâtea secole și pe care nimic n-ar putea-o împiedica să se realizeze dacă, într-adevăr, toate rasele ar avea aceeași doză sau aceeași formă a facultăților lor.

În rest, știm că acest tablou este utopic. Primele popoare, demne de acest nume, s-au aglomerat sub o idee de asociere pe care barbarii, trăind mai aproape sau mai departe de ele, nu doar că n-au avut-o atât de devreme, ci n-au avut-o deloc de atunci. Au emigrat de pe primul lor teritoriu și au întâlnit alte populații: acestea au fost îmblânzite, nu au îmbrățișat cu bună știință și nici n-au înțeles ideea dominantă a civilizației care le-a fost impusă. Departe de a demonstra că inteligența tuturor triburilor umane este asemănătoare, națiunile civilizabile au dovedit totdeauna contrariul, mai întâi stabilindu-și starea socială pe baze complet diferite, apoi arătându-se îndepărtate una de cealaltă. Puterea exemplului n-a trezit nimic la grupurile care nu erau mișcate de un resort interior. Spania și galii i-au văzut rând pe rând pe fenicieni, pe greci, pe cartaginezi stabilindu-și pe coastele lor orașe înfloritoare. Nici spaniolii, nici galii n-au consimțit să imite moravurile sau guvernarea acestor negustori vestiți și, când au venit romanii, acești învingători n-au reușit să transforme noul lor domeniu decât umplându-l de colonii. Celtii și iberii au dovedit atunci că civilizația nu se dobândește fără amestecul sângelui.

Populațiilor americane, la ce spectacol le e dat să asiste în acest moment? Ele se găsesc așezate alături de un popor care vrea să-și sporească numărul pentru a-și mări puterea. Văd mii de vapoare trecând pe lângă coastele lor. Știu că forța stăpânilor lor este irezistibilă. Nici una din

ele nu mai speră să-și vadă pământurile natale eliberate de prezența cuceritorilor. Toate sunt conștiente că întregul lor continent este decum înainte patrimoniul europenilor. Ele nu trebuie decât să privească pentru a se convinge de fecunditatea acestor instituții exotice care nu mai fac ca viața să depindă de abundența vânatului și de bogăția pescuitului. Știu, deoarece cumpără rachiu, pături, puști, că până și gusturile lor grosolane ar fi mai ușor satisfăcute în rândurile acestei societăți care-i cheamă, care-i plătește și-i fletează pentru a le obține concursul. Ele refuză, le place mai mult să fugă de singurătate în singurătate; se retrag tot mai mult în interiorul pământurilor; abandonează totul, până și oasele strămoșilor. Vor muri, o știu; dar o misterioasă onoare le ține sub stăpânirea invincibilei lor repulsii și, admirând forța și superioritatea rasei albe, conștiința lor, întreaga lor natură, sângele lor în cele din urmă se revoltă doar la ideea de a avea ceva în comun cu ea.

În America spaniolă se crede că întâlnim mai puțină aversiune la indigeni. Asta pentru că guvernul metropolitan a lăsat odinioară aceste popoare sub conducerea preoților. Aceștia nu încercau să-i civilizeze, le permiteau să-și păstreze obiceiurile și legile și, dacă erau creștini, nu le cereau decât un tribut în bani. Nici măcar guvernul însuși nu se coloniza. Odată cucerirea făcută, el s-a abandonat unei toleranțe indolente, oprind doar prin butade. De aceea indienii din America spaniolă sunt mai puțin nefericiți și continuă să trăiască, în timp ce vecinii anglo-saxoni vor fi uciși fără milă.

Civilizația este incomunicabilă nu doar pentru sălbatici, ci și pentru popoarele luminate. Bunăvoința și filantropia franceză o dovedesc, în acest moment, în vechea regență din Alger nu mai puțin decât purtarea englezilor în India și cea a olandezilor în Batavia. Nu există exemple și dovezi mai frapante, mai concludente ale diferențelor și inegalității dintre rase.

Căci dacă judecăm doar după barbaria anumitor popoare și, declarând această barbarie originară, decidem că orice fel de cultură le e refuzată, ne expunem unor obiecții serioase. Multe națiuni sălbatice au păstrat urmele unei situații mai bune decât cea în care le vedem azi. Există triburi, foarte brutale de altfel, care pentru celebrarea căsătoriilor, pentru repartitia moștenirilor, pentru administrația politică au reglementări tradiționale curios de complicate și ale căror rituri, astăzi lipsite de sens, derivă evident dintr-o ordine de idei superioară. Se dă exemplul triburilor de piei-roșii rătăcind în vastul pustiu în care se presupune că existau odinioară sălașurile aleanilor. Sunt alte popoare care posedă procedee de fabricație pe care nu se poate să le fi inventat ei, ca băștinășii din insulele Mariene: le păstrează fără să se gândească și le utilizează, ca să spunem așa, mecanic.

Putem deci să privim mai atent atunci când, văzând o nație în stare de barbarie, suntem tentați să credem că a fost așa dintotdeauna. Pentru a nu comite nici o eroare, să ținem seama de mai multe circumstanțe.

Sunt popoare care, intrând sub acțiunea unei rase înrudite cu ele, i se supun aproape total, acceptă câteva consecințe, rețin câteva procedee; apoi, când rasa dominantă dispare, fie expulzată, fie prin imersiunea completă în rândurile învinșilor, aceștia lasă să piară aproape întreaga cultură și nu păstrează decât puținul pe care l-au înțeles. Acest fapt nu se poate întâmpla, de altfel, decât între națiile înrudite ca sânge. Așa au procedat asirienii cu creațiile caldeene, grecii sirieni și egipteni față de grecii din Europa, iberii, celții și ilirii întâlnind ideile romane. Dacă deci indienii Cherokee, Catawhas, Muskogees, Seminoles, Natchez au păstrat amprenta civilizației aleganiene, nu voi conchide că sunt descendenți direcți și puri ai părții inițiatoare a rasei, ceea ce ar antrena consecința că o rasă a fost civilizată, dar nu mai e acum: voi spune că, dacă unul din aceste triburi mai ține încă, din punct de vedere etnic, de vechiul tip dominator, e o legătură indirectă și bastardă, fără de care indienii Cherokee n-ar fi căzut niciodată în barbarie și, cât despre celelalte populații mai puțin dotate, ele nu reprezintă pentru mine decât fondul populației străine, cucerite, învinse, aglomerate prin forță, pe care se sprijinea odinioară statul. De-acum înainte, nu mai e de mirare că aceste resturi sociale au păstrat, fără a le înțelege, obiceiurile, legile, riturile îmbinate de cineva mai abil decât ei, al căror scop și secret nu le-au știut niciodată, nefiind pentru ei decât obiectul unui respect superstițios. Acest raționament se aplică și păstrării unor rămășițe de arte mecanice. Procedeele pe care le admirăm pot proveni de la o rasă de elită dispărută de mult. Uneori, sursa e și mai îndepărtată. Astfel, în privința exploatarei minelor de către iberi, acvitani și bretonii din insulele Cassiteride*, secretul acestei științe vine din Asia înaltă, de unde strămoșii populațiilor occidentale l-au adus odinioară, în migrațiile lor.

Locuitorii Carolinei sunt insularii cei mai interesați din Polinezia. Războaiele lor de țesut, bărcile lor sculptate, gustul lor pentru navigație și comerț trasează între ei și negrii pelagieni o linie clară de demarcație. Descoperim fără dificultate de unde vin talentele lor. Le datorează sângelui malaiez infuzat în venele lor și cum, în același timp, acest sânge e departe de a fi pur, darurile etnice n-au putut să se conserve prin ei decât fără a se fructifica și degradându-se.

* Insulele Sorlingues, situate în largul capului Finistere, la intrarea în Canalul Mânecii și în Canalul Bristol. Ele ar fi „insulele cu cositor“ pomenite de Herodot (n. red.).

Astfel, dacă un popor barbar are urme de civilizație, asta nu înseamnă că acel popor a fost vreodată civilizat. A trăit sub dominația unui trib înrudit și superior sau, găsindu-se în vecinătatea sa, a profitat, cât de puțin și de umil, de lecțiile acestuia. Rasele care sunt azi sălbatice au fost întotdeauna astfel și, gândind prin analogie, suntem îndreptățiți să conchidem că vor continua să fie astfel până în ziua în care vor dispărea.

Acest rezultat este inevitabil atunci când două tipuri, între care nu există nici o înrudire, se află în contact activ, și nu cunosc în această privință o demonstrație mai bună decât soarta familiilor polineziene și americane. Am stabilit deci, prin raționamentele precedente:

1) că triburile actualmente sălbatice au fost întotdeauna astfel, orice mediu superior ar fi traversat, și că vor fi întotdeauna astfel;

2) că, pentru ca o nație sălbatică să poată suporta o vreme un mediu civilizat, trebuie ca nația care creează mediul să fie o ramură mai nobilă a aceleiași rase;

3) că e necesară aceeași condiție pentru ca națiuni diferite să poată nu să se confunde, ceea ce nu se întâmplă niciodată, ci doar să se modifice una pe cealaltă, să împrumute una de la cealaltă, dând naștere la alte civilizații compuse din elementele lor;

4) că civilizațiile provenite din rase complet străine una de cealaltă nu pot decât să se atingă la suprafață, fără a se întrepătrunde niciodată și excluzându-se totdeauna. Cum acest ultim punct n-a fost clarificat suficient, voi insista asupra lui.

Conflictele au adus alături civilizația persană cu cea greacă, cea egipteană cu cea greacă și romană; apoi civilizația modernă a Europei cu toate cele care există azi în lume, și mai ales cu cea arabă.

Raporturile inteligenței grecești cu cultura persană erau multiple, dar forțate. Mai întâi, o mare parte a civilizației elene, și cea mai bogată, dacă nu cea mai independentă, era concentrată în orașele de pe litoralul sirian, în coloniile din Asia Mică și Pont care, repede reunite cu statele marelui rege, au trăit sub supravegherea satrapilor păstrându-și, până la un punct, identitatea. Grecia continentală și liberă avea, la rândul său, raporturi strânse cu coasta Asiei.

Civilizațiile celor două țări au ajuns să se confunde? Se știe că nu. Grecii îi considerau pe puternicii lor adversari barbari și probabil că și aceștia pe ei. Moravurile politice, forma de guvernare, direcția artelor, scopul și sensul intim al cultului public, moravurile private ale popoarelor întrepătrunse în atâtea puncte rămăneau totuși distincte. La Ecbatan nu se recunoștea decât o autoritate unică, ereditară, limitată prin câteva prescripții tradiționale, absolută în rest. În Elada, puterea era subdivizată într-o mulțime de suveranități mărunte. Guvernul, aristocratic la unii, democratic la ceilalți, monarhic la aceștia, tiranic la aceia, afișa la Atena,

Sparta, la Sicyone, în Macedonia cel mai straniu amestec. La persi, cultul statului, mult mai apropiat de emanatismul* primitiv, dovedea aceeași tendință spre unitate ca și guvernarea și mai ales avea un sens moral și metafizic nu lipsit de profunzime. La greci simbolismul, legându-se doar de aparențele variate ale naturii, se mulțumea să glorifice formele. Religia lăsa în seama legilor civile grija de a comanda conștiințele, iar din momentul în care erau îndeplinite riturile dorite, onorurile aduse zeului sau eroului local, credința își considera misiunea îndeplinită. Apoi, aceste rituri, aceste onoruri, zeii și eroii se schimbau la fiecare jumătate de leghe. În cazul în care, în anumite sanctuare, precum la Olimpia sau la Dodona, se voia recunoscută nu doar adorarea uneia din forțele sau elementele naturii, ci aceea a principiului cosmic însuși, unitatea de acest fel, nefiind practică decât în locuri izolate, nu făcea decât mai evidentă fracționarea. De altfel, oracolul din Dodona, Jupiter din Olimp, erau culte străine.

În privința obiceiurilor, nu e nevoie să arătăm în ce măsură erau diferite de cele din Persia. Să fii tânăr, bogat, voluptuos și cosmopolit și să vrei să imiți modul de viață al rivalilor luxoși și rafinați în altă manieră decât grecii însemna să te expui oprobiului public. Astfel, până în timpul lui Alexandru, adică în marea, frumoasa, fecunda și glorioasă perioadă a puterii grecești, Persia, în ciuda dominației sale, n-a reușit să convertească Grecia la civilizația sa.

O dată cu Alexandru, acest fapt a primit o confirmare aparte. Văzând Elada cucerind imperiul lui Darius, s-a crezut fără îndoială, un moment, că Asia urma să devină grecească, și aceasta cu atât mai mult cu cât învingătorul și-a permis, într-o noapte de rățacire, unele acte de agresiune atât de violente împotriva monumentelor țării, încât păreau să denote tot atâta dispreț câtă ură. Dar incendiatorul din Persepolis și-a schimbat părerea complet, încât a devenit evident proiectul său de a se substitui pur și simplu dinastiei Ahemenizilor și de a guverna ca predecesorul său sau ca marele Xerxes, având în plus printre statele sale Grecia. Astfel, sociabilitatea persană ar fi absorbit-o pe cea a elenilor.

Totuși, în ciuda autorității lui Alexandru, acest lucru nu s-a întâmplat. Generalii și soldații săi nu s-au obișnuit să-l vadă purtând roba lungă și fluturândă și mitra, înconjurându-se de eunuci și renegându-și patria. El a murit. Unii din succesorii săi i-au continuat sistemul. Au fost

* Doctrină răspândită în sistemele religioase și filosofice ale Asiei occidentale și centrale, potrivit căreia puterea creatoare și organizatoare *emană* dintr-un principiu imobil și se transferă de la ființele perfecte înspre cele cu gradul de perfecțiune cel mai coborât. Este exprimată în mazdeismul practicat de Zoroastru și adoptat de persi începând cu domnia lui Ahemenides (n. red.).

totuși obligați să-l îmblânzească, și din ce altă cauză ar fi putut ei stabili această cale de mijloc care a devenit starea normală a coastei asiatice și a popoarelor elenizate din Egipt? Pentru că supușii lor erau o populație amestecată de greci, sirieni și arabi care nu avea nici un motiv pentru a accepta altceva decât un compromis în materie de cultură. Dar acolo unde rasele rămân distincte nu există tranzacții. Fiecare țară și-a păstrat obiceiurile naționale.

La fel, până în ultimele zile ale Imperiului Roman, civilizația metisă care domina tot Orientul, deci și Grecia continentală, devenise mai mult asiatică decât greacă, pentru că masele erau mai ales de primul sânge decât de cel de-al doilea. Inteligența părea, e drept, să ia forma elenă. Totuși, nu e greu de găsit, în gândirea acelor țări și a acelor timpuri, un fond oriental care dă vigoare realizărilor școlii din Alexandria, ca doctrinele unitare ale jurisconsultilor greco-sirieni. Astfel, proporția, referitor la cantitatea respectivă de sânge, se păstrează: predomină partea cea mai numeroasă. Înainte de a termina cu această paralelă, care se aplică contactului între orice civilizații, doar câteva cuvinte despre situația culturii arabe comparativ cu a noastră.

Despre repulsia reciprocă, ea e neîndoiebnică. Strămoșii noștri din Evul Mediu au putut admira de aproape minunile statului musulman, pe vremea când nu refuzau să-și trimită studenții la școlile din Cordoba. Totuși, în Europa n-a rămas nimic arab, în afara țărilor care au păstrat puțin sânge ismaelit, iar India brahmanică nu și-a dovedit o componență mai bună decât noi. Ca și noi, supusă stăpânilor mahomedani, ea a rezistat cu succes eforturilor lor.

Astăzi e rândul nostru să acționăm asupra resturilor civilizației arabe. Le măturăm, le distrugem; nu reușim să le transformăm și totuși, această civilizație nefiind originală, n-ar trebui să mai reziste de-acum încolo. Națiunea arabă, atât de puțin numeroasă, n-a făcut altceva notabil decât să-și asimileze frânturi de popoare cucerite prin sabie. Astfel, musulmanii, populație extrem de amestecată, nu au altceva decât o civilizație cu același caracter metis ale cărui elemente sunt ușor de recunoscut. Nucleul învingătorilor nu era, se știe, înainte de Mahomed, un popor nou sau necunoscut. El avea tradiții comune cu familiile hamite și semite în care își avea originile. Avusese contacte cu fenicienii, ca și cu evreii. Avea în vene și sângele unora și pe al celorlalți, și le servea drept intermediar în comerțul din Marea Roșie, de pe coasta orientală a Africii și din India. Jucase același rol pe lângă persi și romani. Mai multe din triburile sale luaseră parte la viața politică a Persiei sub Arsacizi și sub fiii lui Sassan, în timp ce unul din prinții săi, cum a fost Odenat, se intitula Cezar, una din fiicele sale, ca Zenobia, fiica lui Amrou, suverana Palmirei, se acoperea de gloria romană, iar unul din aventurierii săi, Filip, a

putut să se înalțe până la purpura imperială. Această națiune bastardă n-a încetat deci niciodată, din cele mai vechi timpuri, să întrețină relații cu societățile puternice care-o înconjurau. Ea a luat parte la treburile lor și, asemeni unui corp aflat pe jumătate în apă, pe jumătate expus soarelui, ținea în același timp de o cultură avansată și de barbarie.

Mahomed a inventat cultura cea mai potrivită cu ideile poporului său, la care idolatria avea numeroși adepți, dar la care nici creștinismul, degradat de eretici și de iudaici, nu făcea mai puțini prozeliti. Tema religioasă a profetului a fost o astfel de combinație încât acordul între legea lui Moise și credința creștină, această problemă atât de neliniștitoare pentru primii catolici și încă prezentă în conștiința populațiilor orientale, a fost mai bine echilibrat decât în doctrinele Bisericii. Era deja o meală seducătoare și, în rest, orice noutate teologică avea șansa de a face prozeliti printre sirieni și egipteni. Pentru a-și încununa opera, noua religie se înfățișa cu sabia în mână, altă garanție de succes la masele fără o legătură comună și pătrunse de sentimentul neputinței.

În acest mod a ieșit islamismul din deșerturi. Egrotant, puțin inventiv, și cucerit dinainte, în proporție de două treimi, de civilizația greco-asiatică, el găsea, pe măsură ce avansa pe cele două țărmuri, de est și de sud, ale Mediteranei toate noile sale teritorii saturate deja de această combinație complicată. De la Bagdad la Montpellier și-a întins cultul împrumutat de la Biserică, de la sinagogă, de la tradițiile desfigurate din Hedjaz și Yemen, legile sale persane și romane, știința sa greco-siriană și egipteană, administrația tolerantă încă din prima zi, așa cum trebuie să fie când nimic unitar nu mai există în corpul statului. Ne-am mirat pe nedrept de progresele rapide ale musulmanilor în ceea ce privește rafinamentul moravurilor. Cea mai mare parte a acestui popor și-a schimbat doar hainele pentru a nu fi recunoscut când s-a apucat să joace rolul de apostol pe scena lumii în care, de mult timp, nu mai era observat sub vechile sale nume. Trebuie să mai ținem cont de un fapt capital. În acest amestec de familii diverse, fiecare își aducea, fără îndoială, cota-parte la prosperitatea comună. Cine a dat totuși impulsul, elanul, oricât de puțin a durat el? Doar micul nucleu de triburi arabe ieșit din interiorul peninsulei, și care furniza nu savanți, ci fanatici, soldați, învingători și stăpâni.

Civilizația arabă nu a fost altceva decât civilizația greco-siriană întinerită, readusă la viață de un geniu destul de limitat, dar nou și alterat în plus de un amestec persan. Astfel, dispusă la mai multe concesii, ea nu este totuși în acord cu nici o formulă socială de altă origine decât a ei, la fel cum cultura greacă nu s-a acordat cu cea romană, rudă atât de apropiată și care a stat timp de secole închisă în limitele propriului imperiu. Asta voiam să spun despre imposibilitatea ca niște civilizații posedate de grupuri etnice străine unul de celălalt să se confunde vreodată.

Când istoria stabilește acest ireconciliabil antagonism între rase și culturile lor, e evident că inegalitatea rezidă în aceste repulsii constitutive, iar din momentul în care europeanul nu poate spera să-l civilizeze pe negru și nu reușește să-i transmită mulatrului decât o parte din aptitudinile sale, când acest mulatru, unit la rândul său cu albul, va crea indivizi apti de a cunoaște nimic mai mult decât o cultură la rândul ei metisă, cu un grad mai avansată spre ideile rasei albe, mă simt autorizat să afirm inegalitatea inteligențelor diferitelor rase.

Repet că nu e vorba de a aplica o metodă din nefericire prea dragă etnologilor și cel puțin ridicolă. Nu discut, așa cum fac ei, valoarea morală și intelectuală a indivizilor luați izolat.

În privința valorii morale, am scos-o complet din discuție când am constatat apitudinea tuturor familiilor umane de a recunoaște, într-o măsură utilă, luminile creștinismului. Când e vorba de meritul intelectual, refuz în mod absolut argumentația care constă în a spune: orice negru e inept*, iar principalul meu motiv pentru a nu face aceasă afirmație e că aș fi obligat să recunosc, în compensație, că toți europenii sunt inteligenți. Mă feresc de un asemenea paradox.

Nu voi aștepta ca amicii egalității raselor să vină să-mi arate un pasaj din cartea nu știu cărui misionar sau navigator, de unde reiese că un yolof s-a dovedit un tâmplar priceput, că un hotentot a devenit un servitor bun, că un cafru dansează și cântă la vioară și că un bambara** știe aritmetică.

Admit, da, admit înainte de a mi se dovedi, tot ceea ce se poate povesti despre miracole de acest gen din partea sălbaticilor celor mai abrutizați. Am negat stupiditatea excesivă, ineptia cronică, chiar la triburile cele mai înapoiate. Merg chiar mai departe decât adversarii mei, pentru că nu pun la îndoială faptul că un mare număr de șefi negri depășesc, prin forța și bogăția ideilor, prin puterea combinațiilor spiritului lor, prin intensitatea facultăților lor active nivelul comun la care țărani noștri, chiar și burghezii noștri convenabil instruiți și dotați pot ajunge. Încă o dată, și a suta oară, nu mă plasez pe terenul strâmt al individualităților. Mi se pare nedemn ca știința să se oprească la asemenea argumente futele. Dacă Mungo Park sau Lander*** au dat unui negru oare-

* Poate că judecata cea mai riguroasă exprimată în privința varietății melaniene provine de la unul dintre patriarhii doctrinei egalitare. Iată cum îl definea Franklin pe negru: „Este un animal care mănâncă cât mai mult cu putință și muncește cât mai puțin cu putință” (n. a.).

** Yolof, bambara – populații din Senegal (n. red.).

*** Mungo Park (1771-1806) – călător scoțian. Angajat al Societății africane de la Londra, a parcurs regiunile dintre Gambia și fluviul Niger, coborând pe acesta până aproape de vărsare.

Frații Richard și John Lander au fost primii care au explorat gura de vărsare a Nigerului, între 1830 și 1834 (n. red.).

care un certificat de inteligență, cine-mi spune că un alt călător, întâlnindu-l pe același, nu și-a format despre el o convingere total opusă? Să lăsăm deci aceste copilării și să comparăm nu oamenii, ci grupurile. Când vom fi recunoscut de ce acestea sunt sau nu capabile, în ce limite se încadrează facultățile lor, la ce nivel intelectual ajung și ce alte nații le domină de la începutul timpurilor istorice, vom fi poate, într-o zi, autorizați să intrăm în detalii, să cercetăm de ce marile individualități ale acestei rase sunt inferioare geniilor alteia. Apoi, comparând între ele puterile oamenilor obișnuiți din toate categoriile, ne vom ocupa de părțile în care acestea sunt egale și de cele în care unele primează. Această muncă dificilă și delicată nu se va putea realiza atâta timp cât nu vom cumpăni cât mai exact și, într-un fel, matematic, situația relativă a raselor. Nu știu nici măcar dacă vom obține vreodată rezultate de o claritate incontestabilă și dacă, nemaifiind obligați să ne pronunțăm doar asupra unor fapte generale, ne vom ocupa atât de îndeaproape de nuanțe încât vom putea să definim, să recunoaștem și să clasificăm păturile inferioare ale fiecărei națiuni și individualitățile pasive. În acest caz, vom dovedi cu ușurință că activitatea, inteligența, energia subiecților celor mai dotați din rasele dominante depășesc activitatea, inteligența, energia subiecților corespunzători aparținând altor grupuri.

Iată deci umanitatea împărțită în două fracțiuni foarte diferite, foarte inegale sau, mai bine zis, într-o serie de categorii subordonate unele altora și în care gradul de inteligență marchează gradul de elevație.

În această vastă ierarhie, două lucruri importante acționează neîncetat asupra fiecărei serii. Acestea, cauze eterne ale mișcării care apropie rasele și tinde să le facă să se confunde, sunt, cum am indicat deja, similitudinea aproximativă a principalelor caracteristici fizice și aptitudinea generală de a-și exprima senzațiile și ideile prin modulații ale vocii.

Am vorbit prea mult de primul din aceste fenomene, înscriindu-l în limitele sale reale.

Mă voi ocupa acum de cel de-al doilea și voi cerceta ce raporturi există între puterea etnică și valoarea limbajului: altfel spus, dacă cele mai frumoase idiomuri aparțin raselor puternice; în caz contrar, cum s-ar explica anomalia.

Capitolul XV

Limbile, inegale între ele, sunt într-un raport perfect cu meritul relativ al raselor

Dacă ar fi posibil ca unele popoare grosolane, situate la baza scării etnice, având la fel de puțină importanță în dezvoltarea masculină, ca și în cea feminină a umanității să fi inventat totuși limbaje filosofice profunde, frumoase și suple din punct de vedere estetic, bogate în expresii diverse și precise, potrivite atât sublimului și grației poeziei, cât și severiei precizii a științei și a politicii, e neîndoielnic că aceste popoare ar fi fost dăruite cu un geniu inutil: cel de a inventa și a perfecționa un instrument fără folos în mijlocul unor facultăți neputincioase.

Ar trebui atunci să credem că natura are capricii fără nici un scop și să mărturisim că anumite impasuri ale observației duc nu la necunoscut, lucru frecvent, nu la indescifrabil, ci pur și simplu la absurd.

La prima vedere, chestiunea ar părea să favorizeze această soluție supărătoare. Căci, luând rasele în starea lor actuală, suntem obligați să convenim că perfecțiunea idiomurilor e departe de a fi pretutindeni proporțională cu gradul de civilizație. Neluând în considerare decât limbile Europei moderne, ele sunt inegale între ele și cele mai frumoase, cele mai bogate nu aparțin în mod necesar popoarelor celor mai avansate. Dacă le comparăm cu mai multe din limbile care au fost răspândite în lume, în diferite epoci, le vedem rămânând în urmă fără excepție.

Spectacol unic, grupuri întregi de națiuni oprite la grade de cultură mai mult decât mediocre sunt în posesia unor limbaje a căror valoare nu poate fi negată. Astfel încât țesătura limbilor, compusă din ochiuri inegale, pare aruncată la întâmplare peste umanitate, mătasea și aurul acoperind adesea ființe mizerabile, inculte și feroce; lâna și cânepa – societăți inspirate, savante și înțelepte. Din fericire, nu e decât o aparență și, aplicând doctrina diversității raselor, cu ajutorul istoriei, avem îndată dreptate, astfel încât să întărim dovezile de mai sus asupra inegalității intelectuale a tipurilor umane.

Primii filologi au comis o dublă eroare: prima, de a presupune că, paralel cu ceea ce povestesc partizanii unității despre originea comună a tuturor grupurilor, toate limbile s-au format pe același principiu; a doua, de a atribui inventarea limbajului purei influențe a nevoilor materiale.

În cazul limbilor, îndoiala nu e permisă. Există o mare diversitate de moduri de formare și, chiar dacă clasificările propuse de filologie sunt încă susceptibile de a fi revizuite, nu am putea avea nici o clipă ideea că familiile altaică, ariană, semitică nu au surse complet străine una de cealaltă. Totul e diferit la ele. Lexicologia are, în aceste medii lingvistice diferite, forme perfect caracteristice. Modulația vocii e specială: aici servindu-se mai ales de buze pentru a crea sunetele; dincolo, redându-le prin contracții ale gâtului; într-un alt sistem, producându-le prin emisie nazală și ca din creștetul capului. Compunerea părților discursului nu oferă mai puține mărci distincte, reunind sau separând nuanțele gândirii și prezentând, mai ales în flexiunea substantivului și în particularitățile verbului, dovezile cele mai frapante ale diferenței de logică și de sensibilitate care există între categoriile umane. Ce rezultă de aici? Că atunci când filosofia, străduindu-se să-și dea seama, prin conjecturi pur abstracte, de originea limbilor, începe această trudă luând în considerare omul ideal, lipsit de caracteristicile speciale ale rasei, ale *omului* în cele din urmă, ea începe printr-un adevărat nonsens și continuă neobosită în același mod. Nu există omul ideal, *omul* nu există și sunt convins că nu-l găsim nicăieri, și mai ales când e vorba despre limbaj. Pe acest teren, îl cunosc pe vorbitorul limbii finice, pe cel al sistemului arian sau al combinațiilor semitice; dar pe *omul* absolut, pe acesta nu-l cunosc. Astfel, nu pot deloc gândi conform acestei idei, că un anumit punct de plecare unic conduce umanitatea în creațiile sale idiomatice. Au fost mai multe puncte de plecare pentru că au fost mai multe forme de inteligență și de sensibilitate.

Trecând acum la a doua opinie, cred că e la fel de falsă. Conform acestei doctrine, nu a existat dezvoltare decât în măsura în care a existat necesitate. Ar rezulta că rasele masculine posedă un limbaj mai precis, mai bogat decât rasele feminine și cum, de altfel, nevoile materiale se adresează mai ales obiectelor perceptibile prin simțuri și se manifestă mai ales prin acte, lexicologia ar fi partea principală a idiomurilor.

Mecanismul gramatical și sintaxa n-ar fi avut niciodată ocazia de a depăși limitele combinațiilor elementare. O înșiruire de sunete bine sau rău legate e întotdeauna suficientă pentru a exprima o nevoie, iar gestul, comentariu facil, poate suplini ceea ce a fost lăsat obscur de expresie, așa cum o știu bine chinezii. Și nu doar sintaxa ar fi rămas în primul stadiu. Ar fi trebuit să facem față unei altfel de sărăcirii, nu mai puțin sensibile, lipsindu-ne de armonie, de număr și de ritm. Ce importanță are, de fapt, meritul melodic atunci când e vorba doar de a obține un rezultat pozitiv? Limbile ar fi fost ansambluri negândite, întâmplătoare, de sunete aplicate în mod indiferent.

Această teorie are câteva argumente. Chineza, limbă a unei rase masculine, pare la prima vedere a nu fi fost concepută decât în scop utilitar. Cuvintele nu s-au ridicat dincolo de sunete, au rămas monosilabice. Nici un fel de modificări lexicologice. Nici o rădăcină care să dea naștere unei familii de derivate. Toate cuvintele sunt rădăcini, nu se modifică prin ele însele, ci între ele și urmând un mod foarte grosolan de juxtapunere. Aici întâlnim o simplitate gramaticală de unde rezultă o extremă uniformitate a discursului și care nu e făcută pentru inteligențele obișnuite cu formele bogate, variate, cu combinațiile nesecate ale unor idiomuri mai fericite, până la ideea de perfecțiune estetică. Trebuie să adăugăm totuși că nimic nu ne îndreptățește să credem că și chinezii au această impresie și, în consecință, de vreme ce limba lor are un scop estetic pentru cei care o vorbesc, pentru că e supusă anumitor reguli menite să favorizeze dezvoltarea melodică a sunetelor, dacă îi e mai greu să ajungă la aceste rezultate decât altor limbi, trebuie să recunoaștem măcar că le urmărește. De aici încolo, în limba chineză este ceva mai mult decât o îngrădire de articulări utilitare.

Totuși, nu resping ideea de a atribui raselor masculine o inferioritate estetică marcată, care se vede în construcția idiomurilor lor. Îi găsim indiciile nu doar la chineză și la relativa sărăcie a acesteia, ci și în grija cu care anumite popoare moderne din Occident au despuiat latina de cele mai frumoase facultăți ritmice ale ei și gotica de sonoritatea ei. Slabul merit al limbilor noastre actuale, chiar al celor mai frumoase, comparativ cu sanscrita, cu greaca, chiar cu latina nu are nevoie să fie demonstrat și concordă perfect cu mediocritatea civilizației noastre și a Imperiului Celest în materie de artă și de literatură. Totuși, admitând că această diferență ar putea servi, împreună cu alte trăsături, la caracterizarea limbii raselor masculine, cum există totuși în aceste limbi un sentiment, slab fără îndoială, al euritmiei și o tendință reală de a crea și de a menține legi ale înlănțuirii sunetelor și ale condițiilor particulare ale formelor și ale claselor pentru exprimarea modificărilor gândirii, trag concluzia că, și în sânul limbilor raselor masculine, sentimentul frumosului și logica, scânteia intelectuală se fac încă simțite și stau deci pretutindeni la originea limbilor, la fel ca și nevoia materială.

Spuneam mai devreme că, dacă această ultimă cauză ar fi putut domni singură, un fond de articulații formate la întâmplare ar fi fost suficiente nevoilor umane, în primele timpuri ale existenței speciei. Pare clar că această ipoteză nu poate fi susținută.

Sunetele nu sunt asociate întâmplător ideilor. Alegerea a fost dirijată de recunoașterea instinctivă a unui anumit raport logic între zgomotele exterioare percepute de urechea omului și o idee pe care gâtul sau limba sa voiau s-o redea. În ultimul secol am fost frapați de acest adevăr. Din nefericire, exagerarea etimologică, de care se uza atunci, s-a folosit

de el și s-a ajuns repede la rezultate atât de absurde încât popularitatea le-a scăzut, făcându-se astfel dreptate. Mult timp acest teren, atât de nebunește exploatat de primii săi exploratori, a înspăimântat spiritele de bună credință. Acum se revine la el și, profitând de severele lecții ale experienței pentru a ne arăta prudenți, putem să obținem rezultate demne de reținut. Fără a împinge remarcile, adevărate în ele însele, până în domeniul himerelor, putem într-adevăr să admitem că limbajul primitiv a știut, pe cât posibil, să profite de impresiile auditive pentru a forma câteva categorii de cuvinte și că, în crearea altora, a fost ghidat de sentimentul raporturilor misterioase între anumite noțiuni ale naturii abstracte și anumite sunete. Astfel, de exemplu, sunetul *i* pare potrivit pentru a exprima disoluția; *w*, vagul fizic și moral; *m*, condiția maternității. Această doctrină, menținută în limite prudente, își găsește frecvent aplicații pentru a fi constrânși să-i recunoaștem realitatea. Dar, desigur, trebuie să uzăm de ea cu destule rezerve, pentru a nu ne înfunda pe poteci obscure, unde drumul cel bun se pierde imediat.

Aceste indicații, oricât de slabe ar fi, demonstrează că nu doar nevoia materială a prezidat formarea limbajelor și că oamenii au pus în aceasta tot ce aveau mai bun. Nu au asociat arbitrar sunetele lucrurilor și ideilor; n-au procedat, în această privință, decât în virtutea unei ordini prestabilite a cărei revelație o găseau în ei înșiși. De aici înainte, orice limbaj primar, atât de grosolan și de săracăcios pe cât ni-l reprezentăm, avea toate elementele necesare pentru ca ramurile sale viitoare să se poată dezvolta într-o zi într-un sens logic, rațional și necesar.

Domnul Wilhelm von Humboldt a remarcat, cu perspicacitatea sa obișnuită, că fiecare limbă există independent de voința oamenilor care o vorbesc. Strâns legată de starea lor intelectuală, ea e deasupra puterii capriciilor lor și nu stă în puterea lor s-o altereze în mod arbitrar. Încercările de acest gen oferă exemple curioase.

Triburile boșimanilor au inventat un sistem de alterare a limbii lor, destinat să o facă neinteligibilă tuturor celor care nu sunt inițiați în procedeul modificator. Anumite populații din Caucaz practică același obicei. În ciuda tuturor eforturilor, rezultatul obținut nu depășește simpla adăugare sau intercalare a unei silabe subsidiare la începutul, la mijlocul sau la sfârșitul cuvântului. În afară de acest element parazit, limba rămâne aceeași, la fel de puțin alterată în fond ca și în formă.

O tentativă mai completă a fost observată de domnul Silvestre de Sacy* la limba balaibalan. Acest bizar idiom a fost compus de sufiți,

* Antoine Isaac Silvestre de Sacy (1758-1838) – orientalist francez. Prin cunoașterea a numeroase limbi și metoda sa critică a dobândit un loc de prim rang în istoria orientalismului. Între altele, a editat, tradus și adnotat *Cartea de sfaturi* (*Pend-nameh*) a sufitului Ferid-Eddin-Attar (sec. al XII-lea) (n. red.).

pentru uzul cărților lor mistice, ca mijloc de a înconjura cu și mai mult mister reveriile teologilor lor. Ei inventaseră, la întâmplare, cuvintele care păreau să sune cel mai straniu urechii. Totuși, dacă această preținsă limbă nu aparținea nici unei ramuri, dacă sensul atribuit vocabulelor era artificial, valoarea euritmă a sunetelor, gramatica, sintaxa, tot ceea ce dă caracterul tipic a fost calchiat după arabă și persană. Sufiții au produs deci un jargon totodată arian și semitic, un cifru și nimic mai mult. Confrații devotați ai lui Djelal-Eddin-Roumi* n-au putut inventa o limbă. Această putere, evident, nu îi e dată creaturii.

De aici trag concluzia că limbajul e intim legat de forma de inteligență a raselor și că, de la prima sa manifestare, el a avut, chiar dacă în germene, mijloacele necesare pentru a reflecta diferitele trăsături ale acestei inteligențe, în diferitele ei grade.

Dar acolo unde inteligența raselor a fost în impas și a avut lacune, limba a avut și ea unele. E ceea ce demonstrează chineza, sanscrita, greaca, grupul semitic. Am remarcat deja la chineză o tendință utilitară particulară corespunzătoare căii urmate de spiritul varietății. Abundența de expresii filosofice și etnologice a sanscritei, bogăția și frumusețea sa euritmă merg în paralel cu geniul nației. La fel se întâmplă și cu greaca, în timp ce lipsa de precizie a idiomurilor vorbite de popoarele semitice se potrivește perfect cu natura acestora.

Dacă, părăsind înălțimile încetoșate ale epocilor trecute, coborâm pe colinele istorice mai apropiate de timpul nostru, asistăm, de astă dată, la nașterea unei mulțimi de idiomuri, iar acest mare fenomen ne face să vedem și mai clar cu câtă fidelitate se oglindește geniul etnic în limbaje.

Îndată ce are loc amestecul popoarelor, limbile respective trec printr-o revoluție, uneori lentă, alteori subită, întotdeauna inevitabilă. Ele se alterează și după puțin timp mor. Idiomul nou care le înlocuiește este un compromis între tipurile dispărute și fiecare rasă contribuie la el cu o parte cu atât mai puternică cu cât a furnizat mai mulți indivizi noii societăți. Astfel, la populațiile noastre occidentale, începând cu secolul al XIII-lea, dialectele germanice au trebuit să cedeze, nu în fața latinei, ci în fața romanei, pe măsură ce renaștea puterea galo-romană. Cât despre celtă, ea nu a dat o clipă înapoi în fața civilizației italiene, ea a fugit de colonizare și putem să spunem că tot a obținut mai mult de jumătate de victorie, grație numărului celor care o vorbeau, atunci când i-a fost dat, odată operată definitiv fuziunea gaelilor, a romanilor și a oamenilor din nord, să pregătească sintaxa limbii moderne, să-i îmblânzească accentele vulgare venite din Germania și sonoritățile vii aduse din Peninsula

* Sau Jalâl Oddin Rûmî (sau Mawlâmâ) – mistic musulman din secolul al XIII-lea, fondator al ordinului dervișilor-dansatori (n. red.).

lă și să facă să triumfe euritmia destul de ternă pe care o avea ea însăși. Dezvoltarea gradată a limbii franceze nu e altceva decât acest travaliu latent, răbdător și sigur. Cauzele care au lipsit germana modernă de formele destul de strălucitoare remarcate în gotică de episcopul Ulphila* nu sunt altele decât prezența unei numeroase populații kymrice pe lângă numărul mic de elemente germanice rămase dincolo de Rin după marile migrații care au urmat secolului al V-lea al erei noastre.

Întrucât amestecurile de popoare prezintă în fiecare punct caracteristici particulare avându-și originea în cuantumul elementelor etnice, rezultatele lingvistice sunt și ele nuanțate. Putem spune la modul general că nici un idiom nu rămâne pur după un contact intim cu un idiom diferit; că și atunci când principiile respective oferă cât mai puține diferențe cu puțință, alterarea se face simțită cel puțin în lexicologie; că, dacă limba parazitează cu oarecare forță, ea atacă euritmia și locurile cele mai vulnerabile ale sistemului gramatical, de unde rezultă că limbajul este una din părțile cele mai delicate și mai fragile ale individualității popoarelor. Vom avea deci adesea spectacolul unic al unei limbi nobile și foarte cultivate trecând, prin unirea sa cu un idiom barbar, la un fel de barbarie relativă, despuindu-se gradat de cele mai frumoase facultăți ale sale, sărăcind în cuvinte, secându-și formele și dovedind astfel o teribilă înclinație spre a se asimila din ce în ce mai mult companionului de rang inferior care i-a fost oferit de împerecherea popoarelor. E ceea ce s-a întâmplat cu valaha și cu retiana**, cu kawi și cu birmana. Aceste ultime două idiomuri sunt impregnate de elemente sanscrite și, în ciuda nobleții acestei alianțe, judecătorii competenți le declară inferioare ca merit limbii delaware.

Originară din trunchiul Lenni-Lenapes, asociația de triburi care vorbește acest dialect valorează puțin mai mult decât cele două grupuri galbene remorcate de civilizația hindusă și dacă, în ciuda acestui prerogativ, ea rămâne mai prejos decât ele, e pentru că asiaticii în chestiune trăiesc sub impresia invențiilor sociale ale unei rase nobile și profită de aceste merite, nefiind cine știe ce prin ei înșiși. Contactul sanscrit a fost suficient pentru a-i ridica destul de sus, în timp ce lenapii, pe care nimic asemănător nu i-a fecundat vreodată, n-au putut urca, în civilizație, deasupra valorii pe care le-o vedem. Astfel, pentru a mă servi de o comparație ușor de apreciat, tinerii mulatri educați la colegiile din Londra

* Ulphila (sau Ulfilas, sau Wulfila) (311-383) – apostol și episcop al goților. A tradus Noul Testament în limba gotică și a predicat un creștinism de tendință ariană (n. red.).

** Limba vorbită în provincia Rhaetia, sau Raetia, care se întindea de la Alpi la Rinul superior și era locuită de celti (n. red.).

și Paris pot, rămânând mulatri și foarte mulatri, să prezinte, din anumite puncte de vedere, o aparență de cultură mai satisfăcătoare decât unii locuitori ai Italiei meridionale a căror valoare intimă este incontestabil mai mare. Trebuie deci, atunci când întâlnim un popor sălbatic în posesia unui idiom superior celui al unor națiuni mai civilizate, să distingem cu grijă dacă această civilizație le aparține cu adevărat sau dacă ea nu provine decât dintr-o infiltrare de sânge străin. În acest ultim caz, imperfecțiunea limbajului primitiv și limbajul bastard importat se acordează perfect cu existența unui anumit grad de cultură socială.

Am spus în alt loc că, fiecare civilizație având un anumit scop, nu ar trebui să ne mirăm dacă simțul poetic și filosofic era mai dezvoltat la hindușii sanscriți și la greci decât la noi, în timp ce societățile noastre se disting prin spiritul practic, critic, erudit. Luați ca un tot, suntem dotați cu o virtute activă mai energică decât iluștri dominatori ai Asiei meridionale și ai Eladei. În schimb, trebuie să le cedăm în domeniul frumosului și e normal de-acum înainte ca idiomurile noastre să dețină rangul umil al spiritelor noastre. Un avânt mai puternic spre sferele ideale ce reflectă în mod natural în cuvintele pe care le folosesc scriitorii din India și din Ionia, astfel încât limbajul fiind, o cred și o admit, un bun criteriu de elevație generală a raselor, este totuși, într-un mod mai special, un criteriu al elevației lor estetice și capătă acest caracter mai ales când se aplică pentru compararea civilizațiilor respective.

Pentru a nu lăsa acest punct pradă îndoielii, îmi voi permite să discut o opinie emisă de domnul baron Wilhelm von Humboldt în privința superiorității mexicanului asupra peruvianului, superioritate evidentă, afirmă el, chiar dacă civilizația incașilor a fost mult deasupra celei a locuitorilor din Anahuac.

Moravurile peruvienilor se arătau, fără îndoială, mai blânde, ideile religioase la fel de inofensive pe cât erau de sângeroase cele ale supușilor lui Montezuma. În ciuda tuturor acestor lucruri, ansamblul stării lor sociale era departe de a prezenta atâta energie, atâta varietate. În timp ce despotismul lor, destul de grosolan, nu realiza decât un fel de comunism stupid, civilizația aztecă încercase forme de guvernare foarte rafinate. Starea militară era mult mai viguroasă și, chiar dacă cele două imperii ignoraseră scrisul, părea că poezia, istoria și morala, cultivate cu sârg la venirea lui Cortez, au jucat un rol mai important în Mexic decât în Peru, ale cărui instituții tindeau către un epicureism nonșalant, puțin favorabil lucrărilor inteligenței. A devenit astfel simplu de constatat superioritatea poporului celui mai activ asupra celui mai modest.

În rest, opinia domnului Wilhelm von Humboldt este consecventă modului în care definește dânsul civilizația. Fără a reinnoi controversa,

era indispensabil să nu las acest punct în umbră; căci, dacă două civilizații au putut să se dezvolte vreodată paralel cu limbi contrarii meritelor lor, ar trebui abandonată ideea oricărei solidarități între valorile idiomurilor și cele ale inteligenței. Acest fapt e imposibil de acceptat într-o măsură diferită de ceea ce am făcut mai sus pentru sanscrită și greacă comparate cu franceza, engleza, germana.

De altfel, urmând această cale, ar fi dificil să determinăm cauzele stării idiomatice în care se găsesc popoarele metise. Nu avem întotdeauna suficiente informații despre cantitatea amestecurilor sau despre calitatea lor pentru a putea să le examinăm efortul de organizare. Totuși, influența primelor cauze persistă și, dacă nu e demascată, poate duce la concluzii greșite. Tocmai pentru că raportul idiomului cu rasa este destul de strâns, el se conservă mult mai mult decât își păstrează popoarele statele. El se face cunoscut după ce popoarele și-au schimbat numele; doar că, alterându-se o dată cu sângele lor, nu moare decât o dată cu ultima parte a naționalității lor. Greaca modernă se află în această situație; mutilată pe cât posibil, despuiață de bogățiile gramaticii sale, tulburată și murdărită în lexic, sărăcită chiar, se pare, în privința numărului de sunete, ea nu și-a mai păstrat amprenta originară. În universul intelectual, e într-un fel ceea ce e pe pământ Partenonul degradat care, după ce a servit drept biserică papilor apoi, devenit depozit de praf de pușcă, a explodat în mii de locuri din fronton și coloane, sub gloanțele venețiene ale lui Morosini*, prezintă încă admirației secolelor admirabilul model al grației serioase și al majestății simple.

Se întâmplă și ca o perfectă fidelitate pentru limba strămoșilor să nu stea în firea tuturor raselor. E și aceasta una din cele mai mari dificultăți atunci când încercăm să scoatem în evidență, cu ajutorul filologiei, fie originea, fie meritul relativ al tipurilor umane. Nu numai că idiomurile suferă alterări a căror cauză etnică nu e întotdeauna ușor de găsit: există și națiuni care, presate de contactul cu o limbă străină, o abandonează pe a lor. Acest lucru s-a întâmplat, după ce a fost cucerită de Alexandru, cu partea luminată a populațiilor Asiei occidentale, precum carienii, capadocienii și armenii și la fel s-a întâmplat cu galii noștri. Și unii și ceilalți au inculcat totuși limbilor victorioase un principiu străin care, la rândul său, le-a transfigurat în cele din urmă. Dar în timp ce aceste popoare își mențineau încă, chiar dacă într-un mod imperfect, propriul element intelectual, în timp ce altele, mult mai tenace, precum bascii,

* Francesco Morosini, supranumit *il Peloponnesico* (1619-1694) – nobil venețian; a capitulat în fața turcilor la Candia și a recucerit Mistra și Atena (1684-1688). Dorind să ia drept trofeu o parte din frontonul de vest al Partenonului, acesta s-a spart în cădere (n. red.).

berberii din Atlas, ekkhili* din Arabia meridională vorbesc și azi așa cum vorbeau strămoșii lor, există anumite grupuri, evreii de exemplu, care par să nu fi ținut niciodată la limbă, și această indiferență e vizibilă de la primii pași ai migrației poporului ales. Terah**, venind din Ur-ul caldeenilor, nu învățase, desigur, în țara sa natală, limba cananeeană care a devenit națională pentru copiii lui Israel. Aceștia au renunțat deci la idiomul lor nativ pentru a accepta unul diferit și care, suferind întrucâtva, cred, influența primelor amintiri, a devenit în gura lor un dialect aparte al acelei limbi străvechi, mamă a vechii limbi arabe, moștenire legitimă a acelor triburi înrudite îndeaproape cu hamiti negri. Nici acestei limbi evreii nu i-au fost mai fideli decât celei dintâi. La întoarcerea din captivitate, bandele lui Zoroabel o uitaseră pe malurile fluviului din Babilon, în timpul călătoriei lor, totuși foarte scurte, de șaptezeci de ani. Patriotismul, ostil exilului, își păstrase căldura: restul fusese abandonat cu o bizară ușurință de acest popor totodată orgolios și cosmopolit în exces. În Ierusalimul reconstruit, mulțimea a reapărut vorbind un dialect aramaic sau caldeean care, de altfel, se aseamăna cumva cu idiomul strămoșilor lui Avram.

În vremea lui Iisus Hristos, acest dialect a rezistat cu greu invaziei argoului grec care înconjura din toate părțile cultura evreiască. Sub acest nou veșmânt, mai mult sau mai puțin elegant, și-au compus operele scriitorii evrei. Ultimele cărți canonice ale Vechiului Testament, ca și scrierile lui Filon și Flavius Josephus, sunt opere elenistice.

Când distrugerea cetății sfinte a risipit nația de-acum dezmoștenită, Orientul a recâștigat cultura fiilor săi. Cultura ebraică a rupt legăturile cu Atena ca și cu Alexandria, iar limba, ideile Talmudului, învățăturile școlii de la Tiberiada au fost din nou semitice, uneori arabe și adesea cananeene, pentru a întrebuița expresia lui Isaia. Vorbesc despre limba de-acum sacră, cea a rabinilor, a religiei, cea considerată națională. Dar în viața de zi cu zi, evreii utilizau idiomurile țărilor în care se aflau. E notabil faptul că pretutindeni acești exilați se remarcă prin accentul lor specific. Limbajul pe care l-au adoptat și învățat din prima copilărie n-a reușit niciodată să le facă mai suplu aparatul fonator. Această observație confirmă ceea ce spune domnul Wilhelm von Humboldt despre un raport atât de intim al rasei cu limbajul încât, după părerea sa, generațiile nu se pot obișnui să pronunțe bine cuvintele pe care strămoșii lor nu le cunoșteau.

* Popor străvechi din Arabia meridională, ekkhili au păstrat o limbă înrudită cu dialectele sudarabice din secolul al V-lea î.Chr. (n. red.).

** Terah – tatăl lui Avram, devenit Avraam (n. red.).

Orice-ar fi, iată în evrei o dovadă remarcabilă a acestui adevăr, că nu trebuie să stabilim întotdeauna la prima vedere o concordanță exactă între o rasă și limba pe care o posedă, pentru că această limbă poate să nu-i aparțină în mod original. După evrei, aş putea da exemplul țiganiilor și al altor popoare.

Vedem cu ce prudență trebuie să ne folosim de afinitatea și chiar de similitudinea limbilor pentru a ajunge la concluzia identității raselor, de vreme ce nu numai că numeroase nații folosesc doar limbi alterate ale căror principale elemente nu le-au furnizat ele, dovadă majoritatea populațiilor Asiei occidentale și aproape toate cele din Europa occidentală, dar multe altele au adoptat limbi complet străine, la alcătuirea cărora n-au participat aproape deloc. Acest ultim fapt este, fără îndoială, mai rar; se prezintă aproape ca o anomalie. E totuși suficient să aibă loc pentru a ne feri de genul de dovezi care suferă asemenea devieri. Totuși, pentru că acest fapt este anormal, pentru că nu-l întâlnim la fel de des ca pe opusul său, respectiv conservarea seculară a idiomurilor naționale de către grupuri umane foarte slabe, pentru că vedem în ce măsură limbile seamănă cu geniul aparte al poporului care le creează și cum se alterează în măsura în care sângele aceluiași popor se modifică, pentru că rolul pe care-l joacă în formarea derivatelor lor e direct proporțional cu influența numerică a rasei care le aduce în noul amestec, totul ne dă dreptul să conchidem că un popor nu poate avea o limbă mai valoroasă decât el, în afară de anumite împrejurări speciale. Cum nu vom insista prea mult asupra acestui punct, mă voi folosi de un alt fel de demonstrație.

Am văzut deja că, într-o națiune cu esență compozită, civilizația nu există pentru toate straturile succesive. În același timp în care vechile cauze etnice își continuă lucrul la baza scării sociale, ele nu admit și nu lasă să pătrundă decât cu greu și în mod tranzitoriu influențele geniului național conducător. Aș aplica acest principiu în Franța de altădată și aş spune că, din 36 de milioane de locuitori, existau cel puțin 20 de milioane care nu luau parte decât forțat, pasiv, temporar la dezvoltarea civilizației Europei moderne. Exceptând Marea Britanie, care avea o mai mare unitate a tipurilor, consecință a izolării sale insulare, această tristă proporție e și mai mare în restul continentului. De vreme ce am ales deja o dată Franța ca exemplu, rămân la ea și cred că opinia mea asupra stării etnice a acestei țări și cea pe care am exprimat-o mai de vreme pentru toate rasele în general, referitor la concordanța perfectă a tipului și a limbii, se confirmă una pe cealaltă în mod izbitor.

Știm prea puțin sau, mai bine zis, nu știm prin ce faze au trebuit să treacă celta și latina rustică înainte de a se apropia și de a se confunda.

Sfântul Ieremia și contemporanul său Sulpicius Severus* ne spun totuși, primul în *Comentariile* sale asupra epistolei către galateni a sfântului Pavel, al doilea în *Dialogul asupra meritelor călugărilor din Orient* că, în vremea lor, se vorbeau cel puțin două limbi vulgare în Galia: *celta*, păstrată pură pe malurile Rinului, cu care limbajul gaelo-grecilor, plecați din patria mamă de șase sute de ani, semăna din toate punctele de vedere; apoi ceea ce numim *galica* și care, după părerea unui comentator, nu poate fi decât o limbă romană deja alterată. Dar această limbă galică, diferită de ceea ce se vorbea la Trier, nu mai era limba din vest și nici cea din Aquitania. Acest dialect din secolul al IV-lea, probabil împărțit el însuși în două mari diviziuni, nu-și găsește deci loc decât în centrul și sudul Franței actuale. La această sursă comună trebuie să raportăm curente, diferit latinizate, care au format mai târziu, în alte amestecuri și în proporții diferite, limba *d'oïl* și romana propriu-zisă. Voi vorbi mai întâi despre aceasta din urmă.

Pentru a-i da naștere n-a trebuit decât să se creeze o alterare destul de facilă a terminologiei latine, modificată de o seamă de idei gramaticale împrumutate din celtă și din alte limbi necunoscute odinioară în vestul Europei. Coloniile imperiale aduseseră un mare număr de elemente italiene, africane, asiatice. Invațiile burgunde și mai ales cele gotice și-au adus o contribuție de armonie, de sunete vaste și strălucitoare. Irupțiile sarazine le-au mărit puterea, astfel încât romana, distingându-se net de galică, a căpătat un caracter special. Fără îndoială, nu o găsim ajunsă la perfecțiune în formula jurământului fiilor lui Ludovic cel Bun ca mai târziu în poeziile lui Raimbaud de Vachères** sau Bertrand de Born***. O recunoaștem totuși, caracteristicile sale principale au fost dobândite, direcția îi este clară. E, de-acum înainte, în diferitele sale dialecte, limousin, provençal, din Auvergne, limba unei populații cu o origine mai amestecată decât oricare alta. Această limbă fină, suplă, spirituală, ironică, plină de strălucire, dar fără profunzime, fără filosofie, de tinichea și nu de aur n-a putut, în nici una din minele îmbelșugate care i s-au deschis, să treacă dincolo de suprafață. Nu avea principii serioase: trebuia să rămână un instrument de indiferență universală, de scepticism și de zeflemea. Nu și-a ratat această vocație. Rasa nu ținea decât la plăceri și la aparențele strălucitoare. Bravând în exces, veselă peste măsură,

* Sulpicius Severus – istoric creștin, născut pe la 360 în Aquitania. A scris o *Istorie sacră*, mergând de la facerea lumii până în anul 410, și *Trei dialoguri*, dintre care două despre Sfântul Martin (n. red.).

** Raimbaud de Vachères, sau Raimbaut de Vaqueiras – trubadur provençal din secolul al XII-lea (n. red.).

*** Bertrand de Born, sau Bertran de Born (aprox. 1140-1215) – trubadur din Perigord. Operele sale reprezintă o capodoperă de poezie creată în limba d'oïl (n. red.).

pasionată fără subiect și vioaie fără convingere, ea a avut un instrument potrivit pentru a-i servi tendințele și care, de altfel, obiect al admirației lui Dante, n-a servit niciodată, în poezie, decât la a rima satire, cântece de dragoste, sfidări războinice și, în religie, la a susține erezii precum cea a albigenzilor, maniheism licențios, lipsit până și de valoare literară, care l-a făcut pe un autor englez, puțin catolic, de altfel, să felicite papalitatea pentru că a scăpat Evul Mediu de el. Aceasta a fost odinioară limba romană, tot astfel o găsim și azi. E plăcută, dar nu frumoasă și e suficient s-o examinăm pentru a vedea cât de puțin e făcută să servească o mare civilizație.

Limba *d'oïl* s-a format oare în condiții asemănătoare? Examinând-o, vom vedea că nu și, oricum ar fi fost făcută fuziunea elementelor celtic, latin, germanic – ceea ce nu putem aprecia prea bine, în lipsa monumentelor aparținând perioadei de creație – e sigur cel puțin că ea s-a născut dintr-un antagonism clar între trei idiomuri diferite și că produsul reprezentat de ea trebuia să aibă un caracter și un fond de energie cu totul străin de numeroasele compromisuri, de tranzacțiile destul de lente din care a ieșit limba romană. Această limbă *d'oïl* a fost, într-un anumit moment al vieții sale, destul de apropiată de principiile germanice. Descoperim, în resturile care s-au păstrat, unul din cele mai importante caracteristici ale limbilor ariene: puterea, limitată ce-i drept, mai mică decât în sanscrită, greacă și germană, dar totuși considerabilă, de a forma cuvinte compuse. Recunoaștem, în cazul substantivelor, flexiunea indicată prin afixe și, în consecință, o facilitate a inversiunii pe care noi am pierdut-o și de care limba franceză din secolul al XVI-lea, moștenind-o într-o manieră imperfectă, se mai bucura doar în detrimentul clarității discursului. Și lexicologia sa cunoaște numeroase elemente aduse de rasa francă. Astfel, limba *d'oïl* debuta prin a fi aproape la fel de mult germanică pe cât galică, iar celta apărea în planul al doilea, hotărând poate valențele melodice ale limbajului. Cel mai frumos elogiu care i se putea face se găsește în ingenosul eseu al domnului Littré, care a putut traduce literar și vers cu vers, în franceza secolului al XIII-lea, primul cânt al *Iliadei*, tur de forță impracticabil în franceza noastră de azi*.

Această limbă aparținea în mod evident unui popor care contrasta puternic cu locuitorii din sudul Galiei, fiind mai profund atașat ideilor catolice, cu o politică bazată pe ideile vii de independență, de libertate, de demnitate și căutând utilul în toate instituțiile sale; literatura populară a acestei rase a avut ca misiune să cuprindă nu fanteziile spiritului și ale inimii și butadele unui scepticism universal, ci cronicile naționale,

* E. Littré, „La poésie homérique et l'ancienne poésie française“, în „Revue des Deux Mondes“, 1 iulie 1847 (n. a.).

așa cum erau ele înțelese și considerate adevărate pe atunci. Datorăm acestei glorioase dispoziții a națiunii și a limbii marile compoziții rimate, mai ales Garin le Loherain, mărturie, renegată de atunci, a dominației nordului. Din nefericire, cum compilatorii acestor tradiții, și chiar primii lor autori, aveau înaintea de toate intenția de a conserva fapte istorice sau de a înfățișa sentimente pozitive, poezia propriu-zisă, dragostea pentru formă și căutarea frumosului nu aveau prea mare importanță în marile lor povestiri. Literatura limbii *d'oil* a avut, înaintea de toate, pretenția de a fi utilă. Astfel rasele, limba și scrierile se găsesc aici într-un acord perfect.

Dar era normal ca elementul germanic, mult mai puțin numeros decât fondul galic și decât mixtura romană, să piardă treptat teren în sângele nației. În același timp, el a pierdut teren și în limbă, iar celta, pe de-o parte, și latina, pe de altă parte, au câștigat. Această limbă frumoasă și puternică, din care nu cunoaștem decât apogeul și care, urmându-și calea, s-ar fi perfecționat în continuare, a început să decadă și să se corupă spre sfârșitul secolului al XIII-lea. În secolul al XV-lea, ea nu mai era decât un dialect din care elementele gramaticale dispăruseră complet. Ceea ce a rămas din această comoară risipită, apărând de-acum încolo ca o anomalie în mijlocul progreselor celtice și latine, nu mai oferea decât un spectacol illogic și barbar. În secolul al XVI-lea, revenirea studiilor clasice a găsit limba franceză în această dezordine și a vrut s-o perfecționeze în sensul limbilor antice. Acesta a fost scopul mărturisit al scriitorilor din această frumoasă epocă. N-au reușit deloc, iar secolul al XVII-lea, mai înțelept, sau dându-și seama că nu poate stăpâni mersul irezistibil al lucrurilor, nu s-a mai ocupat decât de ameliorarea prin ea însăși a unei limbi care se precipita în fiecare zi mai mult spre formele cele mai firești ale rasei predominante, adică spre cele care altădată reprezentaseră gramatica celtică.

Chiar dacă, la început limba *d'oil*, apoi franceza și-au datorat caracterul mai unitar decât al romanei marii simplități a amestecului de rase și de idiomuri din care s-au născut, ele au avut totuși dialecte care au supraviețuit și se mențin. Aceste forme merită întru totul să le numim dialecte și nu argouri. Rațiunea lor de a fi nu constă în coruperea tipului dominant cu care au fost mai mult sau mai puțin contemporane, ci în proporția diferită de elemente celtice, romane și germanice care au constituit sau constituie încă naționalitatea noastră. Dincoace de Sena, dialectul picard este, prin eufonie și lexicologie, foarte apropiat de flamandă, ale cărei afinități germanice sunt atât de evidente, încât nu mai e nevoie să le arăt. Din acest punct de vedere, flamanda a rămas fidelă predilecțiilor limbii *d'oil*, care a putut, la un moment dat, fără a înceta să fie ea însăși, să admită, în versurile unui poem, formele și expresiile aproape pure ale limbii vorbite la Arras.

Pe măsură ce înaintăm dincolo de Sena și dincoace de Loara, idiomurile provinciale țin din ce în ce mai mult de natura celtică. În dialectul burgund, în dialectele din Vaud și Savoia, lexicologia însăși – lucru demn de a fi remarcat – a păstrat numeroase urme celtice, care nu se găsesc în franceză, unde în general domină latina rustică.

Observăm mai devreme cum, începând din secolul al XV-lea, influența nordului Franței a cedat în fața dominației crescânde a raselor de dincolo de Loara. Nu trebuie decât să faceți legătura între ceea ce spun aici referitor la limbă și ceea ce spuneam atunci despre sânge, pentru a vedea ce strânsă este relația între elementul fizic și instrumentul fonetic în individualitatea unei nații.

M-am întins puțin cu prezentarea unui fapt particular din Franța. Dacă vrem să generalizăm pentru toată Europa, nu vom găsi nici o contradicție. Vom vedea cum pretutindeni modificările succesive ale unui idiom nu sunt, cum se spune în mod comun, opera secolelor; dacă era astfel, atunci ekkhili, berbera, euskara, bretona din sud ar fi dispărut demult, iar ele sunt încă vii. Schimbările au fost aduse, într-un paralelism izbitor, de revoluțiile survenite în sângele generații succesive.

Nu voi trece sub tăcere nici un alt detaliu care trebuie explicat aici. Am arătat cum anumite grupuri etnice ar putea, sub influența unei aptitudini și a unor necesități speciale, să renunțe la idiomurile lor naturale pentru a accepta unele care le sunt mai mult sau mai puțin străine. Am dat exemplul evreilor, al parșilor. Există exemple și mai ciudate ale acestui abandon. Vedem popoare sălbatice în posesia unor limbi superioare lor: America ne oferă acest spectacol.

Acest continent a avut destinul aparte ca populațiile sale cele mai active să se fi dezvoltat, ca să zicem așa, în secret. Civilizațiile sale nu au cunoscut arta scrisului. Timpul istoric n-a început aici decât târziu, pentru a rămâne aproape întotdeauna obscur. Pământul Lumii Noi are o mulțime de triburi care, învecinate fiind, se aseamănă foarte puțin, deși au origini comune combinate diferit.

Domnul d'Orbigny* ne spune că în America centrală, grupul pe care îl numește ramura chiquiteană este un amestec de națiuni, cea mai numeroasă având cincisprezece mii de suflete, iar cele mai mici între trei sute și cincizeci de membri, iar toate aceste națiuni, chiar și cele mai mici, posedă idiomuri distincte. O astfel de stare de lucruri nu poate rezulta decât dintr-o imensă anarhie etnică.

În această ipoteză, nu mă mir văzând mai multe din aceste populații, precum cei numiți Chiquitos, stăpânind o limbă complicată și, se pare,

* Alcide Dessalines d'Orbigny (1802-1857) – zoolog francez, unul dintre fondatorii paleontologiei stratigrafice. Discipol al lui Cuvier, a fost unul dintre partizanii „revoluțiilor globului” și un adversar al lamarckismului (n. red.).

destul de savantă. La acești indigeni, cuvintele pe care le folosește un bărbat nu sunt întotdeauna aceleași cu cele pe care le folosește o femeie. În orice caz bărbatul, atunci când folosește expresiile femeii, le modifică desințele. Acest lucru e desigur foarte rafinat. Din nefericire, alături de acest lux lexicologic, sistemul de numerație se restrânge la numerele cele mai elementare. Foarte probabil, la o limbă atât de lucrată în aparență, această trăsătură de decădere nu e decât efectul secolelor, accentuate de barbaria actualilor posesori. Ne amintim involuntar, contemplând asemenea bizarerii, de acele palate somptuoase, opere ale Renașterii, pe care efectele revoluțiilor le-au făcut să revină definitiv unor țărani grosolani. Ochiul admiră și astăzi colonadele delicate, ornamentele elegante, portalurile sculptate, scările înalte, bolțile impozante, lux inutil mizeriei care le locuiește, în vreme ce acoperișurile sparte lasă să intre ploaia, podelele se prăbușesc și iedera distruge pereții pe care-i învăluie.

Pot stabili de-acum înainte că filologia, în raporturile sale cu natura particulară a raselor, confirmă toate observațiile fiziologiei și ale istoriei. Doar că aserțiunile sale se remarcă printr-o extremă delicatețe și ar fi hazardat să tragem concluzii pe baza lor, atunci când ele sunt singurele argumente pe care ne putem baza. Fără îndoială, fără nici o îndoială, starea unei limbi corespunde stării intelectuale a grupului care o vorbește, dar nu întotdeauna valorii sale intime. Pentru a obține acest raport, trebuie să luăm în considerare doar rasa prin care și pentru care această limbă a fost creată inițial. Or, istoria nu pare să ne ofere, în afară de familia neagră și de câteva populații galbene, decât rase cuaternare, în cel mai fericit caz. În consecință, ea nu ne arată decât idiomuri derivate, a căror lege de formare n-o putem preciza în mod clar decât atunci când aceste idiomuri aparțin unor epoci mai recente din punct de vedere comparativ. Prin urmare, concluziile obținute astfel, și care au nevoie de o confirmare istorică, nu constituie dovezi infailibile. Pe măsură ce ne cufundăm în vechime și lumina pâlpâie din ce în ce mai mult, argumentele filologice devin și mai ipotetice. E supărător să te găsești limitat atunci când încerci să clarifici evoluția unei familii umane și să recunoști familiile etnice care o compun. Știm că sanscrita și limba zend sunt înrudite. Cât despre rădăcina lor comună, nu știm nimic. La fel și pentru alte limbi foarte vechi. Despre euskara nu știm nimic altceva decât limba însăși. Cum nu are, până acum, analog, nu-i cunoaștem genealogia, nu știm dacă trebuie considerată primitivă sau nu, sau dacă nu cumva trebuie să vedem în ea doar un derivat. Nu poate deci să ne învețe nimic pozitiv despre natura simplă sau compozită a grupului care o vorbește.

În materie de etnologie, e bine să acceptăm cu recunoștință ajutoarele filologice. Totuși, nu trebuie să le acceptăm decât cu rezerve și, pe cât posibil, să nu fondăm nimic doar pe ele.

Această regulă e cerută de o necesară prudență. Totuși, toate faptele care au fost trecute în revistă stabilesc că există o identitate originară între meritul intelectual al unei rase și cel al limbii sale naturale și proprii; că limbile sunt, în consecință, inegale ca valoare și ca sens, diferite în formă și în fond, ca și rasele; că modificările lor nu provin decât din amestecurile cu alte idiomuri, ca și modificările raselor; că meritele și calitățile lor se absorb și dispar, exact cum se întâmplă și cu sângele raselor, într-un ansamblu de elemente eterogene; în fine, că, atunci când o limbă de castă superioară se află în posesia unui grup uman nedemn de ea, începe să se degradeze și să se mutileze. Dacă e deci dificil, într-un caz particular, să judecăm, la prima vedere, valoarea limbii după cea a poporului care se servește de ea, e incontestabil că, în principiu, putem face acest lucru. Rezultă deci această axiomă generală:

Ierarhia limbilor corespunde în mod riguros ierarhiei raselor.

Capitolul XVI

Recapitulare; caracteristicile respectiv ale celor trei mari rase; efecte sociale ale amestecurilor; superioritatea tipului alb și, în cadrul acestui tip, a familiei ariene

Am arătat locul privilegiat pe care-l ocupă specia noastră în lumea organică. Am putut vedea că profunde diferențe fizice, laolaltă cu diferențe morale la fel de acute, o separă de toate celelalte clase de ființe vii. Pusă astfel deoparte, am studiat-o în ea însăși, iar fiziologia, chiar dacă nesigură în căile sale, puțin sigură în resurse și defectuoasă în metode, mi-a permis totuși să disting trei tipuri diferite: tipul negru, tipul galben și cel alb.

Variatatea melaniană e cea mai umilă și se află la baza scării. Caracterul de animalitate imprimat de forma bazinului său îi trasează destinul din chiar clipa creației. Ea nu va ieși niciodată din cercul intelectual cel mai restrâns. Acest negru vioi și cu fruntea îngustă, care poartă în partea mediană a craniului său indiciile unor energii puternice și vulgare, nu e totuși o brută pur și simplu. Dacă aceste facultăți intelectuale sunt mediocre sau chiar nule, voința sa are o intensitate adesea teribilă. Mai multe din simțurile sale s-au dezvoltat cu o vigoare necunoscută celorlalte două rase, în special gustul și mirosul.

Dar chiar aici, în aviditatea senzațiilor, se găsește dovada frapantă a inferiorității lui. Toate alimentele sunt bune pentru el, nici unul nu-l dezgustă, nici unul nu-i repugnă. Ceea ce vrea este să mănânce, să

mănânce peste măsură, cu furie; nu există hoit nedemn să-i intre în stomac. La fel se întâmplă și cu mirosurile, iar senzualitatea sa se acomodează nu doar cu cele mai vulgare, ci și cu cele mai odioase. Acestor principale trăsături de caracter li se adaugă o instabilitate afectivă, o variabilitate a sentimentelor pe care nimic nu o poate stabili și care anulează pentru el virtutea ca și viciul. Am spune că însăși furia cu care urmărește obiectul care i-a pus în mișcare sensibilitatea și i-a trezit lăcomia e o dovadă a calmării uneia și a uitării rapide a celuilalt. În fine, ține la fel de puțin la viața sa ca și la a celorlalți; ucide de dragul de-a ucide și această mașină umană, atât de ușor de impresionat, este în fața suferinței sau de o lășitate care se refugiază bucuros în moarte, sau de o impasibilitate monstruoasă.

Rasa galbenă e opusul acestui tip. Craniul, în loc să fie împins înapoi, este scos în afară. Fruntea largă, osoasă, adesea proeminentă, înaltă, e așezată pe o față triunghiulară pe care nasul și bărbia nu formează nici una din ridicăturile vulgare care-l scot în evidență pe negru. Tendința generală spre obezitate nu e în acest caz o trăsătură cu totul specială, pentru că nu se întâlnește mai frecvent la triburile galbene decât la alte varietăți. Puțină vigoare fizică, o predispoziție către apatie. În domeniul moral, nici unul din acele stranii excese, atât de comune la melanieni. Dorințe slabe, o voință mai degrabă obstinată decât extremă, un gust permanent, dar moderat pentru plăcerile materiale; rareori lăcomie, cu mai mult gust decât negrii în alegerea felurilor de mâncare. O tendință către mediocritate în toate, o înțelegere destul de ușoară a ceea ce nu e prea elevat sau prea profund, dragoste pentru util, respect pentru reguli, conștiința avantajelor unei anumite doze de libertate. Galbenii sunt oameni practici în sensul restrâns al cuvântului. Nu visează, nu gustă teoriile, inventează puțin, dar sunt capabili să aprecieze și să adopte ceea ce e util. Dorințele lor se limitează la a trăi cât mai plăcut și mai comod cu putință. Vedem că sunt superiori negrilor. E o populație și o mică burghezie pe care orice civilizator și-ar dori s-o aleagă ca bază a societății sale; n-ar avea însă din ce să creeze această societate, nici să-i dea sevă, frumusețe și acțiune.

Urmează acum popoarele albe. Energie gândită sau, mai bine zis, o inteligență energetică; simț practic, dar într-o accepție mult mai largă, mai înaltă, mai curajoasă, mai idealizată decât la popoarele galbene; o perseverență care-și dă seama de obstacole și găsește, pe o perioadă mai lungă, mijloacele de a le îndepărta; cu o mai mare putere fizică, un extraordinar instinct al ordinii, nu doar ca garanție a tihnei și a păcii, ci ca mijloc indispensabil de conservare și, în același timp, un gust pronunțat, chiar extrem al libertății; o ostilitate față de această organizare formalistă în care se complac bucuroși chinezii, ca și față de despotismul disprețuitor, singurul capabil să țină în frâu popoarele negre.

Albii se mai disting și printr-o mare dragoste de viață. Se pare că, știind să se bucure mai mult de ea, ei îi atribuie o mai mare valoare, o respectă mai mult, pe a lor și pe a celorlalți. Cruzimea lor, atunci când există, are conștiința exceselor sale, sentiment problematic la negri. În același timp, au descoperit motive de a-și da fără un cuvânt această viață, care le e atât de prețioasă. Primul din aceste motive este onoarea care, sub nume diferite, a ocupat un loc enorm în ideile sale, de la începutul speciei. Nu mai e nevoie să adaug că termenul de onoare și noțiunea civilizatoare pe care o desemnează sunt necunoscute atât rasei galbene, cât și celei negre.

Pentru a completa tabloul, adaug că marea superioritate a albilor în domeniul cultural se asociază cu o inferioritate la fel de marcată în intensitatea senzațiilor. Albul e mult mai puțin dotat decât negrul și galbenul din punct de vedere senzorial. El e, de asemenea, mai puțin preocupat de activitatea fizică, chiar dacă structura sa e mult mai viguroasă.

Acestea sunt cele trei elemente constitutive ale genului uman, ceea ce am numit tipurile secundare, de vreme ce am lăsat în afara discuției individul adamic. Grupurile terțiare au luat naștere din combinarea varietăților fiecăruia dintre aceste tipuri. Formațiunile cuaternare sunt născute din unirea unuia din aceste grupuri terțiare sau a unui trib pur cu un grup din cele două specii străine.

În descendența acestor categorii există și altele care au ieșit la iveală și ies în fiecare zi. Unele foarte marcate, formând grupuri originale și distincte, pentru că provin din fuziuni încheiate; altele incomplete, dezordonate și, putem spune, antisociale, pentru că elementele lor, sau prea disparate, sau prea numeroase, sau prea puține n-au avut nici timpul, nici posibilitatea de a se contopi în mod fecund. Acestei multitudini de rase metise și amestecate care compun de-acum înaintea umanitatea nu-i putem atribui alte limite decât numărul înfricoșător al combinațiilor.

Ar fi inexact să pretindem că toate amestecurile sunt dăunătoare. Dacă cele trei mari tipuri, rămânând strict separate, nu s-ar fi unit între ele, fără îndoială supremația ar fi aparținut celor mai frumoase dintre triburile albe, iar varietățile galbenă și neagră ar fi rămas pentru totdeauna la picioarele celor mai mici națiuni din această rasă. E o stare oarecum ideală, pentru că nu a existat în istorie și nu ne-o putem imagina decât recunoscând dominația incontestabilă a celor mai pure din grupurile noastre.

Dar nu am fi avut numai de câștigat dintr-o asemenea situație. Superioritatea relativă, persistând într-un mod mai evident, n-ar fi fost însoțită, trebuie să recunoaștem, de avantajele produse de amestecuri și care, chiar dacă abia compensând inconvenientele acestora, nu sunt mai puțin demne de a fi, uneori, aplaudate. Astfel, geniul artistic, la fel

de străin celor trei tipuri, n-a ieșit la iveală decât în urma amestecului albilor cu negrii. La fel, prin nașterea varietății malaieze, a ieșit din rasele galbenă și neagră o familie mai inteligentă decât cei doi părinți ai săi, iar din alianța rasei albe cu cea galbenă au rezultat intermediari superiori populațiilor finice pure sau grupurilor melaniene.

Nu neg: sunt niște rezultate bune. Lumea artelor și a literaturii nobile rezultată din amestecurile de sânge, rasele inferioare ameliorate, înnobilate sunt tot atâtea minuni pe care trebuie să le aplaudăm. Cei mici s-au înălțat; din păcate, în același timp, cei mari au căzut, și acesta e un rău pe care nimic nu-l poate compensa sau repara. De vreme ce enumăr tot ce e în favoarea amestecurilor etnice, voi adăuga și faptul că le datorăm multe rafinamente morale, religioase și mai ales împlânziri ale pasiunilor și ale pornirilor. Dar sunt beneficii tranzitorii, și recunosc că mulatrul, din care putem face un avocat, un medic, un negustor, e mai bun decât bunicul său negru, total incult și bun de nimic; de asemenea, trebuie să mărturisesc și că brahmanii din India primitivă, eroii Iliadei, cei din Schahnameh, războinicii scandinavi, toți fantome glorioase ale celor mai frumoase rase, de-acum dispărute, ofereau o imagine mai strălucitoare și mai nobilă a umanității, erau agenți mai activi ai civilizației și ai măreției, mai inteligenți, mai siguri pe ei decât populațiile metise, de o sută de ori metise, ale epocii actuale, și totuși nici ei nu mai erau puri.

Orice-ar fi, starea complexă a raselor umane este starea istorică, iar una din principalele consecințe ale acestei situații a fost de a arunca în dezordine o mare parte din caracterele primitive ale fiecărui tip. În urma unor încrucișări multiple am văzut prerogativele nu doar scăzând în intensitate, ca și defectele, ci și separându-se, risipindu-se și adesea contrastând. Rasa albă avea monopolul originar al frumuseții, inteligenței și forței. În urma unirilor cu alte varietăți, au apărut metiși frumoși fără a fi puternici, puternici fără a fi inteligenți, inteligenți dar urâți și debili. S-a dovedit și că cea mai mare abundență posibilă de sânge alb, când ea s-a acumulat nu dintr-o dată, ci în straturi succesive, într-o nație, nu-i mai aducea calitățile ei naturale. Adesea, ea nu făcea decât să accentueze tulburarea deja existentă între elementele etnice și nu părea să păstreze din excelența ei nativă decât o mai mare putere în fecundarea dezordinii. Această anomalie aparentă se explică cu ușurință, de vreme ce fiecare grad al amestecului perfect produce, în afară de o alianță de elemente diverse, un nou tip, dezvoltarea unor facultăți aparte. În timp ce și alte elemente se adaugă unei serii de creații de acest tip, dificultatea de a armoniza totul creează anarhie, și cu cât această anarhie crește, cu atât cele mai bune, cele mai bogate, cele mai fericite contribuții își pierd meritul și, prin simpla lor prezență, agravează un rău pe care nu-l

pot eradica. Dacă deci amestecurile sunt, între anumite limite, favorabile umanității, o înalță și o înobilează, acest lucru se repercutează tot asupra umanității, pentru că tot ele o înjolesc, o umilesc, o vădulesc de cele mai nobile elemente ale sale, și totuși încercăm să admitem că mai bine transformăm în oameni mediocri miriade de ființe infime decât să conservăm rase de prinți al căror sânge risipit, sărăcit, subțiat devine elementul dezonorat al unei asemenea metamorfoze, deși această nefericire nu poate fi oprită de amestecuri; că oamenii mediocri, abia formați pe seama a ceea ce era măreț, se unesc cu noi mediocrități, iar din aceste amestecuri, din ce în ce mai înjositoare, se naște o confuzie care, precum cea din Babel, duce la o completă neputință și împinge societățile în neant, stare pe care nimic n-o mai poate remedia.

Iată ce ne învață istoria. Ea ne arată că orice civilizație decurge din rasa albă, că nici una nu poate exista fără concursul acestei rase și că o societate nu este mare și strălucitoare decât în măsura în care ea conservă mai mult timp nobilul grup care a creat-o și în măsura în care acest grup însuși aparține celei mai nobile ramuri a speciei. Pentru a expune aceste adevăruri în toată splendoarea lor e suficient să enumerăm, apoi să examinăm civilizațiile care au stăpânit lumea, iar lista lor nu e lungă.

Din această mulțime de națiuni care au trecut sau trăiesc încă pe pământ, doar zece s-au ridicat la stadiul de societăți complete. Restul, în mod mai mult sau mai puțin independent, gravitează în jurul lor precum planetele în jurul sorilor. În aceste zece civilizații, dacă se găsește fie un element de viață străin de impulsul rasei albe, fie un element de moarte care nu provine de la rasele anexate civilizatorilor, sau din dezordinea indusă de amestecuri, e evident că toată teoria expusă în aceste pagini este falsă. Din contră, dacă lucrurile sunt așa cum le-am expus, noblețea speciei noastre rămâne dovedită în mod irefutabil; nu există mijloc de a o contesta. Aici se întâlnesc deci, totodată, confirmarea suficientă și detaliul dorit al dovezilor sistemului. Doar aici putem urmări, cu o exactitate satisfăcătoare, dezvoltarea acelei afirmații fundamentale, că popoarele nu degenerază decât în urma și proporțional cu amestecurile pe care le suferă, și în funcție de calitatea acestora; că, oricare ar fi aceasta, lovitura cea mai dură care poate afecta vitalitatea unei civilizații se produce atunci când elementele reglatoare ale societăților și elementele dezvoltate de caracterele etnice devin atât de multe, încât le e imposibil să se armonizeze, să tindă în mod sensibil spre o omogenitate necesară și, în consecință, să obțină, conform unei logici comune, acele instincte și interese comune, unicele rațiuni de a fi ale unei legături sociale. Nu există un flagel mai mare decât această dezordine, căci, oricât de rău ar deveni astfel prezentul, ea pregătește un viitor încă și mai rău.

Pentru a intra în demonstrație, voi aborda partea istorică a subiectului meu. E o sarcină vastă, sunt de acord; totuși, ea se prezintă atât de puternic înălțuită în părțile sale și convergând strict spre același scop încât, departe de a fi stânjenit de mărimea ei, mi se pare că ea mă ajută să stabilesc mai bine validitatea elementelor pe care le voi lua în considerare. Va trebui să parcurg, fără îndoială, o dată cu migrațiile albilor, o mare parte a globului. Dar voi gravita întotdeauna în jurul regiunilor Asiei de nord, punctul central din care rasa civilizatoare a coborât inițial. Voi adăuga pe rând domeniului istoriei locurile care, odată intrate în posesia ei, nu au mai putut fi separate. Voi vedea aici dezvoltându-se legile etnice, cu toate combinațiile și consecințele lor. Voi constata cu ce regularitate inexorabilă și monotonă se impune aplicarea lor. Din acest spectacol, desigur foarte impozant, din aspectul acestui peisaj animat care învăluie, în cadrul său imens, toate țările de pe pământ în care omul s-a arătat cu adevărat dominator, în fine din acest concurs de tablouri emoționante și grandioase voi extrage, pentru a stabili inegalitatea raselor umane și preeminența uneia singure asupra tuturor, dovezi incorruptibile ca diamantul și pe care dintele de viperă al ideii demagogice nu va putea să le muște. Voi părăsi deci aici forma criticii și a raționamentului pentru a o aborda pe cea a sintezei și a afirmației. Voi fi scurt.

Am spus că marile civilizații umane nu sunt decât zece și că toate sunt născute din inițiativa rasei albe. Trebuie să așezăm în capul listei:

I. Civilizația indiană. Ea a înaintat în Marea Indiei, în nordul și estul continentului asiatic, dincolo de Brahmaputra. E originară dintr-o ramură a națiunii albe a arienilor.

II. Vin apoi egiptenii. Li se alătură etiopienii, nubienii și câteva mici popoare locuind la vest de oaza lui Ammon. O colonie ariană din India, stabilită în partea superioară a văii Nilului, a creat această societate.

III. Asirienii, cărora li se adaugă evreii, fenicienii, lidienii, cartaginezii, hymiaritii, își datorează inteligența socială marilor invazii albe, al căror nume de descendenți ai lui Ham și Sem a fost păstrat. Cât despre zoroastrienii-iranieni care domină Asia anterioară sub numele de mezi, perși și bactrienii, aceștia erau o ramură a familiei ariene.

IV. Grecii sunt originari din aceeași tulpină ariană, iar elementele semitice i-au modificat.

V. Copia a ceea ce se întâmplă în Egipt are loc în China. O colonie ariană, venită din India, aduce aici luminile sociale. Doar că, în loc să se amestece, ca pe malurile Nilului, cu populații negre, ea s-a topit în masele malaieziene și galbene și a primit, de altfel, pînă nord-vest, destule elemente albe, tot ariene, dar nu hinduse.

VI. Vechea civilizație a Peninsulei Italice, de unde a ieșit cultura romană, a fost un amestec de celți, iberi, arieni și semiți.

VII. Rasele germanice au transformat, în secolul al V-lea, soarta Occidentului. Ele erau ariene.

VIII, IX, X. Sub aceste cifre voi clasa cele trei civilizații ale Americii, aleganii, mexicanii și peruvienii.

Din primele șapte civilizații, care sunt cele din lumea veche, șase aparțin rasei ariene, iar cea de-a șaptea, cea din Asiria, își datorează aceleiași rase renașterea iraniană, care a rămas cel mai ilustru moment istoric al său. Aproape întreg continentul european e ocupat, actualmente, de grupuri în care există principiul alb, dar în care elementele non-ariene sunt mai numeroase. Atunci când ramura ariană n-a fost predominantă, n-a existat nici un fel de civilizație veritabilă la popoarele europene.

Între cele zece civilizații, nici o rasă melaniană nu apare în rândul inițiatorilor. Metișii doar au parvenit la rangul de inițiați.

La fel, n-au existat civilizații spontane la națiunile galbene, iar când sângele arian s-a epuizat, a intervenit stagnarea.

Iată tema a cărei dezvoltare riguroasă în cronicile universale o voi urmări. Prima parte a operei mele se stărește aici.

Concluzie generală¹

[...] Specia [rasa – n.n.] albă, considerată la modul abstract, a dispărut de acum de pe fața lumii. După ce a trecut prin epoca zeilor, când era absolut pură, prin epoca eroilor, când amestecurile erau limitate în intensitate și în număr, prin epoca nobiletei, când facultățile, încă mari, nu mai erau înnoite, iată că ea s-a îndreptat, mai repede sau mai încet, în funcție de loc, spre confundarea definitivă a tuturor principiilor, în urma acestor uniuni eterogene. De acum, ea nu mai este reprezentată decât prin hibridi; cei care ocupă teritoriile primelor societăți mixte au avut, în mod firesc, timpul și ocaziile de a se degrada cel mai mult. Masele care, în Europa Occidentală și în America de Nord, reprezintă în prezent ultima formă posibilă de cultură dau încă impresia de forță și sunt, de fapt, mai puțin decăzute decât locuitorii din Susa sau Yemen. Totuși, această superioritate relativă tinde în mod constant să dispară; proporția de sânge arian, micșorată prin diviziune de atâtea ori, care există în ținuturile noastre, și care susține singură edificiul societății noastre, se îndreaptă cu fiecare zi spre limita absorbției.

O dată acest rezultat obținut, va începe epoca unității. Principiul alb, redus în fiecare individ în parte, se va afla față de celelalte în raport de 1 la 2, proporție tristă care, în toate cazurile, ar fi suficientă pentru a-i paraliza acțiunile de o manieră aproape completă, dar care este cu atât mai deplorabilă dacă ne gândim că această stare de fuziune, departe de a fi rezultatul împreunării directe a celor trei mari tipuri în starea pură, nu va fi decât *caput mortum* al unei serii nesfârșite de amestecuri, și, prin urmare, de stigmatizări, ultima etapă a unei mediocrități în toate domeniile: mediocritate a forței fizice, mediocritate a frumuseții, mediocritate a aptitudinilor intelectuale – am putea spune că totul se va sfârși în neant. Din această moștenire tristă fiecare va căpăta o parte egală, nu există nici un motiv pentru ca un anume individ să aibă o porție mai consistentă decât altul; și, ca în insulele polineziene unde metișii malaiezi, izolați acolo de veacuri întregi, împărtășesc în mod echitabil un tip a cărui compoziție originală n-a fost niciodată tulburată de vreo

1. Concluzia generală apare la sfârșitul celor șase Cărți ale *Eseului asupra inegalității raselor umane* – n. red.

infuzie de sânge nou, oamenii se vor asemana cu toți. Înălțimea, trăsăturile, obiceiurile le vor fi asemenea. Vor avea aceeași forță fizică, aceleași direcții ale simțurilor, facultăți asemănătoare, iar acest nivel general, o spun încă o dată, va fi de o mediocritate revoltătoare.

Copleșite de o somnolență sumbră, națiunile, și nu turmele omenești, vor trăi atunci toropite în nulitatea lor, asemenea bivoliilor rumegători din bălțile stătute ale mlaștinilor Pontine. Poate că oamenii aceștia se vor crede cei mai înțelepți, cei mai știutori și mai pricepuți dintre toate ființele care au existat vreodată; noi înșine, atunci când contemplăm marile monumente ale Egiptului și Indiei, pe care am fi atât de incapabili să le imităm, nu suntem cumva convinși că neputința noastră este cea care ne dovedește superioritatea? Urmașii noștri nevolnici nu vor avea nici o greutate de a găsi un argument asemănător în numele căruia să ne privească cu milă și să se mândrească cu barbaria lor. Așa, vor spune ei arătând cu un gest disprețuitor ruinele ultimelor noastre edificii, așa își foloseau forțele, în mod nechibzuit, strămoșii noștri. Ce vor face cu nebuniile acestea inutile? Căci vor fi cu adevărat nefolositoare pentru ei, de vreme ce natura își va fi recucerit dominarea universală asupra pământului, iar făptura omenească nu va mai fi față de ea un stăpân, ci doar un oaspete, asemenea viețuitoarelor din păduri și din ape.

Nici această stare de mizerie nu va dura mult, căci unul dintre efectele colaterale ale amestecurilor nelimitate este reducerea populațiilor la cifre din ce în ce mai mici. Când ne uităm la epocile antice, ne dăm seama că pe atunci pământul era acoperit de specia noastră în mod diferit față de prezent. China nu a avut niciodată mai puțini locuitori ca acum; Asia Centrală era un furnicar, iar în ziua de azi nu mai întâlnești pe nimeni acolo. După spusele lui Herodot, Scitia era plină de nații, iar Rusia este acum un deșert. Germania are destui locuitori, dar așa se întâmpla și în secolul al II-lea, al IV-lea sau al V-lea din era noastră, când năpustea asupra lumii romane, fără să sufere în vreun fel, oceane de războinici, urmați de nevestele și copiii lor. Franța și Anglia nu ne par nici nelocuite, nici inculte; dar Galia și Marea Britanie nu erau altfel în epoca migrărilor kimrice. Spania și Italia nu mai au nici un sfert din oamenii care le acopereau în antichitate. Grecia, Egiptul, Siria, Asia Mică, Mesopotamia erau pline de lume, orașele erau la fel de numeroase precum ciulinii de pe câmpuri; acum, în aceste ținuturi singurătatea domnește ca într-o capelă mortuară, iar India, deși este încă populată în mod considerabil, nu mai e, în această privință, decât umbra ei înseși. Africa occidentală, acest ținut care hrănea Europa și unde-și etalau splendorile atâtea metropole, nu mai conține decât corturile presărate

ale câtorva nomazi și orașele muribunde ale unui număr mic de negustori. Celelalte părți ale continentului zac în aceeași stare peste tot acolo unde europenii și musulmanii au adus ceea ce numesc unii progresul, ceilalți credința, astfel că interiorul Africii, unde nu a pătruns aproape nimeni, este singurul care păstrează încă un nucleu compact. Dar nici acesta nu va mai dura. Cât despre America, Europa îi transferă sângele său; când una se îmbogățește, cealaltă sărăcește. Astfel, ea dispare în același ritm în care se degradează omenirea.

Nu pretindem că am putea calcula riguros numărul de secole care ne mai despart de încheierea sigură. Cu toate acestea, nu este cu neputință să întrevădem un asemenea calcul. Familia ariană și, încă în măsură și mai mare, restul familiei albe au încetat să fie absolut pure în epoca în care s-a născut Christos. Admițând că formarea globului s-a petrecut cu șase-șapte mii de ani înainte de acest eveniment, perioada aceasta a fost suficientă pentru a amorti din stadiul de germinație principiul vizibil al societăților, iar la sfârșitul ei cauza decrepitudinii pusese deja stăpânire peste lume. Prin faptul că rasa albă s-a lăsat absorbită în cele două varietăți inferioare pierzându-și esența, acestea au suferit modificări corespunzătoare care, pentru rasa galbenă, au reprezentat un mare pas înainte. În cei o mie opt sute de ani care s-au scurs de atunci, procesul de fuziune, deși a continuat fără încetare și și-a pregătit cucele ulterioare la o scară mai mare ca niciodată, nu mai fost eficace în mod atât de direct. Dar, în afară de faptul că și-a creat mijloace de acțiune pentru viitor, procesul acesta a mărit considerabil confuzia etnică din interiorul tuturor societăților, grăbind, prin urmare, sosirea ceasului ultim al perfecționării amalgamului. De aceea, timpul nu a fost nici pe departe pierdut; și, pentru că a pregătit viitorul, iar cele trei varietăți nu mai posedă grupuri pure, înseamnă că nu exagerăm rapiditatea rezultatului dacă acordăm fenomenului ceva mai puțin timp pentru a se produce decât a fost nevoie pentru ca pregătirile sale să ajungă acolo unde sunt astăzi. Astfel, vom fi tentați să atribuim dominației omului pe pământ o durată totală de douăsprezece până la paisprezece mii de ani, împărțită în două perioade: una, care a trecut, a văzut tinerețea, vigoarea, măreția intelectuală a speciei; cealaltă, care a început, va cunoaște mersul încetinit, clătinat spre decrepitudine.

Oprindu-mă la momentele care vor preceda cu puțin ultima răsufrire a speciei noastre, întorcându-mă de la aceste ere invadate de moarte în care globul, devenit mut, va continua, dar fără noi, să-și descrie prin spațiu orbitele impasibile, nu știu dacă nu suntem cumva îndrituiți să numim sfârșitul lumii această epocă mai puțin îndepărtată, care va cunoaște deja înjosirea completă a speciei. De asemenea, nu voi spune că

este ușor să ne gândim cu un rest de iubire la soarta celor câteva ființe lipsite de forță, frumusețe, inteligență; pentru aceasta, trebuie să avem în minte faptul că le va rămâne cel puțin credința religioasă, ultima legătură, singura amintire, moștenire prețioasă a unor vremuri mai bune.

Religia însăși nu ne-a făgăduit eternitatea, iar știința, arătându-ne că am început, părea întotdeauna să ne asigure, de asemenea, că trebuie să sfârșim. Prin urmare, nu e cazul nici să ne mirăm, nici să fim tulburați de găsirea unei confirmări suplimentare a unui fapt de care nu se îndoia nimeni. Previziunea întristătoare nu e moartea, ci siguranța că vom ajunge la aceasta într-o stare degradată; și poate că până și această rușine care le este rezervată urmașilor noștri ne-ar putea lăsa reci, dacă nu am simți, cuprinși de o groază tainică, faptul că mâinile rapace ale destinului s-au așezat deasupra noastră.

Cuprins

Introducere	3
Cartea întâi: Considerații preliminare; definiții, cercetare și expunere a legilor naturale care domnesc în lumea socială.....	11
Capitolul I	
Condiția muritoare a civilizațiilor și a societăților rezultă dintr-o cauză generală și comună.....	11
Capitolul II	
Fanatismul, luxul, relele moravuri și ateismul nu duc în mod necesar la căderea societăților	15
Capitolul III	
Meritul relativ al guvernelor nu influențează longevitatea popoarelor.....	23
Capitolul IV	
Despre ceea ce ar trebui să înțelegem prin cuvântul „degenerare“; despre amestecul principiilor etnice și despre cum se fac și se desfac societățile	25
Capitolul V	
Inegalitățile etnice nu sunt rezultatul instituțiilor	34
Capitolul VI	
În progres sau în stagnare, popoarele sunt independente de locurile în care trăiesc	47
Capitolul VII	
Creștinismul nu creează și nu transformă aptitudinea civilizatoare.....	52

Capitolul VIII

Definiția cuvântului „civilizație”;
dezvoltarea socială are o dublă sursă.....61

Capitolul IX

Consecința definiției cuvântului „civilizație”; caracteristici diferite
ale societăților umane; civilizația noastră nu este superioară celor
care au existat înaintea ei.....69

Capitolul X

Unii anomiști atribuie umanității origini multiple.....81

Capitolul XI

Diferențele etnice sunt permanente 89

Capitolul XII

Cum s-au separat rasele din punct de vedere fiziologic și ce
varietăți s-au format apoi prin amestecurile lor. Ele sunt inegale
în forță și în frumusețe 104

Capitolul XIII

Rasele umane sunt inegale din punct de vedere
intelectual; umanitatea nu e perfectibilă la infinit 112

Capitolul XIV

Urmarea demonstrației inegalității intelectuale a raselor.
Diversele civilizații se resping reciproc.
Rasele metise au și civilizații metise 122

Capitolul XV

Limbile, inegale între ele, sunt într-un raport perfect
cu meritul relativ al raselor.....132

Capitolul XVI

Recapitulare; caracteristicile respectiv ale celor trei mari rase;
efecte sociale ale amestecurilor; superioritatea tipului alb și,
în cadrul acestui tip, a familiei ariene 147

Concluzie generală 154

Proporția de sânge arian, micșorată prin diviziune de atâtea ori, care există în ținuturile noastre, și care susține singură edificiul societății noastre, se îndreaptă cu fiecare zi spre limita absorbției.

O dată acest rezultat obținut, va începe epoca unității. Principiul alb, redus în fiecare individ în parte, se va afla față de celelalte în raport de 1 la 2, proporție tristă care, în toate cazurile, ar fi suficientă pentru a-i paraliza acțiunile de o manieră aproape completă, dar care este cu atât mai deplorabilă dacă ne gândim că această stare de fuziune, departe de a fi rezultatul împreunării directe a celor trei mari tipuri în starea lor pură, nu va fi decât *caput mortuum* al unei serii nesfârșite de amestecuri, și, prin urmare, de stigmatizări, ultima etapă a unei mediocrități în toate domeniile: mediocritate a forței fizice, mediocritate a frumuseții, mediocritate a aptitudinilor intelectuale – am putea spune că totul se va sfârși în neant.

JOSEPH ARTHUR, conte de
GOBINEAU

ISBN 973-999,12-7-0

9 789739 991278

LE

86.000